1689

Минчо Минчев

БЪЛГАРИЯ ОТНОВО НА КРЪСТОПЪТ

/1942-1946/

Минчо Минчев

БЪЛГАРИЯ ОТНОВО НА КРЪСТОПЪТ

/1942-1946/

ТИЛИА
София

БЪЛГАРИЯ
ОТНОВО НА КРЪСТОПЪТ
/1942-1946/

© Минчо Минчев – автор, 1999
© Георги Върлинков – художник на корицата, 199
Издателство „ТИЛИА“

ISBN 954-717-080-5

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5
Отечественият фронт в България 1942– 1944 г. 7
За характера на 9 септември 1944 г. 42
Причини за формирането на опозиция в България
1944–1945 г. 85
Дейността на отечественофронтовските правителства начело с Кимон Георгиев в областта на
селското стопанство 114

ПРЕДГОВОР

Настоящият сборник от исторически очерци включва теми от най-новата българска история. В него не се прави хронологичен преглед на държавно-политическото развитие на страната през посочения период, а са избрани проблеми, които винаги са предизвиквали интерес и дискусии, но вниманието към тях се засили особено в последните години.

Що се отнася до избрания исторически преглед, той включва образуването на Отечествения фронт и идването му на власт, а така също дейността на неговите правителства начело с Кимон Георгиев. Това според разбирането на автора е една от най-сложните ситуации, в които изпада българската държава през XX век, когато от нейните политически мъже се иска да дадат отговор на въпроса: ще останем ли съюзници на Германия и ще понесем ли всички тежести на победената държава; ще се присъединим ли към Съюзниците, отстояващи принципите на демокрацията, или ще се включим в експеримента на века за изграждане на социализма. България е на кръстопът, а изборът на бъдещето зависи от националната отговорност на политиците, но най-вече от волята на Великите сили. От 1944 до 1946 г. политическите партии у нас реализират своята дейност с надеждата, че ще успеят да наложат своите концепции за държавно-политическо развитие на следвоенна България като общонационални, че ще спечелят подкрепата на оная велика сила, която ще се превърне в гарант за реализирането на нейната крайна цел. Това е времето, когато реално съществува Отечественият фронт, завършва изпълнението на неговата програма, а това означава, че са реализирани целите, в името на които се създаде и логично в края на 1946 г. прекрати своето съществуване, тъй като е известно, че няма вечни коалиции.

Разглежданите в сборника тези, направените анализи и оценки на историческите събития и личности не са продиктувани от желанието на автора да се включи в модерния днес повик за „нов прочит" на българската история, тъй като от някои той се възприема като опит за „наказване" на историята.

Изложените тези са формулирани на базата на достъпния

архивен документален материал, достиженията на нашата и чуждата историография и повече от десет години се защитават в курс лекции по най-нова българска история пред студентите-историци от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий".

Авторът има идеята в най-скоро време да предложи на читателите втора книжка по обявените тема и период, в която да разгледа дейността на Отечествения фронт след 9 септември 1944г., същността на тъй наречената „народна демокрация", референдума за формата на държавно управление, проблемите на външната политика и др. Но това зависи от читателската оценка на настоящото издание. Не в смисъл на задължително приемане на изказаните теми, по-скоро като покана за изясняване характера и същността на българското общество след Втората световна война, но също на базата на научни аргументи. Защото известно е, че следвоенната ни история е най-уязвима от политизиране, но известно е също, че историята свършва там, където започва политиката.

ОТЕЧЕСТВЕНИЯТ ФРОНТ В БЪЛГАРИЯ

/1942– 1944 г./

На Отечествения фронт в нашата и чужда историография е отделено значително внимание, като при изясняване образуването, дейността и характера му вземат участие представители на различни научни школи. Поради това оценките за него са много и противоречиви: от закономерното му възникване и „единствения принос" на България в антифашистката борба до липсата на всякакви предпоставки за създаването му, факт, донесъл „само нещастия" на българския народ.

Независимо от какви идейни политически мотиви се подхожда при изследването на Отечествения фронт, трудно може да се защитят тези за отсъствието на съпротивителното движение в България в годините на Втората световна война, а оттам и необходимостта от Отечествения фронт, и то с аргументи, че у нас няма „фашизъм в истинския смисъл на думата", че терорът „не бил така силен както в другите страни", че България е „остров на мира в морето на войната" /Джон Родшилд, М. Милер и др./ Интересно е тогава защо при такава характеристика на държавно-политическия режим в България в годините на войната на Парижката мирна конференция през 1946 г. страните-победителки ни определиха като фашистка държава и ни наложиха санкции, по-тежки от тези на Италия – родината на фашизма, с оглед ролята ѝ във войната.

Още по-трудно може да се отрекат заслугите на БРП в организирането на съпротивителното движение. Твърденията, че „ако все пак трябва да се говори" за съпротива в България, то тя „излиза от страната на малка част земеделци-пладненци начело с Гемето" /Н. Орън/, са политически спекулации и непознаване на историческите факти.

Безспорно за Отечествения фронт са необходими сериозни корекции на съществуващите тези в нашата историография до 1989 г., но те не трябва да бъдат за сметка на омаловажаването и отричането на антифашистката съпротива на българския народ. Каквато и да е тя и колкото и малка да е, това е нашият

принос в борбата на демократичната част от света през 40-те години за мир и демокрация. А за да дадем отговор на въпроса защо горните цели останаха само политически лозунги, трябва да се изяснят много фактори и факти, оказвали влияние и довели до създаването и дейността на Отечествения фронт и формирането на неговия характер.

* * *

Известно е, че БРП, както и всички комунистически партии, действат като секции на Комунистическия интернационал, поради което осъществяват своята дейност в зависимост от позицията и външната политика на съветското партийно и държавно ръководство. Сталин през април 1941 г. признава, че като секции на Комунистическия интернационал компартиите не могат да се превърнат в „национални партии", защото се изолират от масите и дават аргумент за „преследване от буржоазията" и за обвинения, че са „подчинени на чуждестранен център", което означава, че са „предатели". Това се отнася особено за БРП, чиито лидери са в Москва и заемат ръководни длъжности в Комунистическия интернационал.

Обвързан изцяло в своята дейност с директивите на Комунистическия интернационал, Централният комитет на БРП не може да реагира адекватно на вътрешнополитическата обстановка в страната в годините на Втората световна война и няма яснота по проблемите, които поставя войната и в отношението към другите политически сили. В периода 1939–1941 г., ръководейки се от коминтерновския лозунг „война на войната", БРП характеризира войната като империалистическа, несправедлива и определя за свои „врагове" отначало фашизма в Германия и Италия, след сключването на съветско-германския пакт – английските и френските империалисти, а в края на 1940 г. и двете империалистически групировки и техните агенти в България. При това положение БРП счита, че идеята за „единен фронт с англовистките български политици" е погрешна. Той може да се създаде само „отдолу", като системно се разобличават пред народните маси агентите на империалистите и се иска ориентация на България към СССР и сключване на пакт за взаимопомощ и сътрудничество. Нещо повече, издиганият доскоро лозунг за „Балканска федерация" се обявява за неправилен, защото народите сега могат да защитят своята независимост, като намерят опора в СССР, а може „да се

създаде и такова положение, когато за един народ да стане възможно неговото присъединяване към СССР".

Втората световна война според Комунистическия интернационал се превръща в справедлива и националноосвободителна едва на 22 юни 1941 г. и неговият Секретариат веднага издава директива в този дух и поставя задача за създаване на масови движения и международен фронт против германските и италианските фашисти, в които комунистите да играят ръководна роля.

През втората половина на 1941 г. изпълнителният комитет на Комунистическия интернационал изпраща директива до Централния комитет на БРП, с която го застави да организира въоръжена борба, саботажни действия, създаване на единен фронт с останалите нефашистки партии, пропаганда против управляващите правителства и заменянето им с други. Тяхното изпълнение поставя БРП в твърде деликатна ситуация. След призива за борба с германския фашизъм тя започва пропаганда в полза на съветско-германския пакт и стоварва цялата вина за войната върху Англия и Франция. След лозунга „Война на войната" се издига призивът „Да се вдигнем до един в помощ на съветския народ ..., никакви жертви в тая война не бива да ни спират". Няма яснота по статута на България спрямо Германия – съюзник или окупирана държава. От заклеймените като предатели и английски агенти български политици сега се иска създаването на антифашистки фронт в страната. Това лашкане от едната крайност в друга показва не само невъзможността на БРП да се ориентира и да излезе с ясна позиция по отношение на войната и потвърждава обвиненията,че изпълнява нареждания „отвън", но и пречи да оцени реално обстановката в страната.

Независимо че България заложи на губеща карта в съюза с Германия, поне през 1941– 1942 г. германската армия не дава основание да се мисли, че ще загуби войната. С нейна помощ България получи правото да организира своя администрация в Беломорието и Вардарска Македония, което макар и временно дава надежда за решаването на българския национален въпрос. Съюзничеството не е обвързано с участие във военните действия и ужасите на войната не преминават българските граници. При тази ситуация да призоваваш на борба за „национална независимост и осъществяване на националните идеали"; за война с фашистка Германия, която е завладяла почти цяла Европа; да настояваш за сваляне на „антибългарското и антинародното правителство", и то със средствата на въоръженото въстание, т. е. на граждан-

ската война, означава да водиш пропаганда, която може да се окачестви като демагогия, а опитът за реализирането на тези цели – като политическа авантюра. През 1940–1942 г. БРП не е подготвена да осъществи поставените от Комунистическия интернационал задачи и пристъпва към тяхното изпълнение, подтикната не от съществуващата вътрешнополитическа обстановка, а в изпълнение на своя интернационален дълг. Самите ръководители на БРП смятат, че залогът за него ще бъде с тежки последици не само за партията, но и за народа. Затова в Окръжното на Централния комитет на БРП от 5 февруари 1941 г. се отбелязва, че няма нито вътрешни, нито международни благоприятни условия за въоръжена съпротива. Цвятко Радойнов също признава, че войната не е желана от народа и макар да симпатизират на Съветския съюз като освободител, това не означава, че българите са готови да воюват. От друга страна, отбелязва той, народът не живее добре, но може да бъде и по-зле, ако беше изпратил войски на германо-съветския фронт. Цвятко Радойнов е убеден, че условия за въстание в България няма и определя своята дейност в посока „за политическа преориентация" на България.

Определено може да се твърди, че до 1942 г. в България не съществуват условия за антифашистка борба и всички приемат политиката на неутралитет, т. е. за военно неангажиране, като най-правилна и всяка друга реакция като авантюра. Опитите за организиране на антифашистка дейност в началните години на войната са резултат от дейността на Великите сили, поради което завършват с неуспех или резултатите са твърде скромни. Това проличава през 1940– 1941 г., когато Англия, чрез Г. М. Димитров и БЗНС „Пладне", прави опит да създаде антифашистко движение в България с проанглийска ориентация. Въпреки активните действия на английската дипломация и усилията на Г. М. Димитров да включи земеделските дружби на пладненци в борба за сваляне на цар Борис, недопускането на немски войски в България, свързването на страната с Англия и сближаването с Югославия, акцията не постига целите си и остава само един неуспешен опит за организиране на антифашистка съпротива. Затова и оценките на повечето историци за нея са категорични – акцията е провал за Форин офис и удар върху земеделците в България.

В спомените си Венелин Ганев твърди, че през 1941 г. заедно с Никола Петков, Кирил Станчев и Рачо Ангелов пишат „комюникета", предназначени да предизвикат съпротива в страната и да покажат навън, че в България има сили, които са против

фашизма, и чрез турското посолство ги изпращат в чужбина, но с това се изчерпва тяхната дейност.

В изпълнение директивата на изпълнителния комитет на Комунистическия интернационал от 22 юни 1942 г. за разгръщане на антифашистката борба в подкрепа на СССР БРП веднага пристъпва към организиране на въоръжено въстание. Неподготвени за такава дейност и поради липсата на условия за въстание, комунистите понасят тежки удари. През 1941–1942 г. от всичко 10 000 комунисти за антиправителствена дейност от полицията се търсят 5 208 души, от тях 4 508 са задържани и 70 убити. Разгромени са изпратените от СССР групи на подводничарите, парашутистите и др. Затова от януари до април 1942 г. Цвятко Радойнов дава нареждане за спиране на саботажните действия в страната.

Самата идея за изграждане на Отечествения фронт не се ражда в България, а в Задграничното бюро на БРП в Москва, което изработва програмата и след оповестяването ѝ по радиостанция „Христо Ботев“ на 17 юли 1942 г., възлага на Централния комитет на БРП да пристъпи към нейното изпълнение. За разлика от страни като Югославия, Франция, Гърция и др., където програмите на антифашистките фронтове са резултат от осъществена дейност и натрупан опит в антифашистката съпротива, от съвместни действия на комунистическите партии с други политически сили, то у нас програмата на Отечествения фронт се дава „наготово, отвън“. В другите страни масите и политическите партии сами осъзнават необходимостта от антифашистка съпротива, от създаване на национален антифашистки фронт. Опитът в антифашистката борба е теоритически осмислен в програма за действие, въпреки че и те ползват указанията на Комунистическия интернационал до техните комунистически партии. У нас се лансира идеята за антифашистка борба, разработена в програмата на Отечествения фронт и се започва пропаганда и политическа дейност за нейното реализиране, без да се държи сметка доколко масите са убедени в правотата на тази идея и са готови да пристъпят към нейното осъществяване под ръководството на БРП. От друга страна още в самото начало се заявява, че борбата срещу обвързването с фашистка Германия ще има за резултат обвързването с комунистическия Съветски съюз, т. е. ще се замени покровителството на една диктатура с друга.

В научната литература широко е дискутиран въпросът за характера на програмата на Отечествения фронт. Едни автори

виждат заложени в нея чисто демократични и антифашистки задачи, други антиимпериалистически и антикапиталистически, което означава да бъдат „решени временните и основните задачи на социалистическата революция". Непредубеденият анализ на Програмата на Отечествения фронт показва, че тя отразява новия момент от тактиката на Комунистическия интернационал в организирането на антифашистка борба на комунистите, която трябва да излезе от тясно партийните си рамки и да се превърне в национална антифашистка съпротива с организирането на въоръжена борба. Отечественофронтовската програма, като поставя въпроса за „национално спасение" чрез неучастие в хитлеристката война, разтрогване съюза с хитлеристка Германия, сътрудничество със СССР, Англия и САЩ и другите свободолюбиви народи, възстановяване правата на народа, опазване на националното богатство и други, не само аргументира дейността на БРП в годините на войната /след 22 юни 1941 г./, но провокира всички останали политически сили за доказване отговорността пред нацията. Без да се отказва от своята крайна цел – „истинско народно правителство", т. е. социалистическо, и методите на нейното постигане – „въоръжено народно въстание", БРП, чрез предложената отечественофронтовска програма и отпочнатата дейност за нейното реализиране, пристъпва към своята политическа реабилитация, изпълнявайки директивата на Коминтерна за превръщането ѝ в национална партия. Изпълнението на отечественофронтовската програма щеше да има за резултат вписването на БРП като съществен елемент в политическата система на България в годините на войната, признат вътре в страната и от Великите сили, и да гарантира определящата ѝ роля в следвоенното управление на страната. Ето защо след 17 юли 1942 г. изграждането на Отечествения фронт се превръща в най-важна задача на българските комунисти, които се заемат с присъщата им партийна дисциплина и убеденост да я реализират.

Особено внимание се отделя на организационното изграждане на Отечествения фронт и още през юли 1942 г. към Централния комитет на БРП се създава Централна комисия за Отечествения фронт с отговорник д-р Кирил Драмалиев и членове Иван Пашов, Димитър Халов, Борис Богданов, Петър Мънзелов, Любен Герасимов, Рачо Ангелов, Руско Попхристов, Лазар Ташков, Върбан Ангелов и др. Началният състав на комисията многократно се променя, но основното ядро се запазва. Цола Драгой-

чева е определена от Политбюро на БРП да отговаря за Отечествения фронт. Комисията, следвайки указанията на Задграничното бюро на БРП, пристъпва към изграждането на Отечествения фронт. Неговата организационна структура и задачи са определени в предаване на радиостанция „Христо Ботев" от 20 август 1942 г.

Организацията на Отечествения фронт е „тайна; във всяко селище се образува група или организация /комитет/; в хода на борбата местните комитети се свързват в цялата страна в единна мрежа, начело с Националния комитет на Отечествения фронт; комитетите ръководят „целокупната борба на нашия народ срещу немците и предателското цар Борисово правителство"; тяхната задача се определя „преди всичко в създаването на ударни бойни ядра от най-решителните, най-предани, готови на всичко борци", тези ядра трябва да се въоръжават и да изпълняват нарежданията на комитетите за „ударни въоръжени действия срещу немските гарнизони, складове, бази ..., срещу народните изменници и палачи".

В следващите директиви на Задграничното бюро на БРП се доуточняват структурата и задачите на отечественофронтовските комитети, като се нарежда всеки комитет да разполага с „ударна бойна група или дружина", които да действат в определени райони, да имат състав от 3 до 5 души, като за „по-големи действия се обединяват няколко групи в дружини, за които най-доброто и най-надеждното убежище е планината в гъстата гора ..., като правят скрити землянки". Специално внимание при изграждането на Отечествения фронт се отделя на армията, където да се образуват „строго нелегални офицерски, подофицерски и войнишки комитети".

Задграничното бюро на БРП в своите директиви и декларации се обръща към всички слоеве на българския народ за включване в Отечествения фронт и изграждането на „комитети, бойни групи против немската армия и българските ѝ помагачи". Отправя се призив и към „нефашистките партии в страната да се обединят в Отечествения фронт", но и на тях се поставя условието, че участието в Отечествения фронт трябва да бъде свързано с „разгръщането на борба с всички средства". Така след оповестяване на програмата, Задграничното бюро на БРП определя и организационната структура, и задачите на Отечествения фронт, който още в самото начало се оформя като нелегална организация за въоръжена борба, както срещу немската ар-

мия, така и срещу българското правителство. В този си вид директивите за изграждането и дейността на Отечествения фронт изцяло покриват проекторезолюцията на Задграничното бюро на БРП от юни-юли 1941 г. Новото и различното е, че дейността на комунистите се прехвърля от партийните организации в комитетите на Отечествения фронт, които трябва да се издигнат в политически органи за ръководство на антифашистката борба в национален мащаб. Документите, с които разполагаме, потвърждават това.

Ако проследим директивите и указанията, които се дават по радиостанция „Христо Ботев", ще констатираме, че след всяка една от тях започва пропаганда и се извършва дейност в посока на поставените задачи.

През октомври 1942 г. Задграничното бюро на БРП в поредица от предавания поставя и разяснява задачите пред комитетите на Отечествения фронт. Същия месец Централният комитет на партията изпраща директивно писмо до партийните организации, с което задължава своите членове да пристъпят към изпълнение на поставените задачи. От страната постъпват сведения за извършената пропагандна и саботажна дейност в изпълнение на дадените указания. Повечето от тези дейности се представят за дело на „отечественофронтовските комитети" или „група патриоти", но от тях не може да се разбере действително ли е изграден отечественофронтовският комитет, има ли в него представители на други партии освен БРП, или е дело само на комунистите. Пропагандните материали на местните отечественофронтовски комитети повтарят, а някои дори преписват цели абзаци от позиви и указания на Централния комитет на БРП или от предавания на радиостанция „Христо Ботев". Още в края на 1942 г. се говори и се подписват материали от районни, околийски, градски и селски комитети на Отечествения фронт и се издават отечественофронтовски вестници, но зад тях стоят в повечето случаи само дейци на БРП. Например, твърди се, че през декември 1942 г. има III отечественофронтовски район в София, който издава вестник „Отечествен фронт", но това е Трети партиен район на БРП и Тодор Живков е редактор на вестника и секретар на района.

През първата половина на 1943 г. излизат много пропагандни материали и се отчита дейност на Младежкия национален комитет на Отечествения фронт. Но сам Кирил Драмалиев на 30 септември 1943 г. пред Никола Петков твърди, че такъв коми-

тет на съществува. Същото се отнася и за Селския комитет на Отечествения фронт, название, измислено от Григор Чешмеджиев, от чието име да се излезе с възвание към българския народ, след като той, Кимон Георгиев и Никола Петков отказват да го подпишат, и да бъде издаден като дело на Националния комитет на Отечествения фронт.

През август 1943 г. Централният комитет на БРП издава директива, с която отчита извършеното по изграждането на Отечествения фронт и поставя новите задачи пред него. Наред с „постигнатите значителни резултати в практическото реализиране на програмата на Отечествения фронт" Централният комитет на БРП отбелязва, че е „поставено началото на изграждането на отечественофронтовските комитети". Отделено е специално място на „неуспеха да се изгради Отечественият фронт в мощна масова народна организация". Сред посочените причини на първо място е недооценяването от голям брой партийци /комунисти/ значението на Отечествения фронт. Те не приемат Отечествения фронт, защото е „съглашателството с върховете на бившите политически партии". Друга част от комунистите смятат, че народът е готов за борба и няма нужда от Отечествения фронт, а трети са убедени, че „Отечественият фронт – това е партията".

Като важна причина, спъваща изграждането на Отечествения фронт, е посочено и „колебливото" отношение на лидерите на буржоазно-демократическите партии, които вярват, че „Цар Борис ще скъса с Германия и ще включи България в антифашистката коалиция". Те не приемат методите ѝ на борба, които „ще доведат до въоръженото въстание". Тази позиция на буржоазните политици Централният комитет на БРП обяснява с техния страх от борбата на българския народ, който, „като се бори за изгонването на германците и смъкването на фашистката власт, то се бори едновременно и да учреди една нова демократична власт, която той сам ще си избере при свикването на Великото народно събрание непосредсвено след войната."

Посоченият документ на Централния комитет на БРП ясно показва, че периодът – юли 1942 г. до лятото на 1943 г., е началото на изграждането на Отечествения фронт, че дори сред членовете на самата БРП няма яснота относно характера му. Опитите за привличане на буржоазните политически дейци в Отечествения фронт завършва без успех и стореното по изграждането на отечественофронтовските комитети е дело

само на БРП, а включилите се към тези комитети са преди всичко, ако не и изцяло, членове на комунистическата партия. Ако има представители на други партии в комитетите, то мотивите за включването им не са партийно-политически, а лична неубеденост и неприемане на фашизма като идеология и държавно управление. Потвърждение на това е фактът, че когато Кимон Георгиев през август 1943 г. научава от Кирил Драмалиев, че в провинцията се създават местните отечественофронтовски комитети, се „учудил и смутил". Самият Кирил Драмалиев пише на Цола Драгойчева на 3 август 1943 г., че „нито един от политическите дейци в страната не е съгласен с изграждането на комитетите „отдолу"; с изключение на Никола Петков никой не е съгласен със саботажите".

Цола Драгойчева от своя страна в писмото от 6 ноември 1943 г. забранява на Кирил Драмалиев да дава информация за партийния състав на отечественофронтовските комитети. „Ако искат да знаят състава – казва тя – нека пратят техни хора и чрез тях да научат, каквото им трябва". В друго писмо от 26 декември 1943 г. в отговор на обвиненията на проф. Петко Стайнов, че Отечественият фронт не съществува, тя самата пита: „Какво са направили съюзниците по изграждането на отечественофронтовските комитети", което потвърждава, че те са дело само на БРП.

Периодът от 17 юли 1942 г. е първият етап от изграждането на Отечесвения фронт. Ролята на ръководен център изпълнява Централната комисия за Отечествения фронт при Централния комитет на БРП, а дейността по пропагандата на отечественофронтовската програма и изграждането на местните комитети се осъществява само от членската маса на комунистическата партия. В този смисъл изграждането на Отечествения фронт през този етап не надхвърля една вътрешнопартийна акция. Това потвърждава и цитираната по-горе директива на Централния комитет на БРП от август 1943 г., където отново се поставя задачата: „Всеки партиец, където и да се намира той, трябва да знае, че е войник на Отечествения фронт. Задачите, които се поставят пред всеки партиец,... са фактически задачи ... пред целокупния български народ". Поради това всяка дейност на съпротива или протест срещу фашистката армия или правителството „без разлика на политическата убеденост, верска и национална принадлежност ..., като стачен комитет, фабричен, безработен и други комитети, един път избрани и наложили се в

борбата ..., те са вече комитети на Отечествения фронт, не се разпускат и живеят като комитети". Именно, ръководейки се от това разбиране за същността и изграждането на Отечествения фронт, партизанското движение, протестите на селяните, защитата на евреите – всичко се обявява за дело и структури на Отечествения фронт. Съдържанието на този първи етап от изграждането на Отечествения фронт се изпълва преди всичко с пропагандата на идеята за Отечествения фронт, за разпространение и запознаване на възможно по-голяма част от политически активното население с програмата на Отечествения фронт и търсенето на съюзници за нейното реализиране. Резултатите са повече от скромни и причината за това са липсата на обективни предпоставки на антифашистката дейност.

Вторият етап от изграждането на Отечествения фронт обхваща времето от август 1943 г. до началото на 1944 г. и включва изграждането и дейността на Националния комитет на Отечествения фронт. По този въпрос съществува значителна литература /спомени и научни изследвания/ и се е наложило мнението, че Националният комитет се създава през месец август /с някои уточнения на 10 август/ в състав: Кирил Драмалиев, Кимон Георгиев и Никола Петков, а по-късно – през месец септември с. г. – се включват Григор Чешмеджиев и Димо Казасов. След изграждането на Националния комитет повечето автори говорят, че в Отечествения фронт от този момент участват четири политически партии, плюс групата на независимите интелектуалци, и фактически Отечественият фронт се превръща в коалиция от партии и придобива характера на национално антифашистко движение. Защитата на тази теза се нуждае от сериозна аргументация. Поради липсата на достъчно оригинален документален материал, от наличните мемоари и документи най-голямо доверие заслужава кореспонденцията между Кирил Драмалиев и Цола Драгойчева, тъй като първият дава в нея отчета пред Централния комитет на БРП за дейността си в Отечествения фронт и едва ли би скрил истината, а Цола Драгойчева предава инструкциите на Централния комитет на своята партия и също не би си позволила да ги промени. Независимо че тази кореспонденция е ползвана от много автори, ще си позволя отново да се върна към нея. Но преди това ще се опитам да потърся отговор на въпроса защо през август-септември 1943 г. се пристъпва към създаването на Националния комитет на Отечествения фронт.

1943 г. има решаващо значение в развитието на Втората световна война и международните отношения. След Сталинградската битка настъпва обрат във войната и германските неуспехи вдъхват надежда в победата на антифашистките сили. Във всички воюващи страни съпротивителните движения пристъпват към създаването на национални антифашистки фронтове с участието на буржоазните и комунистическите партии. Във Франция още в края на 1942 г. френските комунисти сключват споразумение с ген. Де Гол за сътрудничество в борбата против окупаторите, а през пролетта на 1943 г. се създава Национален съвет на съпротивата с представители на Френската комунистическа партия и буржоазни организации. По същото време в Румъния се създава Патриотичен фронт с участието на Румънската комунистическа партия, Фронта на земеделците, Съюза на патриотите, Социалистическата селска партия и др. През пролетта на 1943 г. въстаническите отряди в Гърция и в Албания се обединяват в Народноосвободителни армии. През август-септември 1943 г. се създават народноосвободителни комитети в Македония и се учредява Комитет за действие на Народноосвободителния фронт, поставяйки си за цел избирането на Народното събрание на Македония. Така във всички окупирани страни на Европа се пристъпва към обединение на антифашистките сили и създаване на общи ръководни органи с участието на комунистите. За активността на комунистическите партии през лятото на 1943 г. допринесе и разпускането на 15 май с. г. на Комунистическия интернационал. Аргументите за това са, че във важния исторически момент комунистическите партии само ще спечелят, защото : „ще изгубят почва всички антикоминтерновски пактове; ще се отнеме най-важният коз на буржоазията, че комунистите са подчинени на чуждестранния център, че са предатели; ще се превърнат в истинска народна партия; ще се издигнат в организатори и ръководители на антифашистката съпротива“. Тази директива на Комунистическия интернационал и дейността на останалите комунистически партии заставя БРП да пристъпи към създаването на централно ръководство на Отечествения фронт с участието и на останалите антифашистки партии, и то на всяка цена. Особено значение за БРП имат събитията в Италия – съюзник на България в хитлеристката коалиция. През зимата на 1942–1943 г. Италия е обхваната от масови стачки и особено стачките в Милано през март 1943 г. Същия месец, комунистите, социалдемократите, либералите, християндемократи-

те създават тъй наречените комитети на опозицията и на съвместни съвещания приемат решения за масови действия и искане за свалянето и арестуването на Мусолини. На 25 юли Мусолини пада от власт и се образува правителство начело с маршал Бадалио. През юли опозицията приема обща платформа с искания за ликвидиране на фашизма и наказване на фашистките престъпници, за сключване на примирие, възстановяване на гражданските свободи и други. На 3 септември 1943 г. Великите сили подписват примирие с Италия. На 9 септември с. г. се създава Централен комитет на националното освобождение, обединяващ всички антифашистки партии, а Италианската комунистическа партия става инициатор за създаване на широка мрежа от местни комитети на съпротивата. По-късно, на 13 октомври 1943 г., Италия е призната за съвоюваща държава в антихитлеристката коалиция. Събитията в Италия служат за пример на БРП и не случайно Кирил Драмалиев в разговорите си с политическите дейци от другите партии непрекъснато дава за пример Италия.

Но събитията в Италия предизвикват и страх в БРП. По това време усилено се говори, че англо-американските войски след освобождението на Италия ще настъпят към Балканите и ще помогнат за освобождението на балканските страни. Този слух започва да се превръща в реален военно-оперативен план, когато през май 1943 г. при Върховния щаб на НОВА в Югославия пристига официална английска военна мисия начело с кап. Б. Дикин, а малко по-късно в Босна се прехвърля нова английска мисия начело с Ф. Маклин. Такъв ход в развитието на военните действия на Балканите е неблагоприятен за БРП. Нейната стратегия за въоръжено въстание е изработена съобразно с действията на съветската армия, а тя все воюва на своя територия.

Новата ситуация застави комунистите веднага да пристъпят към промяна в начина на образуването и характера на Отечествения фронт, да потърсят сътрудничество с прозападно ориентирани партии и политически дейци, които ще бъдат предпочетени от САЩ и Англия, и заедно с тях да се създаде централно ръководство на съпротивителното движение. БРП осъзнава, че само така ще получи признание в страната и от държавите на антифашистката коалиция и ще може да разчита на участие в управлението на следвоенна България. Тя дори е съгласна временно да се откаже от своите методи на действие, като „засега да не искаме съгласие за въстание, а след образуването на центъра постепенно да ги увлечем в действия".

Практическата дейност на БРП по създаването на централно ръководство на Отечествения фронт започва в края на юли и началото на август 1943 г., когато се търсят контакти и са водени разговори с повечето от лидерите на политическите партии. Началната увереност, че бързо и лесно ще се стигне до споразумения на базата на демократичната отечественофронтовска програма, скоро се заменя със страх, поради отказа на буржоазните политици да се включат в Отечествения фронт. Нещо повече: на 1 септември 1943 г. в дома на Никола Мушанов лидерите на почти всички демократични политически партии официално създават буржоазната нефашистка опозиция в България. Тези действия на българските буржоазнодемократични политически мъже за отхвърляне съюза с комунистите и пристъпване към изграждане на буржоазната опозиция, като алтернатива на Отечествения фронт, поставят БРП в сложна ситуация. Пред нея не само възникват трудности по изпълнение директивата на Комунистическия интернационал за превръщането ѝ в национална партия и за оглавяване от и ориентиране към Съветския съюз на антифашистката борба, но остава опасността от запазване на изолацията ѝ от политическия живот в страната и потвърждаване „статуквото“ ѝ на „терористична“ партия и поставянето ѝ „извън закона“. Тази перспектива заставя БРП да пристъпи към изграждането на Отечествения фронт „на всяка цена“ и да се възползва от единствената възможност да привлече политически дейци от втория ешелон на партийната йерархия или партийни лидери, останали извън оформящата се „лоялна буржоазна конкуренция“, т. е. политици, пред които вратите на висшите партийни и държавни органи са затворени. Това че тези политици, както казва Цола Драгойчева, „имат куража да поемат пътя на Отечествения фронт“, с което помагат на БРП да преодолее политическата си изолация, комунистите оценяват с цялата отговорност на риска, който поемат, но и с обещанието, че ще бъдат възнаградени по достойнство. В този смисъл участието на буржоазните политически дейци в Отечествения фронт е „брак по сметка“ между БРП и отделните личности. Срещу участието в централното ръководство се предлага достъп до държавната власт и издигане във върховете на партийното управление, когато Отечественият фронт поеме властта. Това потвърждава и Цола Драгойчева, член на Политбюро на БРП, която на обвиненията за привличане на „второстепенни“ политици отговаря, че това са най-смелите, най-чест-

ните, най-далновидните политици, че с участието им в Отечествения фронт ще се издигне авторитетът им, ще станат „национални герои". От своя страна БРП ще изпълни директивите на Комунистическия интернционал за създаване на национално антифашистко движение, ще бъде призната от антихитлеристката коалиция като реален фактор в страната, т. е. ще узакони дейността си до този момент и от партия, поставена „извън закона", с натрупания антифашистки актив ще се превърне в ръководна управляваща партия, т. е. в партия, създаваща закона.

Пръв, към когото се ориентира БРП за привличане в Отечествения фронт, е Никола Петков. Този избор е мотивиран не само от изявения му демократизъм, антифашизъм и русофилство, но и от горните съображения. В научната литература много автори говорят за Никола Петков като за заместник на д-р Г. М. Димитров в ръководството на БЗНС „Пладне". Това твърдение е все още недоказано, а редица факти говорят и против него. Известно е, че между Никола Петков и Г. М. Димитров има много различия и лична неприязън. Ч. Мозер в биографията за д-р Г. М. Димитров посочва, че първите му впечатления при запознанството през 1930 г. с Никола Петков са „доста неблагоприятни", както от „външния му вид", така и заради „доста разгулния му живот", който водел във Франция. Димитър Гичев през 1943 г. твърди, че негов познат се върнал от Ерусалим, където се срещнал с Г. М. Димитров и който, като научил, че Никола Петков сътрудничи с комунистите, казал: „Като се върна, ще го заколя".

Никола Петков също не питае особено добри чувства към Г. М. Димиров, смята го за човек, непознаващ добре политическата обстановка в България през 40-те години, свързан с Англия и завърнал се през септември 1944 г. с единствената цел да работи против Отечествения фронт и Съветския съюз. Ако Никола Петков е заместник на Г. М. Димитров, необяснимо е защо докторът не търси услугите му за своята акция през 1940–1941 г. Той или не му вярва, или не го признава за лидер на БЗНС „Пладне". Съмнението се засилва от факта, че 2 години по-късно Никола Петков се включва в Отечествения фронт, поставящ си същите цели – сваляне на властта в страната. За изясняването на този въпрос интерес представлява и анализът на балканската секция към Управлението на стратегическите служби в САЩ от юли 1943 г., където в специален доклад и биографичен справочник за най-изявените политически дейци в България, на

които може да се разчита в „реконструкция на правителството“, за Никола Петков е казано, че е „независим земеделец с лични последователи“. Анализирайки дейността на Никола Петков в периода 1940–1943 г., можем да твърдим, че той по собствена инициатива се включва в различни антивоенни и антифашистки акции заедно с определен кръг политици, предимно независими интелектуалци и някои дейци на „Звено“, но стои настрана от опитите на БЗНС да стане инициатор и да бъде въвлечен във въоръжена борба. Това поведение на Никола Петков трябва да се мотивира с факта, че той все още не е лидер в БЗНС „Пладне“ и никога не е одобрявал въоръжената борба, саботажите и всичко, „което може да доведе до нови септемврийски събития и невинни жертви“. Не на последно място е неодобрението на поставянето на антифашистката борба в зависимост от Англия и насочването ѝ срещу Русия. Никола Петков не се отказва от принципите на земеделската идеология на БЗНС, но в сложната обстановка в годините на войната се ръководи главно от собственото си разбиране за антифашистката дейност, страхува се да не изложи БЗНС на опасност. Поради това можем да говорим, че Никола Петков се включва в Отечествения фронт и по-нататъшните му действия са продиктувани от съображения на „частно лице“, принадлежащо към БЗНС и защитаващо земеделските интереси. Именно чрез Отечествения фронт Никола Петков се издига в политик от национален мащаб и земеделски деец, оспорващ лидерския авторитет на дългогодишни партийни функционери

Друга личност, която БРП привлича в ръководството на Отечествения фронт, е Кимон Георгиев. С участието си в два преврата, той основателно има славата на превратаджия, а в тандем с Дамян Велчев всява недоверие и страх в буржоазнодемократичните политически дейци. Един от аргументите на Никола Мушанов да откаже участие в Отечествения фронт е, че той не вярва, „че Кимон е станал демократ“, а личното му достойнство не позволява да седне на една маса с него. За Кимон Георгиев е ясно, че той не може да бъде приет с доверие в средите на буржоазната опозиция /макар че го канят и участва в нейни акции/, а още по-малко да разчита на ръководни позиции в нея. От друга страна той е убеден русофил, а според някои спомени и „нещо повече от русофил“, и не би се ангажирал в политическа формация против Русия, „независимо кои я управляват“. Кимон Георгиев е не само политик, но и държавник с опит и това дава

основание още от самото начало БРП да гледа на него като на един от лидерите в ръководството на Отечествения фронт.

В годините на войната Политическият кръг „Звено" не функционира като политическа организация и по думите на самия Кимон Георгиев се състои от „група приятели, които бистрят политиката по кафенетата на София". През целия период на участие в ръководните органи на Отечествения фронт той говори от името на „приятелите", а между споменатите имена са тези на Дамян Велчев, Петър Тодоров и по-малко на Петко Стайнов, които го упълномощават „политически да ги представя". Обикновено името на Кимон Георгиев се свързва с членовете на бившия „Военен съюз" и изобщо на армията, но в годините на войната тези връзки са прекъснати. Петър Тодоров, който е натоварен да осъществява контакта с офицерите и да ги привлече в Отечествения фронт, признава, че в проведените за 2-3 месеца срещи се е убедил, че трудно се работи с офицери-германофили, че дори и тези, които са с тях, ако разберат за формите на борба, които предлага БРП, „всички ще избягат". Никола Петков дори се съмнява, че „приятелите или не работят сред армията, или крият какво работят". Така зад Кимон Георгиев не стои нито политическа сила, нито армията . Той представя „приятелите", като разчита на подкрепата на интелектуалците и се надява, че ще спечелят офицерството на своя страна.

БРП, въпреки че твърде много залага на Кимон Георгиев, в началото се страхува от неговото „неопределено държание", че не се е изказал открито против фашизма и не е осъдил действията си на 19 май 1934 г. или, както и Никола Петков отбелязва: „За разлика от Дамян Велчев и Петър Тодоров, Кимон кръшка". Въпреки това от лицата, с които се разговаря за участие в Отечествения фронт, Кимон Георгиев е най-авторитетният политик и БРП е убедена, че „приеме ли той, ще приеме Никола Петков, а вероятно и Григор Чешмеджиев".

Третият политик, който дава съгласието си за включване в ръководството на Отечествения фронт, е Григор Чешмеджиев. Той не участва във всички сбирки на оформящия се център на Отечествения фронт, но винаги е „по принцип съгласен" с останалите. Григор Чешмеджиев проявява най-голяма склонност за разширяване състава на Отечествения фронт, особено за включването на Никола Мушанов, Димитър Гичев, Цвятко Бобошевски и др., защото „не трябва да ги сърдим, те работят против фашизма, за мир и опиране на Съветския съюз". В същото време

той упорито отказва да посочи други социалдемократи за участие в структурите на Отечествения фронт с мотива, че „не може да им се повери такава отговорна работа". На него се разчита най-вече като журналист в писане на възвания и други документи на Отечествения фронт, но той и с това не се ангажира. Григор Чешмеджиев е убеден, че в „България положението не е узряло за борби ..., че 9/10 от нещата зависят отвън".

Всички автори твърдят, че Димо Казасов е четвъртият член на ръководството на Отечествения фронт. От кореспонденцията между Кирил Драмалиев и Цола Драгойчева това не се потвърждава. В нея само веднъж е споменато неговото име, в писмо от 19 август 1943 г., когато Никола Петков съобщава, че Казасов е изявил желание да се включи в комитета, но Григор Чешмеджиев е против, защото „бил дворцов човек". Димо Казасов е ползван по-късно през 1944 г. от Отечествения фронт като журналист в писането и най-вече в отпечатването на различни отечественофронтовски материали, а също се иска съгласието му за участие в нелегално правителство на Отечествения фронт.

От БРП за член на ръководството е определен Кирил Драмалиев и това е човекът, който има най-големи заслуги за привличането на некомунистически политически дейци в Отечествения фронт. Той е председател на Комисията за Отечествения фронт към Централния комитет на БРП и всичко, което осъществява Отечественият фронт до лятото на 1943 г., е под неговото ръководство, а след това полага големи усилия за създаване на национално антифашистко движение с ясно оформен ръководен център.

Досега съзнателно не използвах названието Национален комитет на Отечествения фронт, тъй като до август 1943 г. за такъв се смята Комисията за Отечествения фронт при Централния комитет на БРП или се издават документи, подписани от Националния комитет, но това са документи на различни органи на БРП. Въпросът за организационното изграждане на ръководния орган на Отечествения фронт твърде дълго занимава политиците, включили се в него, и предизвиква много спорове. Наименованието „Национален комитет" не се приема от нито един буржоазен политически деец, поради което в началото се говори за „център". След това Кимон Георгиев предлага изграждането на „Политически център", а впоследствие се лансира идеята за „инициативен комитет", на който Кирил Драмалиев възразява, че думата „инициативен" намалява значението на коми-

мета, създава впечатление за нещо, което тепърва ще се създава, „не внушава доверие". Григор Чешмеджиев предлага и нарича центъра „Постоянно присъствие". В края на септември 1943 г. на заседание на ръководството се обсъжда проект за призив на Отечествения фронт към българския народ и отново възниква спор относно въпроса от чие име да се издаде. С изключение на Кирил Драмалиев всички са против подписването на призива от името на Националния комитет на Отечествения фронт и се приема компромисното предложение на Григор Чешмеджиев да бъде от „Селски комитет на Отечествения фронт". Тези спорове продължават до края на ноември 1943 г., когато Кирил Драмалиев заявява, че Националният комитет бездейства, че „повече не можем да крием фирмата си – Национален комитет", на което Никола Петков отговаря, че е съгласен за Национален комитет, но за бездействието, това не може да се каже за БРП, „защото достатъчно позиви издавате вие". Наименованието „Национален комитет" се използва от комунистите още със създаването на Отечествения фронт и се въвежда в пропагандните материали на БРП, с което придобива гражданственост и поради това се приема и от останалите членове на оформилото се ръководство.

Наименованието на ръководния център на Отечествения фронт едва ли има съществено значение, но това е свързано със състава и функциите му. Кирил Драмалиев иска от самото начало да наложи ясно изградена структура – комитет с председател, отговорник на печатния орган на Отечествения фронт и т. н. – имайки предвид структурата на ръководните органи на своята партия. Преговорите по съставянето на Националния комитет през юли – август 1943 г. показват, че идеята е да се включат по-голям кръг политически дейци и се споменават имената на почти всички партийни лидери. Но от тези преговори не е ясно какви функции ще изпълнява Националният комитет. Неговото създаване в началото се свързва с написването на възвания към българския народ за неодобрение на съюза с Германия и правителствената политика – практика, която се използва и преди това от българските политици. Неслучайно се предлага възванието да се напише от проф. Петко Стайнов и Цвятко Бобошевски, имащи опит в писането на подобни призиви, за да се избегне партийността в него.

За разлика от това мнение, комунистическият проект предлага конкретна форма на борба – саботажи, акции на масите

и армията, което смущава буржоазните политици. Затова Кирил Драмалиев в писмо до Цола Драгойчева пише, че „от тези лица не може да се очакват действия". Те чакат знак от двореца, те се боят от БРП и народната борба. Идеята, която залага БРП в Отечествения фронт, е изграждането на нелегална организация за въоръжена борба, а не писането на възвания и протести. Това е проблемът, който забави и осуети създаването на общонационален антифашистки център. Особено внимание заслужават разговорите между Кирил Драмалиев и земеделските дейци, където Никола Петков заявява, че ако комунистите не се съобразяват с тяхното мнение, ще си останат „народофронтовци", т. е. за действия само в рамките на Конституцията. По-късно при обсъждането на македонския въпрос Н. Петков възразява срещу постановките на БРП с думите: „Ние не можем това, което искате. Ние можем да работим само с легални средства. Това, което можем да направим, е да излезнем с една декларация, в която да изложим какво мислим по положението ...".

Ясно е, че с изграждането на Отечествения фронт се предлага на некомунистическите политици нещо съвсем различно от досегашната практика на партийно коалиране или обединение на политически дейци, което в крайна сметка довежда до оформяне на т. нар. „четворка", включваща Кирил Драмалиев, Кимон Георгиев, Никола Петков и Григор Чешмеджиев – лица по различни причини приели, макар и част от условията на БРП. В този състав „четворката" не представлява организационно оформен ръководен орган. Кирил Драмалиев непрекъснато настоява за включването на нови политически дейци, но и самата БРП не предлага втори член от своята партия. Всички опити да се разшири съставът на Националния комитет са неуспешни поради лични съображения на членовете му. Предложеният от Кирил Драмалиев синдикален деец Иван Иванов е отхвърлен от Никола Петков, защото е „човек на БРП". Той е против Никола Мушанов, защото бил „царедворец", а за Димитър Гичев обвинява комунистите, че „имали дълго време конкубинат с него". От своя страна Никола Петков препоръчва за Националния комитет Димо Казасов и Стоян Костурков, но те не се одобряват от Григор Чешмеджиев, Кирил Драмалиев и Кимон Георгиев, защото единият е „царедворец", а другият – „германофил". Цола Драгойчева пък е против включването в Националния комитет на Михаил Геновски, защото бил „тъмна личност, международен агент и царедворец", и Вергил Димов като „антикомунист и царедворец". Комунистите

не одобряват проф. Петко Стайнов като „царедворец и неприемащ въоръженото въстание“, а Цвятко Бобошевски – защото заявил, че „без Никола Мушанов нищо не трябва да се предприема“. Единствено по кандидатурата на Димитър Михалчев няма разногласия и всички са убедени, че „би изиграл важна обединяваща роля“, но самият той признавал, че го е „страх“.

В края на юли 1943 г. Кирил Драмалиев съобщава на Централния комитет на БРП, че ще направи „последни предложения“ за участие в Инициативния комитет при пълна тайна на неговия състав, на строго определени лица, и то последователно – Кимон Георгиев, Дамян Велчев, Петър Тодоров, Димитър Михалчев, и ако нито един от тях не приеме да стане „шеф“ на комитета, тогава ще се поканят Никола Петков, Иван Иванов и Григор Чешмеджиев. Уточнява се още, че ако Кимон Георгиев откаже да стане председател на комитета, трябва да се говори преди всичко с Димитър Михалчев, като му се обещае, че ще му се предостави ръководна роля в бъдещото народно правителство.

Противоречията вътре в „четворката“ заставят БРП да търси и други варианти за ръководен орган на Отечествения фронт. В началото на август Кирил Драмалиев предлага на Централния комитет на БРП да се направи предложение на Дамян Велчев да оглави ръководството, като в него се включат Никола Петков и един комунист, което да се обяви за Национален комитет на Отечествения фронт. На първото заседание на комитета да се обсъдят въпроси за възвание към народа, организационното изграждане на Отечествения фронт и засилване борбата по места, мир с Англия и САЩ и изгонване на германците. На заседанието да се поканят още Григор Чешмеджиев, Цвятко Бобошевски, Димитър Михалчев, Иван Иванов, Димитър Гичев и други, но само след като решително се изкажат за програмата и методите на действие на Отечествения фронт. Ако откажат, заседанието да се проведе само от първите трима. Отказът на Дамян Велчев да участва в Отечествения фронт и декларацията му, че „приятелите“ се представят политически от Кимон Георгиев, отново насочва вниманието на БРП към последния и оформилата се четворка. БРП твърде много държи комитетът да има свой председател, но такъв не се избира. Ако се съди от заседанията, те най-често се ръководят от Кимон Георгиев, което го определя като основна фигура, но не и като лидер на комитета. Другата ръководна фигура е Никола Петков и това се определя от факта, че той представлява най-голямата социална

група в страната., което ще придаде народен характер на Отечествения фронт. Цола Драгойчева твърди, че след отказа на Никола Петков в началото на 1944 г. да участва в нелегално правителство на Отечествения фронт, възниква въпросът да остане ли той в Отечествения фронт, или да се скъса с него като политически съюзник. Този въпрос не се обсъжда, защото излизането на Никола Петков от ръководството е равносилно на разпадането на Отечествения фронт. Самият Никола Петков няколко пъти предупреждава Кирил Драмалиев, че част от земеделските среди не одобряват участието му в Отечествения фронт и за комунистите е ясно, че за да бъде БЗНС представен в Отечествения фронт, заслугата е единство на Никола Петков и те са принудени да се съобразяват с него. Тук е мястото да се отбележат абсолютно тенденциозните твърдения с късна дата от 1947 г. на Кирил Драмалиев: „Никола Петков влезе в Отествения фронт, за да играе ролята на троянски кон". Самият Драмалиев опровергава това в своите писма през август – декември 1943 г. и говори за Никола Петков като за централна фигура в Отечествения фронт, а Цола Драгойчева вярва, че той е „оторизиран от всички за предприемане от тяхно име почти всичко, на което е съгласен с нас, затова пък ние ще натискаме него".

Григор Чешмеджиев няма претенции на ръководна фигура в Националния комитет. Той явно съзнава, че неговата партия няма и не може да има значението и целите, които си поставя Отечественият фронт, нито на земеделците, нито на звената. Самият той поради напредналата си възраст не участва редовно в заседанията на Националния комитет, но винаги е съгласен с останалите или, както често казва: „солидарен съм с вас, може да сложите и моя подпис".

Кирил Драмалиев е човек, който развива най-голяма дейност по сформирането на Националния комитет. Редови член на БРП той е единственият, който официално представя партията в комитета и изпълнява нейните решения за изграждането и дейността на Отечествения фронт.

Оформилата се „четворка" напълно удовлетворява своите членове. Никола Петков налага формулата, че в Отечествения фронт не трябва да се включват много партии, че „достатъчно сте вие /комунистите/, ние /земеделците/ и „приятелите". Покъсно той окончателно формулира своето виждане за Националния комитет на Отечествения фронт, което се свежда до: „Вие, ние, приятелите и няколко независими интелектуалци", и се при-

ема от останалите членове. Тази структура и състав се запазват до август 1944 г., като на отделни заседания присъстват Петър Тодоров, Димо Казасов и Ангел Държански.

Националният комитет на Отечествения фронт не развива някаква активна дейност и резултатът от нея са няколко призива, които подготвя и обнародва, и решението за издаване на информационен бюлетин, но най-важното е обществения вътрешен и международен отзвук, който има самият факт, че е образувано национално ръководство на антифашистката съпротива.

От гледна точка на отношението, което имат членовете на Националния комитет към характера и целите на Отечествения фронт, особено внимание заслужават дискусиите, които се водят по различни вътрешно и външнополитически проблеми и позицията на всеки един от тях. Методите на действие, които предлага БРП на Отечествения фронт, не се приемат от некомунистическите членове на Националния съвет. Никола Петков се страхува от нови септемврийски събития, т. е. отхвърляне на страната в гражданска война. Кимон Георгиев също не вярва в саботажите и народното въстание и разчита преди всичко на военните. Не отговаря на истината наложената теза, че с изключение на комунистите останалите отричат партизанското движение. Никола Петков твърди, че то не може да бъде унищожено и трябва Националният комитет да го подпомогне. Той разполага с богата информация за организацията и дейността на партизанското движение и това определя подкрепата му за него, но отрича, че армията е преследвала партизани. Никола Петков обвинява партизанските чети, ръководени от комунисти, че нападат села, че водят пропаганда само в полза на СССР и това можело да има „непредвидими последици". Той твърди, че има партизански чети под тяхното влияние в Луковитско, Трънско и други, които не извършват акции в селата, че съветвали своите хора да не бързат да излизат в планината, че агитирали в полза на цялата антифашистка коалиция.

Кимон Георгиев също одобрява партизанското движение и смята, че то е „единствената по-силна антивоенна проява" у нас. Той настоява Отечественият фронт да му окаже „морална подкрепа, но да не се насърчава излизането на четите през зимата". Григор Чешмеджиев няма никаква информация по този въпрос и затова пита: „Как е шумкарското движение у нас? Може ли да се счита за реална сила? Може ли да се разчита на бързо руско настъпление на юг?"

Всъщност и тримата членове на Националния комитет одобряват партизанското движение като антифашистка съпротива, но не са съгласни с влагането на партиен елемент в него и с проявите на гражданска война.

Много време Националният комитет отделя и на въпроса за Македония.Той се повдига от Кимон Георгиев и се подкрепя от Никола Петков и Григор Чешмеджиев с искане автономия на Македония, „за да се запази поне българската народност на населението". Кирил Драмалиев настоява Отечественият фронт „да се откаже да доказва, че Македония е българска", и да се отложи за след войната „въпросът за разглеждане на бъдещата форма на съжителство на балканските народи". Противоречията по македонския въпрос са големи и те се превръщат в пречка за дейността на Националния комитет на Отечествения фронт. Аргументите на БРП не задоволяват членовете на Националния комитет, а когато Кирил Драмалиев им предлага статията на Йосиф Брос Тито по македонския въпрос, избухва скандал и Никола Петков заявява: „За нас не е важно какво е казал Тито, вие искате да станем комунисти." По този въпрос до единно мнение не се стига и спорът се подновява в края на август 1944 г., когато се обсъжда програмата на бъдещото отечественофронтовско правителство. Отново се потвърждават съществуващите различия, поради което се решава след вземането на властта от Отечествения фронт окончателно да се изясни и редактира този текст от раздела външна политика в програмата. От заседанията и взетите решения от Националния комитет на Отечествения фронт може да се констатира, че той не се превръща в ръководен политически орган на антифашистката съпротива в България. Националният комитет по същество продължава наложената в годините на войната практика за сформиране на различни групи от интелектуалци, които по думите на Кимон Георгиев „бистреха" вътрешната и външна политика на страната и оповестяваха своето съществуване с излизането на различни декларации, възвания към управляващите и народа, без да се ангажират с практическото ръководство на антифашистката съпротива, а още по-малко на въоръжената борба. Националният комитет на Отечествения фронт не взема нито едно решение по организационното изграждане и въоръжената борба на отечественофронтовските комитети, докато Централният комитет, областните и градските комитети на БРП ежедневно изпращат директиви и окръжни по всички въпроси от дейност-

та на Отечествения фронт и задължават комитетите за тяхното изпълнение. Отечественофронтовските комитети се отчитат пред Централния комитет на БРП, докато в Националния комитет на Отечествения фронт такава информация изобщо не пристига. Членовете на Националния комитет постигат съгласие през октомври 1943 г. да преустановят разговорите по привличането на буржоазни лидери в Отечествения фронт и особено на Никола Мушанов и Димитър Гичев, но Централният комитет на БРП през ноември с. г. им изпраща лични писма да се присъединят към Отечествения фронт. Националният комитет препоръчва на партизанските части през зимата на 1943–1944 г. да се въздържат от привличането на нови партизани, а Централният комитет на БРП обявява „всеобща мобилизация под знамената на Отечествения фронт".

Посочените факти показват, че антифашисткото движение реално се ръководи от Централния комитет на БРП и Комисията за Отечествения фронт към него, а Националният комитет на Отечествния фронт е „фасада" за управлявящите и пред външния свят . Прав е проф. Петко Стайнов, че Националният комитет не е нищо друго освен група личности, съгласили се за единодействие с комунистите.

Но освен тактиката, която прилага БРП чрез Националния комитет на Отечествния фронт, неговите членове също имат и следват своя тактика и цели.

Кимон Георгиев като политически представител на „приятелите" не вярва и не желае властта да бъде взета чрез въоръжено въстание. Одобрението и подкрепата на съпротивителното движение, за което говори, не изключва военния преврат и изобщо ролята на военните, а напротив, трябва да ги подпомогне. Кимон Георгиев е извлякъл достатъчно поуки от 19 май 1934 г. и според него една акция на военните е оправдана само ако има солидна социална база, която да запази завзетата власт. Такава опора могат да му дадат БЗНС и БРП, а освен това със своя антифашистки актив тези партии ще „узаконят" действията на военните.

От своя страна Никола Петков ясно осъзнава, че комунистите и звенарите разчитат на подкрепата на БЗНС, поради което във водените разговори и дискусии умело подчертава своята и на Земеделския съюз роля в завземането на властта. Той на няколко пъти съобщава на своите съюзници, че Земеделският съюз е „много търсен". При него идвали генералите Даскалов и Бакър-

джиев, които предложили изграждането на нов политически център. Никола Петков заявил, че може да участва само като представител на БЗНС, но ген. Даскалов не се съгласил, т. е. настоявал за личното му участие. При създалата се ситуация в ръководството на Отечествения фронт, при която Кимон Георгиев предпочита военния преврат, а комунистите напрекъснато налагат идеята за народно въстание, Никола Петков лансира трети вариант за постигане на целите на Отечествения фронт: „ако правителството би отпочнало действителна борба за скъсване с Хитлер, ние и него бихме подкрепили". Освен това Никола Петков припомня на съюзниците си да не забравят ролята на външния фактор и е убеден, „че и те са съгласни, че 3/4 от събитията в България зависят отвън". С включването си в Отечествения фронт, Никола Петков решава още един важен въпрос, свързан с външния фактор. Ако англо-американците изпреварят руснаците, позицията на Г. М. Димитров е пред тяхната и БЗНС безспорно „ще свири първа цигулка в управлението". Ако руснаците дойдат по-рано, то неговият отечественофронтовски актив отново ще осигури място на БЗНС в управлението.

Никола Петков не приема отрежданата на БЗНС роля на „социална опора" на БРП и Звено и самият гледа на двете партии като на средство за завземане на властта с минимум жертви на земеделците, защото е убеден, че „селска" България трябва да се управлява от селяни. За Никола Петков ролята на БЗНС е не завземането на властта, а в упражняването на властта. Той вярва, че ще се повторят събитията след Първата световна война и земеделците ще бъдат отново управляваща партия.

За социалдемократите, които нямат социалната опора на БЗНС, антифашисткия актив на БРП и не разчитат като звената на армията, самото включване в Отечествения фронт им гарантира участие в управлението на следвоенна България.

В края на 1943 г. Националният комитет в състава, в който функционира – „четворката", вече не съществува. Кимон Георгиев е интерниран в Бургас, Никола Петков – в Свищов, Григор Чешмеджиев след бомбардировките също не е в София. Интерниран в с. Рибарица е и Дамян Велчев, макар че не е член на Националния комитет. На практика „приятелите" са разделени и далеч от София. Този състав на комитета се събира отново едва в края на август 1944 г. Единствените контакти с членовете на Националния комитет се осъществяват в началото на 1944 г. около опита за съставянето на нелегално отечественоф-

рontовско правителство по примера на Югославия и други страни. Въпреки съгласието за участие в него /без Никола Петков/ до такова не се стига и този състав на Националния комитет не развива никаква активна дейност. С това приключва вторият етап от дейността на Отечествения фронт в нелегалния период, имащ за съдържание изграждането и дейността на Националния комитет, т. е. на „четворката".

Третият етап от развитието на Отечествения фронт в нелегалния период обхваща времето от края на януари до 9 септември 1944 г. През него, поради бомбандировките и интернирането, членовете на Националния комитет напускат София и техните функции изцяло се изземат от Централния комитет на БРП и Комисията за ОФ към него. Комунистическата партия прехвърля цялата си партийна практика върху дейността на отечественофронтовските комитети и там, където те съществуват, не се различават по структура и цели от партийните организации.

БРП започва да издава документи от името на Националния комитет на Отечествения фронт, в които се налага нейната идея за въоръжено въстание. През февруари 1944 г. излизат указания на Националния комитет за организационния живот и дейност на групите на Отечествения фронт. В тях се привнася практиката на организационен живот на партийните организации. Групите се задължават да провеждат сбирки веднъж на 15 дни. Задължават се да дават точно определена работа на всеки член за определено време. Извършва се редовна проверка на зададената работа и възлагане на нова. Въвеждат се другарската критика и изключването от групата за несвършена работа. Всеки отечественофронтовец се задължава да създава отечественофронтовски групи, а там, където няма, да се организират младежки бойни групи. Предателите се наказват със смърт. Всеки трябва да даде по 500 лв., а ако няма пари, трябва да продаде нещо, но да подкрепи борбата. Всеки е длъжен да си намери оръжие и си направи скривалище. Членът на Отечествения фронт трябва да знае, че е мобилизиран от отечественофронтовското движение и всеки миг може да бъде повикан в редовете на четата. Живи в ръцете на врага да не се предават.

В едно писмо на Цола Драгойчева до Кирил Драмалиев ясно е посочено, че членовете и сътрудниците на Националния комитет се „проверяват и определят" от Комисията за Отечествения фронт при Централния комитет на БРП. Изисква се инфор-

мация за всички политически дейци на съюзниците и отношението им към БРП. Същото се отнася и за опозиционните партии и конкретно какво се прави от членската им маса за оказване натиск върху техните ръководства за включване в Отечествения фронт.

През 1944 г. Отечественият фронт се превръща в нелегална революционна организация, в която всичко е подчинено на въоръжената борба. При отсъствието на некомунистическите представители в Националния комитет, Комисията за Отечествения фронт при Централния комитет на БРП от негово име започва да издава директиви, които повтарят окръжните на Централния комитет на БРП и указанията, дадени по радиостанция „Христо Ботев" и всичко се насочва към подготовката на въоръжено въстание и установяване на отечественофронтовската власт.

Освен това комунистическата партия се превръща в кадровик на Отечествения фронт, а критерият за отечественофронтовец се определя единствено от отношението към БРП. Това позволява в Отечествения фронт да навлязат само „проверени хора" и за кратко време в навечерието на 9 септември съставът на Националния комитет нараства от 4 на 26 члена. Кимон Георгиев в своите спомени твърди, че бил изненадан, когато видял в Националния комитет „толкова много нови хора", и сред тях Димо Казасов, Венелин Ганев, проф. Петко Стоянов и други.

Дейността на Националния комитет в състава, в който е създаден през есента на 1943 г., се възстановява през август 1944 г. Че това е действителното ръководство на Отечествения фронт като национално антифашистко движение пролича от факта, че до 9 септември 1944 г. всички важни решения се вземат от „четворката", т. е. от тези, които създадоха Националния комитет и нямаха намерение да делят властта с други, особено когато тя беше толкова близо.

През 1944 г. Националният комитет предприема първата практическа стъпка в посока на властта на 24 август, когато се среща с министър-председателя Иван Багрянов в Боровец. Тази среща има своето значение не само защото на нея се иска предаването на властта на Отечествения фронт, но от този момент Националният комитет започва да действа легално и оповестява своя състав. От друга страна на нея за първи път се предлага вариант за конституционно получаване на властта, идея, лансирана от Никола Петков още през 1943 г., но само като

предупреждение към съюзниците, ако те не се съобразяват с интересите на БЗНС. Няколко дни по-късно Отечественият фронт излиза с възвание към българския народ, в което се излага допълнената програма от 1942 г. и под него стоят вече подписите на членовете на Националния комитет и бъдещите държавни мъже на страната.

Правителствената криза в края на август 1944 г. с падането на Багряновото правителство засилва надеждата на Отечествения фронт, че регентите ще възложат на него да състави ново правителство. За това свидетелства обсъждането на проекта за правителствена програма, който разработва Кирил Драмалиев. Тази програма не се приема в окончателен вид, защото Кимон Георгиев и Никола Петков отхвърлят комунистическата постановка за македонска нация в раздела „Външна политика" и се решава този въпрос да бъде отново обсъден, когато Отечественият фронт дойде на власт. По същото време се изготвят справки за политическите и държавническите качества на ръководните дейци от буржоазните партии, на които може да разчита Отечественият фронт при комплектоването на своите държавни органи за управление.

Най-важното заседание, което Националният комитет на Отечествения фронт провежда до идването си на власт, е на 8 септември 1944 г. следобед, в 16 часа, в дома на Кимон Георгиев. На него се уточнява окончателно персоналният състав на отечественофронтовското правителство. Съществуващата досега теза, че този въпрос е решен същия ден сутринта, на заседание на Политбюро на Централния комитет на БРП, когато се изготвя правителствената листа, а тя се предлага на Националния комитет едва ли не само за информация, не отговаря на истината.

Заседанието на Националния комитет повдига много и важни въпроси.

Първо, защо в него вземат участие само четирима души – Кимон Георгиев, Никола Петков, Григор Чешмеджиев и Добри Терпешев на мястото на Кирил Драмалиев, заминал същия ден за щаба на нашата армия в Македония, след като се твърди, че Националният комитет наброявал 26 членове. Обясненията на Кимон Георгиев, че това се налагало по конспиративни причини, са неубедителни, защото от 24 август Националният комитет действа легално и води преговори с правителствата на Иван Багрянов и Константин Муравиев. Горните аргументи са още

по-малко валидни за отсъствието на Димо Казасов, един от старите членове на комитета и съсед на Кимон Георгиев.

Второ, защо се допуска в заседанието да участва Дамян Велчев, който не принадлежи официално към Отечествения фронт. Той в един момент започва да разпределя министерски постове, като иска за себе си Министерството на вътрешните работи, но след реакцията на Добри Терпешев се съгласява да оглави Министерството на войната.

Трето, защо в първия подготвен указ с правителствената листа звенари и земеделци имат по четири министерства, а комунистите – три. Отговорът на първия въпрос трябва да се търси преди всичко в това, че ръководството на Отечествения фронт за некомунистическите представители си остава „четворката" от август-септември 1943 г. и когато започва подялбата на властта, те трудно се съгласяват на компромиси, отстоявайки своите и партийните си интереси. От друга страна, тъй като властта се взема от името на Отечествения фронт, а той се обявява като коалиция на четири партии, в заседанието са поканени само лица, които са лидери на партии или са упълномощени да представят партиите си. По тази причина Добри Терпешев заменя Кирил Драмалиев, тъй като последният е редови член на БРП и не може да взема решения от името на партията.

По същата причина не е поканен на заседанието и Димо Казасов, понеже не представлява политическа сила.

При втория въпрос е нужно да се посочи, че тъй като партийните щабове не действат, заслугата звенари, земеделци-младенци и социалдемократи на 9 септември 1944 г. да осъмнат като управляващи партии е единствено на техните представители в Националния комитет. Този актив им позволи, без да се съобразяват с партийните си ръководства, да предложат в органите на отечественофронтовското управление свои „доверени хора", на които да разчитат, да имат тяхната подкрепа в утвърждаването им в партийната йерархия и държавното управление, каквато е случаят с „приятелите" – Кимон Георгиев, Дамян Велчев, проф. Петко Стайнов.

Отговорът на третия въпрос се дава от всеизвестната истина, че няма политическа формация, която да не се стреми към властта. Отечественият фронт се създаде с цел завземането на властта и това е записано в програмата му от 1942 г. Дейността му в името на властта поражда и първите противоречия между съюзниците. Никоя от представените три основни

политически сили /комунисти, земеделци и звенари/ не признава ръководната роля на другата и търси аргументи в антифашистката си актив, в широката си социална опора или в заслугите си при завземането на властта, за по-голямо представителство в управлението. От друга страна, още в самото начало на отечественофронтовската власт проличава и се осъзнава, че нейното упражняване зависи от професионалната подготовка на партийните кадри, от това след кого върви интелигенцията.

В самия Национален комитет, при дискусията между неговите членове в отстояването на партийните и лични интереси, Добри Терпешев отстъпва пред професионалния политик и държавник Кимон Георгиев и израсналия в семейството на политици и държавници и сам получил солидно образование Никола Петков. Това „поражение" на БРП при решаването на най-важния въпрос в дейността на Отечествения фронт – съставянето на правителство, показва, че нейните съюзници не я признават нито за най-силната, нито за ръководна политическа партия. Това разбира и самата БРП, която се задоволява с допълнително даденото ѝ Министерство на здравеопазването, създадено не заради нуждите на държавното управление, а за да удовлетвори неврастеническите ѝ амбиции и да се изравни по броя на министерствата със звенарите и земеделците.

Заседанието на Националния комитет на Отечествения фронт от 8 септември 1944 г. застави БРП ясно да осъзнае, че тя не може да бъде единствената управляваща партия, че тя се нуждае от своите съюзници повече, отколкото те от нея. Именно поради това тя се превръща в най-големия защитник на укрепването и запазването на Отечествения фронт след 9 септември 1944 г., защото благодарение на него „узакони" идването си на власт и натрупа актив като антифашистка сила, разшири социалната си опора и от 1400 през септември в края на декември 1944 г. има около 100 000 члена, а в края на 1945 г. 250 000. В Отечествения фронт БРП се научи да управлява и чрез него наложи своята концепция за държавно-политическо развитие като общонационална.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

ПРОГРАМА НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ, ПРИЕТА ОТ ЗАДГРАНИЧНОТО БЮРО НА ЦК НА БРП И ОПОВЕСТЕНА ПО РАДИОСТАНЦИЯ „ХРИСТО БОТЕВ“

СССР, 17 юни 1942 г.

Противонародната политика на цар Борисовото правителство съставлява същинска национална опасност. България днес е превърната във васал на Хитлер, а българският народ – в роб на немските империалисти.

При неизбежния разгром, на който е осъден Хитлеровият маниачески план за господство в света, всяко продължение на тая предателска политика означава съзнателно тласкане на българския народ в пропастта и погубване на неговата национална независимост.

Върховният дълг на българския народ, на неговата армия и патриотическа интелигенция в сегашния исторически момент е да се сплоти в могъщ Отечествен фронт за спасението на България.

Отечественият фронт си поставя следните неотложни задачи:

1. Да не допусне въвличането на България в престъпната и гибелна за българския народ хитлеристка война.

2. Да оттегли незабавно българските войски, изпратени за потушаване борбата на братския сръбски народ срещу германското и италианското иго.

3. Да разкъса съюза на България с Хитлеристка Германия и с другите държави от оста, да освободи българската земя от германските фашистки и гестаповски банди.

4. Да спре износа на храни и на суровини материали в хитлеристка Германия и другите държави от оста. Да осигури прехраната на народа и армията и снабдяването на населението до достъпни цени с предмети от първа нужда.

5. Да осигури, съгласно с Атлантическата декларация, националните интереси на българския народ чрез споразумение с другите балкански народи и чрез тясна дружба и сътрудничество на България със Съветския съюз, Англия, Америка и другите свободолюбиви народи.

6. Да освободи незабавно всички цивилни и военни лица, преследвани за тяхната борба срещу фашизма и хитлеристка Германия.

7. Да възстанови политическите правдини на народа, особено свободата на печата, събранията и сдружаванията, да премахне всички противоконституционни, противонародни и фашистки закони.

8. Да изтръгне армията из ръцете на фашистко-монархическата клика и да вземе решителни мерки, щото тя да не може да бъде използвана за противонародни цели. Да осигури правата на офицерите, подофицерите и войниците като пълноправни граждани.

9. Да разтури фашистките организации от типа на „Бранник", „Съюза на ратниците", „Легионерите".

Да обезвреди фашистките главорези и престъпници и вземе мерки за тяхното примерно наказание.

10. Да огради народното богатство и народния труд от чужди посегателства и създаде условия за правилното икономическо развитие на страната като свободна и независима държава.

11. Да осигури народния поминък, работата, дохода и човешкото осъществяване на трудещото се градско и селско население.

12. Да изкорени фашисткото мракобесие, расовата ненавист и унижението на националната чест на нашия народ.

Осъществяването на тия насъщни за нашия народ задачи налага час по-скорошното създаване на истинско национално правителство, способно да проведе твърдо и последователно спасителната политика на Отечествения фронт. Поради това Отечественият фронт поставя като най-близка цел на своята борба смъкването от власт на сегашното предателско, противонародно, хитлеристко правителство и създаването на истинско национално правителство.

Опиращо се на волята и поддръжката на целокупния български народ, това правителство ще подготви така също условията за свикването на Великото народно събрание, което ще определи бъдещата форма на управление на България и ще създаде необходимите конституционни и материални гаранции за свободата, независимостта и процъфтяването на нашата родина.

ЦДА на РБ, ф. 147, оп. 2, а. е. 324, л. 20-21. Оригинал, Машинопис. Публ. в Антифашистката борба в България /1939–1944/, Документи и материали, Т., септември 1939–февруари 1943. С., 1984, 331-333.

ИЗ УКАЗАНИЕТО НА НК НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ ЗА ОРГАНИЗАЦИОННИЯ ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ НА ГРУПИТЕ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

Нашите задачи

Какво трябва да направим, за да победим? Какво се иска от всеки честен патриот, от всеки член на Отечествения фронт в народната освободителна борба против фашизма ...

1. Да бъдем честни, добри като хора в семейството си, вън от него, с всички, с които се срещаме и работим. Да бъдем предани до смърт на организацията и великата освободителна идея. Да защитаваме активно и всекидневно непосредствените интереси на нашите съселяни и съграждани и да ги водим на борба против грабежите на фашистите-управници за увеличаване на работната заплата, за увеличаване цената на житото, царевицата и другите земеделски произведения, против реквизициите, против ангарията, против тежките и непосилни данъци и глоби – против войната..., така само ще бъдем сочени за пример и поддържани от околните и утре, щом се наложи да излезнем на открита улична борба, с оръжие в ръка срещу тия фашистки бандити, та всички жени и мъже, стари и млади... ще ни последват с пълно доверие и вяра в борбата за народна свобода.

2. Редовно събиране групите на Отечествения фронт. Най-малко на 15 дена веднъж.

.....

4. Редовна проверка на зададената работа на всеки член при всяко заседание на групата и задаване на нова. При установяване на неизпълнение на възложената работа на някой член, групата е длъжна да направи ... сериозна другарска критика. Ако някой член не свърши възложената му работа няколко пъти, той трябва да се изключи от групата...

5. Всеки съзнателен патриот, всеки член на Отечествения фронт трябва да помага и сам да създава групи на Отечествения фронт...

6. Хората от Отечествения фронт са длъжни във всяко село или град да създават младежки бойни отечественофронтовски групи...

7. Успехът на борбата зависи до голяма степен от точното и навременно разузнаване. Всеки член и сътрудник на движението е длъжен да следи и долага веднага... за движенията, подготовката и намеренията на противника...

8. Всеки член на нашата организация трябва да спазва най-

строга конспирация... Ако случайно някой попадне в ръцете на полицията, да умре, но никога да не издава своите другари и организационни тайни... Който говори, който продума в полицията, него го очаква сигурна и мъчителна смърт и позор. Който изтърпи боя, той е спасен. Предателите се наказват от нас със смърт...

9. ... Всеки трябва да даде на първо време по 500 лева, ако няма пари в момента – да продаде нещо, но да подкрепи борбата в решителния момент.

.....

11. Всеки член и съчувственик е длъжен да си намери оръжие и да го държи в изправност, смазано и на сигурно място..., който има средства веднага да си купи ловджийска пушка и да си подготви по 1000 патрона с вълчи сачми.

Всеки член и съчувственик на нашето народно освободително антифашистко движение трябва да знае, че изменя на своя народ... и няма да има повече място в редовете на организацията... С нас или против нас, с народа или против него, друг път няма...

Всеки член на Отечествения фронт да знае, че от днес нататък е мобилизиран от нашето антифашистко движение и всеки миг може да бъде повикан в редовете на четите...

Долу бандитите – народните убийци! Смърт на фашизма!

От Отечествения фронт

февруари 1944 г.

ЦДА на РБ, ф. 65, оп. 1, а. е. 108, л. 1.

ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА

1. Василев, К. Историческите корени на Отечествения фронт и Първата отечественофронтовска програма, ИИИ на БКП, 1959, № 6.

2. Драмалиев, К. История на Отечествения фронт, С. 1947.

3. История на антифашистката борба в България 1939–1944, С., 1976, т. I, II.

4. Кунина, Д. Е. Ендакова В. М., Георги Димитров и борбата за създаване на национални фронтове против фашизма в периода на Втората световна война – В: Георги Димитров – виден деец на международното комунистическо движение, С., 1972.

5. Радев, Г. Към въпроса за създаването на НК на Отечествения фронт; ИИИ на БКП, 1983, т. 50.

6. Шарланов, Д. Създаване и дейността на Отечествения фронт. Юли 1942–септември 1944, С., 1966.

ЗА ХАРАКТЕРА НА ДЕВЕТИ СЕПТЕМВРИ 1944 Г.

Събитията около 9 септември 1944 г. основателно предизвикват обществен и научен интерес, даже някой ги беше обявил за „вечна тема" в българската историография. Без да приемам крайностите, убеден съм, че 9 септември още дълго време ще привлича вниманието на историците, тъй като в изясняването на истината за това събитие се крият отговорите на много въпроси от държавно-политическото развитие на България в първите месеци след войната.

В съществуващата значителна по обем научна и политическа литература по този проблем са изказани различни мнения, които най-общо може да се формулират в четири тези:

I. Съветската армия окупира България и предава властта на Българската работническа партия /БРП/.

II. Извършен е военен преврат.

III. Деветосептемврийско народно антифашистко въстание.

IV. Девети септември – социалистическа революция.

I.

СЪВЕТСКАТА АРМИЯ ОКУПИРА БЪЛГАРИЯ И ПРЕДАДЕ ВЛАСТТА НА БРП

Тази теза е една от най-лансираните и има много привърженици в западната историография, а последните години и у нас. В нея съществуват нюанси, като част от авторите свързват промените в източноевропейските страни след войната с личността на Сталин и по-точно с неговата „воля" /Д. Десанти/, /Ж. Дюше/, а други – с неговата „алчност" /Пол Джонсън/.

С оформянето на антихитлеристката коалиция и нейното ръководство от САЩ, Англия и Съветския съюз през 1941 г., трите Велики сили постигат договореност не само за бързата победа над Германия, но и за следвоенното устройство на Европа. В Атлантическата харта /14 август 1941 г./, Декларацията

на Обединените нации /януари 1942 г./, двустранните договори между Великите сили се подчертава, че съюзниците „няма да търсят териториални придобивки и да не се намесват във вътрешните работи на другите държави". Естествено наивно е да се вярва, че в тази война Великите сили се ръководят единствено от „възстановяването на мира" и предоставянето „правото на всеки народ сам да решава своите вътрешни проблеми". Техните имперски цели са достъчно ясни и те ги защитават с всички средства в годините на войната и след нея. Но в осъществяването на стратегическите си цели Великите сили не тръгват от еднакви позиции и пристъпването към тяхното реализиране зависи от хода на военните действия, състоянието на военно-икономическия им потенциал и понесените загуби. В това отношение Съветският съюз се намира в най-неизгодно положение, което го принуждава най-дълго да се съобразява с постигнатите договорености заради огромните човешки и материални загуби, нуждата от помощ за изнасяне на войната извън територията на страната си и успешното ѝ завършване. Поради тези причини той по-късно се насочи към практическо реализиране на стратегическите си цели – изнасянето извън пределите на Съветския съюз на своя обществен строй, т. е. налагане на своето политическо и икономическо господство, като степенува значението на източноевропейските страни, изхождайки от ролята им за победата във войната и значението им в следвоенна Европа.

От тази гледна точка интересна е тезата, която застъпва американският историк Майкъл Бол, че в периода от 1941 до септември 1944 г. България стои далеч от полезрението на съветската дипломация и военното командване за разлика от 1939–1940 г. и в сравнение с интереса ѝ към Югославия, Румъния и други държави.

Макар изложените факти да не са достатъчни, за да се докаже убедително, че Съветският съюз няма политически, икономически и военни интереси в България до 9 септември 1944 г., авторът прима повечето от разсъжденията на Майкъл Бол и самият би ги подкрепил с нови аргументи. Според мен поведението и действията на Съветския съюз и другите Велики сили – САЩ и Англия, са предопределени от постигнатите договорености между тях и преди всичко от преследваната стратегическа цел – преразпределение на сферите на влияние на света след Втората световна война.

Обяснение за недостатъчния интерес на Съветския съюз

към България може да се търси, на първо място, в символичното ни участие във войната, в неизпращането на български войски на Източния фронт и запазването на дипломатическите отношения между двете страни. Но именно тези нормални междудържавни отношения трудно могат да обяснят защо Съветският съюз така категорично настоява за „безусловна капитулация" на България, изразява готовност да скъса дипломатическите отношения със София, ако това диктуват интересите на Съюзниците и дори на Турция, одобрява бомбардировките над българските градове и е съгласен Лондон и Вашингтон да решат кога да бъдат прекратени.

Ако Съветският съюз има интереси в България, защо в началото на 1944 г. отказва да участва в Европейската консултативна комисия за обсъждане на българския въпрос и предоставя неговото решение изцяло на САЩ и Англия, особено след като знае отношението на У. Чърчил за „лошата България" и желанието му тя да бъде „наказана и пожертвана" за бъдещето на „подобрите" държави и най-вече на Гърция.

Много автори намират отговорите на тези въпроси в това, че поведението на Съветския съюз е тактика, с която цели чрез неучастието в преговори и съвместни дейности с Англия и САЩ срещу България „да не разкрива своите намерения и запази свобода на действие" по отношение на нея.

Няма държава, участваща във войната, която да не реализира своя тактика в преследваната от нея цел, поради което буди недоумение обвинението, че Съветският съюз „не разкрива своите цели" и искането да оповести средствата за тяхното постигане, тъй като по законите на всички държави това се нарича „държавна измяна".

Що се отнася до „свободата на действие" тя не надхвърля границата на постигнатите договорености, а с практическите действия до 5 септември 1944 г. Съветският съюз не можа нито да ограничи, нито да предреши българския въпрос, защото предостави това право на САЩ и Англия.

Когато се говори за тактиката на „самостоятелната акция" на съветската дипломация, се имат предвид преди всичко нотите на съветското правителство от януари до май 1944 г., отнасящи се до разкриването на консулства в три български града и искането за преустановяване на сътрудничеството с Германия. Тези действия на съветската дипломация са всъщност задължения на СССР, произтичащи от договореностите между Ве-

ликите сили, но те не му дават приоритет спрямо българското правителство, само подтикват последното към по-голяма активност в опитите за контакти със САЩ и Англия. Това потвърждава и Стойчо Мошанов, определен да води преговорите със западните държави, според който не инициативата на СССР, а предупредителната реч на Чърчил от 18 юли 1944г., в която заявява, че на България ѝ остава „малко време" да се спаси от национална катастрофа, принуждават българското правителство да предприеме практически действия за излизане от войната и да потърси контакти с Фориент офис.

Не без значение е и фактът, че Иван Багрянов прави опити да установи връзка с Великите сили за излизане от войната не чрез съветското посолство в София, а изпраща Стойчо Мошанов в Кайро, за да преговаря със САЩ и Англия, защото знае, че това са държавите, упълномощени да водят преговори с България. От друга страна, аргументирането на тези преговори единствено като тактически ход на Багряновото правителство за „ограничаване" или „недопускане" съветското влияние в България е неубедително. Ако примирието с България бъде подписано само от САЩ и Англия, както се твърди, че е целта на преговорите, като техен съюзник Съветският съюз също ще получи правото да въведе войски в страната за продължаване на военните действия срещу Германия, без да ни обявява война. Освен това като член на антифашистката коалиция Съветският съюз получава всички необходими условия на българска територия за воденето на военни действия против германците. Поради тази причина по-печеливша би била тактиката за използване посредничеството на Съветския съюз в преговорите с Великите сили за излизането от войната и преминаването на страната на антихитлеристката коалиция. Това би имало за резултат Съветският съюз да бъде официално ангажиран от правителството на Иван Багрянов с посредническа роля в решаването на българския въпрос от Великите сили, което би отнело мотивите му за обявяване война на България и въвеждането на окупационни войски на нейна територия. Практически резултати от мисията на Стойчо Мошанов няма, а САЩ и Англия намират оправдания за нейното проваляне в обстоятелството, че преговорите се водят от лице, което не е оторизирано от „правителството, приемливо за СССР". По този начин двете западни велики сили се отказват от дадените им пълномощия за решаването на българския въпрос и включват Съвет-

ския съюз, нещо повече, превръщат го в основен фактор при определяне следвоенната съдба на България.

Слабият интерес на Съветския съюз към България и ограничената му роля върху нейното поведение до лятото на 1944 г. разкрива много точно и американският политически представител в София М. Барнс. Той е категоричен, че „ние /САЩ и Англия/ започнахме преговорите с България за примирие. Започнахме ги през август 1944 г. Ние бяхме тези, които доведохме България до точката на търсене на примирие.

Русия беше много далеч – на стотици мили. Ние и англичаните навлязохме в София и ако не я разбихме, то унищожихме 25% от нея". Прав е М. Барнс, че „Русия е много далеч" и това проличава от поведението на българското правителство. То отхвърля съветските ноти за откриване на консулства в Русе, Варна и Бургас и отказва да ползва Съветския съюз като посредник в преговорите със САЩ и Англия, въпреки настояването на легалната опозиция и особено на Атанас Буров и Петко Стайнов. Стойчо Мошанов в своите спомени пише, че е изненадан от поведението и убедеността на Богдан Филов, Иван Багрянов и Георги Кьосеиванов, че Съветският съюз не може да обяви война на България без съгласието на САЩ и Англия, позовавайки се на Московското решение на Съвета на външните министри на Великите сили. Тези, които определят външната политика на България /Регентство и правителство/, при ясния текст на решението, че „съюзниците не могат да отварят нова война с невоюваща държава без общо съгласие", не могат или не искат да дадат отговор на въпросите: България невоюваща страна ли е? Във война ли сме със съюзниците на Съветския съюз? Имат ли право съюзниците да преследват германските войски на българска териория и трябва ли да искат разрешение от българското правителство?

Регентът Богдан Филов в дневника си на 2 август 1944 г. също пише, че „изненади не са изключени", в смисъл, че са възможни споразумения между „Русия и Япония, между Русия и Германия", като и в двата случая е уверен, че съветските войски ще бъдат отклонени от Балканите.

Казаното по-горе потвърждава убедеността на управляващите в София, че съветски войски в България не могат да стъпят, че САЩ и Англия са държавите, които ще решават българския въпрос. В противен случай не може да има друго обяснение фактът, че след падането на правителството на Иван Багря-

нов, като имат предвид начина, по който Румъния излезе от войната, и наличието на съветски войски на българската граница, Регентите дават властта на западноориентираната буржоазна опозиция, пренебрегвайки просъветския Отечествен фронт.

В научната литература от много автори е застъпено мнението, че правителството на Иван Багрянов пада под натиска на Съветския съюз. Че съветската дипломация спомага за това, едва ли някой ще оспорва, но да се стоварва вината за оставката на кабинета единствено върху нея е пресилено и далеч от истината. Тактиката на „дипломатическите увъртания" изчерпва търпението на Великите сили и те заемата твърда позиция спрямо Багряновото правителство. Американският държавен секретар К. Хъл в края на юли 1944 г. предупреждава правителството, че действията му „нямат голяма стойност" и „времето му изтича". У. Чърчил все още настоява за преподаване на „строг урок" на „грешния" български народ. В Берлин доверието към България също пада, затова в края на август се налага идеята за правителствен преврат в България и даване властта на прохитлеристки настроени политици начело с проф. Александър Цанков.

В страната недоволството от Багряновото правителство все повече нараства. Дошло на власт на 1 юни 1944 г. с цел запазване политиката на предходните правителства, през юли то обещава „ликвидиране на партизанското движение", а през август предприема практически действия за излизане от „Оста" и присъединяване към антихитлеристката коалиция, като стоварва вината за закъснялата реакция върху Регентството. С това Багрянов, „макар да не" желае оставката, тя му е „наложена от Регентството".

Самият Иван Багрянов разбира, че правителството му в установения състав и със задачите, които му се възлагаха, не може повече да остане на власт. Затова той побърза да подаде оставка, хранейки надежда, че ще състави ново правителство от средите на Отечествения фронт, но с това улесни Регентите да се освободят от него. Всичко работеше против Багрянов и при бързо развиващата се вътрешна и международна обстановка запазването на неговото правителство не е печеливш вариант, не само за СССР, но и за никого.

В съществуващите изследвания твърде голямо внимание се отделя и на предаванията на радиостанция „Христо Ботев", чрез която се „изпращат директиви" до БРП от Москва. Това е вяр-

но, но от Съветския съюз още през 1942 г. се излъчват 162 предавания на 13 езика, като се създават национални редакции под общото ръководство на Секретариата на Комунистическия интернационал за осъществяване на пропаганда и поставяне на конкретни задачи пред всички комунистически партии за орагнизаране на антифашистки правителства с участието на комунисти.

Радиопредаванията едва ли са доказателство за някакъв специален интерес към България от страна на Съветския съюз, тъй като такива има за всички окупирани страни и съюзници на Германия. Освен това радиопредаванията са предназначени и се слушат главно от членовете на комунистическите партии, а в България те не са повече от 12 000 души. От друга страна известно е, че Георги Димитров е генерален секретар на Комунистическия интернационал, а след неговото разпускане през май 1943 г. оглавява централната редакция за радиопрограма до комунистическите партии и едва ли той би пропуснал да организира пропаганда и в своята родина, още повече, че тя е държава от „оста", а не само защото СССР има интереси в нея.

За слабия интерес към България пише в своите спомени и маршал Г. Жуков, който отбелязва, че едва на 22 август 1944 г. е извикан спешно в Москва, където му е връчена заповед за подготовка на Трети украински фронт за евентуална война с България.

Според ген. С. Щеменко до 4 септември 1944 г. оперативните планове за водене на военни действия с България не са готови и се дава срок 10 септември 1944 г., за да бъдат завършени. В това някои автори виждат и една от причините Съветският съюз да не предприема настъпление, след като на 5 септември е обявена война на България.

Тези и много други факти, а и признанието на Г. Жуков, че за България „информацията била много бегла", отново потвърждават, че до този момент България стои встрани от съветските политически и военни интереси. Това признава и ръководството на БРП, което не знае „какви са съветските намерения", и според Цола Драгойчева това предизвиква тревога и създава убеждението, че „въстанието ще бъде вътрешна инициатива, без съветска намеса".

От друга страна, активизирането на съветската политика към България в края на август 1944 г. логично повдига въпроса кое е накарало Съветския съюз да промени позициите си и защо точно сега предприема такива действия. Шаблонният отговор – имперски интереси на СССР, не е достатъчен.

Много автори, изследвайки ролята и дейността на съветската армия в България, отделят особено внимание на срещата на Г. Жуков с Георги Димитров от 22 август 1944 г. На нея маршалът е запознат с „положението в България", но сведенията, които получава от разговора, се изчерпват с уверението на Георги Димитров, че „българският народ с нетърпение очаква Червената армия", която ще бъде посрещната „с хляб и сол". Наивно е да се вярва, че за разработването на военнооперативния план Жуков ще разчита на информацията от Георги Димитров, който 20 години не е бил в България, особено след като знаем какво разузнаване и какви възможности да получава информация от посолството си в София има Съветският съюз. Известно е, че срещата с Георги Димитров не е инициатива на Генералния щаб или на маршал Жуков, а е препоръчана от Сталин, т. е. от съветското партийно и държавно ръководство. Явно, Жуков е трябвало да обсъжда политически, а не военно-оперативни въпроси с Георги Димитров.

В същото време позицията на Съветския съюз спрямо България, т. е. недостатъчният интерес към нея, предизвиква „тревога" както в ръководството на БРП в страната, така и в Задграничното бюро в Москва. Тази тревога нараства още повече, когато управляващите среди в България търсят преориентация на външната политика на страната, а Стойчо Мошанов заминава за Кайро да преговаря със западните държави. Сключването на примирие със САЩ и Англия, без участието на Съветския съюз, би укрепило позициите на управляващите и би отсрочило за неопределено време идването на Отечествения фронт на власт.

Както свидетелства К. Лазаров, тревогата била толкова голяма, че Георги Димитров е заставен да отиде на среща със Сталин, на която го запознава с възникналата ситуация в България и излага опасенията на българските комунисти. Резултатът от срещата е повече от успокоителен, защото позицията на Сталин е ясна и категорична: „никой друг крак няма да стъпи в България освен Червената армия. Тогава ще настъпи така необходимото затишие."

В съответствие с изложеното по-горе имаме основание да твърдим, че промяната на съветската позиция спрямо България и придвижването на Съветската армия към нашата граница са продиктувани не от военнооперативните съображения и от ролята, която нашата страна би изиграла в развитието на военните действия, нито от икономическите интереси в България, а по

причини, произтичащи от отношенията между Великите сили на Балканите. Първо – дипломатическата активност на САЩ и Англия спрямо България и контактите им само с определени прозападни политически дейци са опит за елиминиране на просъветски ориентираните политически сили и политици у нас от участие в изработване на условията за примирието. По тази причина Съветският съюз се съгласи и побърза да удовлетвори молбата на Задграничното бюро на БРП, и особено на Георги Димитров, Съветската армия да подпомогне революционните сили в България в завземането на властта, защото именно на комунистите щеше да разчита след войната в налагането на съветския модел на държавнополитическо устройство у нас. Второ – присъствието на макар и малък контингент съветски войски в България спира англо-американското влияние до южната българска граница и осуетява идеята на САЩ и Англия за включването на Турция във войната и навлизането ѝ на българска територия, а с това отстраняването ѝ от участие в решаването на българския въпрос и настаняването на турски окупационни войски от името на съюзниците. Трето – може би най-важната причина, Съветският съюз за първи път, макар и да не го заявява официално, показва на своите съюзници, че в Източна Европа той ще има решаваща дума и те трябва да се съобразяват с него. Така България стана поводът и постоянна точка в дневния ред на дискусиите между Великите сили, без да се превърне в същността, дори не и в причина за противоречията между тях. След като и трите Велики сили заявяват и доказват, че нямат политически, икономически и военни интереси в България, самото развитие на събитията на Балканите превръща България в „опитен полигон" на борбата между тях за налагане на техните концепции за следвоенното развитие на източноевропейските страни, а не конкретно на България, в „разменна монета" за извличането на концесии от опонента в други държави и други райони на света, където диктуват интересите на дадената велика сила.

Когато говорим за Съветския съюз и събитията около 9 септември 1944 г. особено внимание заслужава 5 септември – денят, в който е обявена война на България. Този акт е прецизно разработен и точно е приложена тактиката на Съветския съюз, защитена пред съюзниците от В. Молотов, кратко, но категорично: „Той допринесе за намаляване на военния капацитет на Германия и ускори преминаването на България в лагера на демократичните страни". А що се отнася до това дали Съветският

съюз ще навлезе в България, той щеше да черпи правата си по отношение на нея само чрез споразумение със САЩ и Англия. Този акт му дава „равни права", а въвеждането на негови войски в страната определя и приоритетната му роля в решаването на българския въпрос.

Времето до 8 септември 1944 г., когато съветската армия навлезе в България, се оказа недостатъчно за правителството на Константин Муравиев да предприеме бързи и радикални промени във вътрешната и външна политика на страната, които биха удовлетворили съюзниците. Присъствието на съветските войски на границата напълно парализира дейността му и то поскоро наблюдава, отколкото участва в събитията. Прав е Майкъл Бол, че за Муравиевото правителство все още имаше някакъв шанс, че „все още съществува възможност да коригира миналите си грешки", като се има предвид „второстепенното значение", което се отдава на „политическото бъдеще на България в съветските планове в съществуващата военна ситуация", но те бяха пропуснати.

Обратно на правителството, БРП и Отечественият фронт, които до този момент обмисляха различни варианти за завземането на властта, съветската армия ги подтикна към практическото завземане на властта, отпадна „тревогата, че това ще бъде самостоятелна вътрешна инициатива" и вдъхна надежда в успеха.

Придържайки се към възприетата тактика, с поведението си Съветският съюз, в периода 5–9 септември 1944 г., не нарушава договореностите със съюзниците за ненамеса във вътрешните работи на другите страни. Заповедта на съветското главно командване е: войските да навлязат до 180 км в територията на България, да спазват политиката на пълна ненамеса във вътрешните работи и препоръчва на правителството на Константин Муравиев „да помисли за бъдещето и да вземе някои сериозни мерки за осигуряване".

На 7 септември маршал Толбухин отправя обръщение към българския народ, в което настоява „българското правителство да премине на страната на антихитлеристката коалиция". Йосиф Сталин на 8 септември излиза с апел, в който заявява, че „Червената армия няма за цел да заграбва, каквато и да е част от българската земя или да променя съществуващия строй". Тези заповеди и декларации се спазват и това потвърждават действията на съветската армия до окончателното завземане на

властта от Отечествения фронт /8–13 септември 1944 г./. Няма нито един случай, в който Съветската армия да се е ангажирала с установяването на властта на Отечествения фронт. Обратно: изпълнявайки поставената заповед, на 8 септември 1944 г., когато съветските войски навлизат във Варна, завварват управление на Отечествения фронт, което не признават. Налага се арестуваните същия ден областен управител, кмет и други длъжностни лица да бъдат освободени и те организират официално посрещане на съветската армия в града.

Ролята на съветската армия в събитията около 9 септември 1944 г. трябва да се търси не в завземането на властта, а в създаването на условия за това. Използваната тактика не ограничава с никакви нормативни актове или пряка намеса дейността на българското правителство. В същото време тя не попречи, нито практически подпомогна идването на Отечествения фронт на власт. Позицията на наблюдател на събитията в България след 5 септември 1944 г. напълно удовлетворява съветското държавно и военно ръководство. То не се злепоставя пред съюзниците и зачита договореностите с тях. Българското правителство „само" удовлетвори всички условия, поставени от Великите сили: скъсване съюза и обявяване война на Германия, искане на примирие, но в нова ситуация, при която Съветският съюз ще има решаваща роля, т. е. това означава, че отсега българският въпрос не може да бъде решаван без Съветския съюз. БРП и Отечественият фронт пристъпват към завземането на властта, като съветската армия ги остави да действат свободно, но и самостоятелно, и това се отнася и до защита на страната при евентуално нападение от страна на Германия. Съветската армия в България не изпълни един от основните Ленинови принципи за завземането на властта, че „овладяването на столицата в решаваща степен определя политическата съдба на народа". В България съветската армия не искаше да завзема властта и навлезе в столицата 9 дни след обявяването на войната и 4 дни след идването на Отечествения фронт на власт.

Причината за позицията на Съветския съюз към България през септември 1944 г. може да се търси и във факта, че още през лятото на същата година английската дипломация бе „намекнала на руснаците" за оформянето на сфери на влияние в Европа, а известно е, че на 9 октомври 1944 г. Чърчил предложи на Сталин своя „процентов план" за това. Съветското ръководство едва ли се е съмнявало, че България ще отпадне от съветската сфера

на влияние, след като знае мнението на У. Чърчил за нашата страна и декларациите на Ф. Рузвелт, че „САЩ нямат интереси на Балканите". Поради това не беше нужно да се „завзема" властта в страната и да се дава на Отечествения фронт, когато за него при създалата се ситуация не беше проблем сам да стори това, имайки зад себе си съветската армия.

Поддръжници на разглежданата теза излагат като важен аргумент за съветския интерес към България нейното стратегическо положение на Балканите. Това твърдение е вярно, но не и от гледна точка на развитието на военните действия през септември 1944 г.

Ако мотивът за придвижването на съветската армия на юг е овладяването на стртегически позиции, то означава крайната цел да бъде Гърция. Американският политически представител М. Барнс откровено обяснява на ген. Бирюзов, че американското присъствие на Балканите е предизвикано от факта, че навремето Германия, навлизайки в Италия, разделя Средиземно море на две. „Сега какво би се случило, казва той, ако Русия направи същото", т. е. ако навлезе в Гърция.

След като Гърция остава в английската сфера на влияние, а Турция е съюзник, за Съветския съюз България няма нито стратегическо, нито политическо значение. Насочването на съветските войски към България ги отклонява от главното направление и цел – Берлин, а пътят към него минава през Югославия и тя придобива за Съветския съюз стратегическо значение. Навлизането в тази страна дава възможост да се измести границата на съветското влияние на запад, осигурява позиции в Централна Европа, граница с Италия и Австрия, излаз на Средиземно море. Стратегическото значение на Югославия определя недостатъчното внимание, което Съветският съюз отделя на България, и това е в цялата ни нова и най-нова история. Ако Съветският съюз имаше интереси в България защо разреши и настоя българската армия и администрация незабавно да напуснат Македония и Западна Тракия, с което подкрепи интересите на Югославия и Гърция. Едва ли само по тактически причини съветските ръководители, коментирайки степента на виновност на България, заявяват: „Не бъдете много оптимисти. България трябва да носи отговорности главно под влияние на вашите съседи. Какво е правила България в Сърбия? Какво е търсила тя в Гърция? Сам Трайчо Костов признава и предупреждава БРП, че „едва ли заради България Съветският съюз ще се скара със своите съюзници".

Обобщавайки казаното дотук, можем да твърдим, че тезата за предоставянето на 9 септември 1944 г. властта на БРП от съветската армия е неаргументира. Тя е политическа, а не научна, създадена е в годините на студената война. Но говорейки за ролята на съветската армия в България, трябва да се посочи нейното важно значение за събитията около и след 9 септември 1944 г. Съветската армия не даде властта на БРП, но самото ѝ присъствие на българската граница даде увереност и надежда на БРП да свали демократичното правителство на Муравиев и най-важното – гарантира укрепването на отечественофронтовската власт. Съветската армия парализира действията на българската антифашистка буржоазия и тя не се възползва от шанса, който имаше да запази властта си, макар да не се знаеше за колко дълго, но безспорно преходът към комунистическата власт щеше да бъде по-безболезнен и на по-малка политическа и социална цена.

Отново подчертавам, ролята на съветската армия в България трябва да се търси не на 9 септември 1944 г., а след това, когато БРП прояви изключителна активност за сътрудничество с нея, доказа, че тя стои най-близо до идеите и целите на Съветския съюз, че на нея може да се разчита като идеен и държавнополитически съюзник, но и тя иска същото от съветската армия и Съветския съюз. БРП монополизира отношенията със Съветския съюз, а той я наложи като ръководна партия, но за това бяха нужни няколко години. Въпреки старанието и постигнатото от българските комунисти през септември 1947 г., чрез създаденото Коминформбюро те бяха задължени да унифицират държавнополитическата система в България с тази на Съветския съюз, което означава, че последният изграден у нас политически ражим не отговаря на съветските критерии за социалистически. Само за няколко месеца бяха осъществени най-важните мероприятия от БРП – разгром на опозицията, нова конституция, национализация на промишлеността, превръщането на Отечествения фронт в Единна отечественофронтовска организация – т. е. ликвидиране на многопартийната система, с което България премахна и последните остатъци на парламентарно-демократичното управление и наложи т. нар. диктатура на пролетариата по съветски образец.

II.

ДЕВЕТОСЕПТЕМВРИЙСКИ ВОЕНЕН ПРЕВРАТ

Тезата, че на 9 септември1944 г. се извършва военен преврат, има своите защитници в почти цялата западна историография, а в последните години и от наши автори. Всички те приемат военния преврат като цялата истина за това събитие, поради което не смятат за нужно да защитят своето твърдение, а когато това е необходимо, като аргумент се споменават две имена, свързани с превратите от 1923 и 1934 г. – Дамян Велчев и Кимон Георгиев.

Известно е, че през 1944 г. на армията разчитат както управляващите през този период правителства, като се създават и специализирани органи за борба с нелегалната антифашистка съпротива – „Обществената сила" и жандармерийските части, така и опозиционните сили, стремящи се към властта и най-вече БРП и политическите мъже, участващи в Националния комитет на Отечествения фронт, които макар че ѝ отреждат различна роля, преследваната цел е една и съща. БРП още от 1941 г., когато поема курса за въоръжена борба, определя важната роля на армията и счита участието ѝ като решаващ фактор за завземането на властта. За тази цел тя осъществява практическа дейност за пропаганда в армията, привличането на офицери и войници на страната на „въстаналия народ", но винаги се е страхувала от самостоятелните действия на военните. Не случайно Кирил Драмалиев с тревога пише на Цола Драгойчева през 1943 г., че „звенарите залагат и свеждат всичко до една военна акция, без участието на масите". От друга страна, участието на армията в завземането на властта БРП свързва изключително с навлизането на войски на антифашистката коалиция в България и оттам се определя нейното поведение. Ако в страната нямат съветските войски, българската армия трябва да се присъедини към тях и, „без да се спира, пред каквито и да е жертви", да подкрепя всяка акция на Отечествения фронт, а войниците да „уважават" офицерите антифашисти и да „унищожат командирите-престъпници". Ако съюзните войски са на САЩ и Англия, българската армия не трябва да пристъпва „нито крачка зад границите на България", не трябва да участва в бойни действия, а да вдигне въстание, т. е. да превърне войната в гражданска за установяване властта на Отечествения фронт.

Именно за да постави армията под свой контрол и да я подчини на своите цели, през 1943 г. военната комисия на Централния комитет на БРП се превръща в Главен щаб на НОВА /Народоосвободителна въстаническа армия/, в която се включват и сътрудничат действащите и запасни офицери – Тодор Тошев, Петър Вранчев, Петър Илиев, Крум Лекарски, Стоян Трендафилов, Владимир Стойчев, Димитър Попов, Борис Гергов, Марко Иванов, Димитър Томов и други. Тези офицери, действащи във въстаническите структури, създадени от БРП, трябва да се ограничават от самостоятелни действия, да подчиняват работата си сред армията на идеята за въоръжено народно въстание и до 9 септември 1944 г. реализираната от тях дейност е в тази посока.

Земеделците, и преди всичко Никола Петков, по принцип не приемат военния преврат, а и с бившите членове на Военния съюз имат много „сметки за уреждане". В дадения момент превратът е за предпочитане пред „народното въстание" не само защото е по-сигурен път към властта, но и предпазва от даване на „невинни жертви ... в едни нови септемврийски събития" и е начин за противопоставяне на комунистите в претенциите им за ръководни позиции в Отечествения фронт.

За звенарите и бившите членове на Военния съюз /„приятелите" – Кимон Георгиев, Дамян Велчев и Петър Тодоров/ е логично при връзките, които имат с армията, и личния си опит да залагат изцяло на военен преврат. Но за разлика от 1934 г. „приятелите" през 1944 г. не представляват фактор в българската армия, а и както признава Петър Тодоров, „трудно се работи с офицери-германофили". Неслучайно Дамян Велчев е предупреден от офицери, че ако се включи в Отечествения фронт, „ще изчезне безследно".

Военните, които участват в или сътрудничат на Главния щаб на НОВА, макар и някои от тях бивши членове на военния съюз, не са обвързани с „приятелите", нещо повече, те първи реагират против назначаването на Дамян Велчев за министър на 9 септември 1944 г.

От друга страна, поуките от 19 май 1934 г. убеждават Кимон Георгиев и Петър Тодоров, че за да бъде успешен един преврат, е нужна социална опора и такава те виждат в членовете и симпатизантите на БРП и преди всичко на БЗНС, поради което не отричат действията на масите.

Когато разглеждаме тезата за военния преврат, трябва да се отбележи, че за разлика от 1923 и 1934 г. през 1944 г. липсва,

каквато и да е военна организационна структура със собствена програма, за реализирането на която е нужно правителство или поне да има идея за състава и характера на ново правителство.

Насочилите се към завземането на властта офицери са твърде малко на брой, действат в няколко независими едно от друго направления и под влиянието на различни политически сили и групи.

Най-голямата и най-рано сформираната група от военни е около БРП, която не надхвърля 10 души уволнени офицери и бивши членове на Военния съюз, които още от 1935–1936 г. установяват контакти с комунистите. През 1943 г. двама от тях – Тодор Тошев и Петър Врачев са включени в Главния щаб на НОВА, в какъвто се превръща Военната комисия на Централния комитет на БРП. През 1944 г. и кап. Петър Илиев се включва в Главния щаб на НОВА и това са най-активните офицери, които през август 1944 г. разработват оперативен план за въоръжено въстание с конкретно участие на армията в завземането на властта. Останалите офицери – Марко Иванов, Димитър Попов, Димитър Томов, Стоян Трендафилов, Крум Лекарски, Владимир Стойчев, Борис Гергов и други, едва през юли – август и в навечерието на 9 септември дават съгласието си за участие под ръководството на БРП в нанасяне на главния удар. Посочените офицери, както твърдят и лидерите на БРП, са нейни членове и симпатизанти, които са убедени в необходимостта от народно въстание, но и също, че за да се гарантира успехът му, армията трябва да го подкрепи.

Потвърждение, че тези офицерите са напълно обвързани с тактиката на БРП, е фактът, че в края на август и началото на септември 1944 г. нейното ръководство лансира идеята центърът на въстанието да бъде град Пловдив. Споменатата група офицери веднага се заема с нейното реализиране, но началникът на местния гарнизон отказва всякаква подкрепа.След това за център се определя гр. Плевен с аргумента, че „оттам завземането на властта може да добие повече характер на въоръжено въстание... с решителна борба на улицата“ и разчитайки на роднинските връзки на Петър Илиев с началника на Плевенския гарнизон – полк. Кисилички. Водените разговори не дават резултат, тъй като полковникът категорично отказва участие във военен преврат, заради което след 9 септември е осъден на смърт от Народния съд.

На 8 септември се предлага нов вариант – властта да бъде завзета през деня, като се даде фалшива въздушна тревога, с цел

включването на масите в нанасянето на главния удар, но и той отпада и се приема окончателното решение – завземането на властта да стане на 8 срещу 9 септември в 2,00 часа след полунощ.

Практическата дейност на Отечествения фронт по привличането на офицери и войскови части от Софийския гарнизон за овладяване на военното министерство също се осъществява 2-3 дни преди 9 септември, като едни от тях категорично отказват, други се съгласяват да не противодействат и само малка част са заставени да изведат от казармите командваните от тях подразделения. На войниците е обяснено, че има учебна тревога и отиват на учебно занятие.

До последния момент нито Главният щаб на НОВА, нито ръководното ядро на офицерите-отечественофронтовци знаят кои военни подразделения ще вземат участие в завземането на властта. Активната подкрепа на партизанските съединения, масовото преминаване на офицери и войници от Софийски гарнизон на страната на Отечествения фронт и участие в завземането на властта съществуват само в спомените, писани много години след събитията от комунистически и отечественофронтовски функционери, за да изтъкват собствените си заслуги за разглежданите събития.

Друга група военни, готови чрез преврат да завземат властта, включва прогермански настроени офицери. Четири години съюзничества и контакти между българската и германската армия бяха възпитали у много български офицери уважение и дори възхищение от немската военна наука и техника. Не малка част от фоицерите бяха готови да следват и сътрудничат на германската армия, въпреки изменилата се външнополитическа обстановка и виждат във военния преврат изход от кризата в страната.

През лятото на 1944 г. по инициатива на командированите у нас германски военни инструктори в танковата бригада в Ихтиман се предлага на нейното командване изграждането на съвместна „ударна група“, която в критичен момент да е готова да смъкне от власт онова правителство, което е „съгласно да измени на сключения тристранен пакт“. През август немските инструктори са отзовани поради изменилата се военна обстановка и групата не реализира целите си. За да се избягнат инциденти, командването на българската армия взима предпазни мерки, като поставя в бойна готовност оръдията на противовъздушната батарея и засилва охраната над немските офицери.

В началото на септември се прави опит за заговор срещу правителството от офицери в Самоковския гарнизон. Особено активна дейност развиват група офицери около ген. Кочо Стоянов, които замислят преврат и предаване на властта на Александър Цанков, за което настоява и немското военно командване и дори заплашва с настъпление към София. Военният министър – ген. Иван Маринов, твърди, че Муравиевото правителство знае това, поради което той нарежда Кочо Стоянов да замине за Скопие и да поеме командването на своята армия. Вместо това генералът събира в Банкя свои съмишленици за организиране на преврат, като „всеки ден били насрочвани решителни действия", но до такива не се стига поради бързото развитие на събитията в страната и достигането на границата от съветската армия. Все пак ген. Иван Маринов поставя ген. Кочо Стоянов под наблюдение, а след като отказва да замине за Македония – и под домашен арест, където на 9 септември се самоубива.

Третата група военни, осъществили дейност по завземането на властта чрез военен преврат през август – септември 1944 г., включва бившите звенари и членове на Военния съюз от кръга на „приятелите". Както посочих, защитниците на тезата за военен преврат визират преди всичко личността на Дамян Велчев като организатор, а на Кимон Георгиев като „идеолог" на превратa. Или както по-късно Константин Муравиев с горчива ирония ще каже: „Каква съдба!. Три пъти съм бил министър и три пъти съм бил свалян от този „тандем" с военен преврат".

Оценявайки ролята на Кимон Георгиев и особено на Дамян Велчев в новата ни история, едва ли някой може да оспори, че те са „идеолозите" на военните преврати в България, предпочитайки ги пред всички други форми на завземане на властта. Те никога не са отричали това, но да се приписва извършването на преврат на 9 септември 1944 г. на Дамян Велчев е пресилено и не се потвърждава от фактите, с които разполагаме, поне засега.

Дамян Велчев се включва в дейността на Отечествения фронт едва на последното заседание на Националния комитет от 8 септември 1944 г. следобед, в 16,00 часа, когато се оформя персоналният състав на правителството. Осъзнал грешката, допусната през май 1934 г., когато се отказва властта в полза на Кимон Георгиев, сега Дамян Велчев настоява да участва в управлението и, подкрепян от Кимон Георгиев и Никола Петков, иска да му бъде дадено вътрешното министерство, но се задоволява и с Министерството на войната.

Министерския пост Дамян Велчев дължи не само на активa си в завземането на властта или на Отечествения фронт, а на приятелските си връзки с Кимон Георгиев. Това Добри Терпешев по-късно ще обясни като компромис, наложен по „политически причини". Тълкуването на тези „причини" като заслуга за отстраняването на Муравиевото правителство от власт е неаргументирано, тъй като Дамян Велчев „стана министър" още на 8 септември, т. е. преди „преврата". Ако търсим дешифрирането на споменатите „политически причини", то интересна е информацията, която ни дава един от най-близките приятели на генерала – д-р Любен Тодоров, според когото самият Дамян Велчев твърдял, че е назначен за министър с благословията на Сталин, т. е. на Съветския съюз.

Когато говорим за „политически причини" при включването на Дамян Велчев в правителството на Отечествения фронт, то те едва ли имат за цел да аргументират неговата роля и заслуги в свалянето на старото правителство, а по-скоро да породят вярата, че ще спомогне за укрепването на новото. Дамян Велчев е нужен на Отечествения фронт не преди, а след 9 септември. Във външнополитически аспект той е „надежден" за САЩ и Англия и „приемлив" за Съветския съюз. Във вътрешнополитическия живот Д. Велчев е необходим на Отечествения фронт, защото със „славата" си на превратаджия ще неутрализира всякакъв опит за съпротива на армията, а авторитетът му сред част от офицерите трябва да се потвърди в следващите месеци.

За разлика от Дамян Велчев, другата фигура в бившия Военен съюз – майор Кирил Станчев, остава верен на принципа, че „щом държавният глава, правителството, парламентът не са в състояние да намерят изход от кризата, тогава трябва да действа оръжието" и развива активна дейност по предаване на властта на Отечествения фронт. Макар и близък с „приятелите", неговото име не се споменава сред тях и от тях. Въпреки твърденията му, че в годините на войната „поддържал много близки връзки с БРП", срещал се с Христо Михайлов, Антон Югов и „вземали общи решения", Кирил Станчев не принадлежи към офицерите, работещи или сътрудничещи на Главния щаб на НОВА, и никой в мемоарите си не споменава неговото име. Това ни дава основание да твърдим, че Кирил Станчев действа в интерес на групата около Кимон Георгиев, паралелно на офицерите-отечественофронтовци, без да е обвързан организационно с ОФ.

В спомените си Константин Муравиев твърди,че след назначаването на ген. Иван Маринов /също бивш член на Военния съюз/ за военен министър, Кирил Станчев „не излизал от министерството“, а заедно с Димо Казасов „хазайничели“ с него. Не зная доколко на всичко казано от Муравиев за Иван Маринов може да се вярва, след като е известно, че той го смята за един от главните виновници за съдбата на своето правителство, но със сигурност може да се каже, че на 6 септември Кирил Станчев посещава Иван Маринов и иска от него властта да бъде предадена на Отечествения фронт. Военният министър не само се съгласява, но още същия ден настоява за това пред правителството и регентите. Кирил Станчев по препоръка на Иван Маринов се среща на 7 септември с регентите и поставя пред тях същите искания. Действията на Кирил Станчев предизвикват сериозни опасения у правителството, въпреки самоуспокоенията на министър-председателя, че „по-добре е да говори, да пледира, да убеждава, отколкото да прави преврати“. Фактът, че Константин Муравиев иска от регентите уволнението на Иван Маринов, а военният министър признава, че на 9 септември преминал на страната на Отечествения фронт „съзнателно и убедено“, показват, че Кирил Станчев изиграва важна роля за неговото поведение и падането на правителството.

Потвърждение за мястото, което Кирил Станчев заема в събитията около 9 септември, са претенциите му да оглави Министерсството на войната в новото правителство. Оценката за заслугите му в идването на Отечествения фронт на власт е фактът, че на 10 септември именно той, а не офицер от приближените до БРП, заминава заедно с Димитър Михалчев и Димитър Ганев за щаба на III Украински фронт да преговаря по условията на примирието и лично докладва за резултатите в Министерския съвет.

Засега в научната литература не е изяснена конкретната дейност на Кирил Станчев в организирането на военен преврат. Известно е, че в годините на войната той има ограничено влияние в армията и почти никакво в политиката, поради което разчита на старите връзки с част от бившите членове на Военния съюз или търси сътрудничество с политици от „Втория ешелон“ – Венелин Ганев, Никола Петков и други земеделци. Все още нямат отговор редица въпроси като: Защо точно Кирил Станчев е изпратен да преговаря с маршал Толбухин? След като за Кимон Георгиев, Иван Маринов и Дамян Велчев се твърди или

предполага. че са „хора на Съветския съюз“, какъв е Кирил Станчев? Защо точно когато преговаря с Толбухин, той е назначен за командващ II армия в Пловдив, с което е отстранен от „голямата“ политика и настъпва разривът в отношенията с Дамян Велчев и „приятелите“? С какво и за кого Кирил Станчев става опасен още на другия ден след завземането на властта от Отечествения фронт? Изложеното по-горе безспорно доказва, че Кирил Станчев е едно от действащи лица в събитията около 9 септември, но неговата дейност на 9 септември по никакви критерии и с никакви аргументи не може да се класифицира като извършване на военен преврат, защото Въпросите около неговата роля и дейност остават. Кои военни политически и външни фактори стоят зад него? Твърденията, че реализира плана на Военния съюз са неубедителни по няколко причини. Първо, Военният съюз като организационна структура не съществува. Това се потвърждава от спомените на всички бивши негови членове, които изтъкват предимно своите заслуги и тези на най-близките си приятели, но за Кирил Станчев никой не споменава. Второ, нека се върнем отново към спомените на К. Муравиев, който твърди, че К. Станчев „не излизал от кабинета на военния министър“ и „хазайничел“ във Военното министерство. Логично е да се запитаме защо „хазаинът“ е трябвало с военен преврат да завзема „собствения си дом“, т. е. Министерството на войната. Ако К. Станчев подготвя военен преврат, нужно ли е да се среща с Регентите на 7 септември и да обсъжда въпроса за нов кабинет, което означава, че той настоява за правителствена промяна, но съобразена с Конституцията на страната.

Посочените факти показват, че има няколко центъра сред военните, ангажирани по завземането на властта, но всички се активизират, едва когато съветската армия достига българската граница и особено след обявяването война на България. Бързото развитие на събитията не позволява те да осъществят никаква сериозна организационна дейност сред армията, а и положението в страната и бездействието на правителството не налага това. Определено може да се твърди, че след 5 септември 1944 г. правителството няма реална власт, търси съдействието на Отечествения фронт и конкретно на БРП, а министърът на войната и директорът на полицията се поставят изцяло в услуга на Отечествения фронт.

Завземането на Военното министерство, на което много автори отделят такова важно значение, едва ли може да се ква-

лифицира като „блестящо организирана и изпълнена военна операция“. Ген. Иван Маринов твърди, че още на 6 септември 1944 г. издава заповед до войските да оказват съдействие на съветската армия, не допуска усилване и промени в заварената охрана на министерството, съзнавайки, че при преврат най-напред ще бъде атакувано Военното министерство, и това трябва да се посрещне „спокойно, без никаква съпротива“.

В съществуващата мемоарна литература за участието на армията в завземането на властта има много неточности и взаимно отричащи се твърдения за събития и действащи лица. Дамян Велчев въпреки признанията, че когато пристига в София „работите сред войската бяха вече подготвени от моите добри приятели Тодор Тошев, Владимир Стойчев, Кирил Станчев и млади майори и капитани“, си приписва актива, че „на мене оставаше само да прегледам техния план и да влеза в подробности на изпълнението му“. Последното никой от участниците в събитията около 9 септември не потвърждава, нещо повече, както посочих, точно те са изненадани и реагират срещу назначаването на Дамян Велчев за военен министър.

От съществуващите спомени не може да се разбере кой и кога изработва плана за участието на армията в нанасянето на главния удар в София.

Капитан Марко Иванов е категоричен, че организацията и извършването на превратa са дело на капитаните Димитър Томов, Димитър Попов, Петър Илиев, Борис Гергов и на самия него и „никъде на друго място не е решаван въпросът кога и как да се извърши ударът“. Ръководител на групата е капитан Дим. Томов, а целта им е с правителствената промяна да предотвратят „навлизането на съветските войски в страната“.

От своя страна капитан П. Илиев и капитан Дим. Попов признават, че действията им са съгласувани с БРП, а според нейните лидери комунистите очакват навлизането на Съветската армия, за да вдигнат въстание в страната.

Синът на капитан Кирил Георгиев изтъква преди всичко заслугите на своя баща капитан Цено Ценов, а за ръководител на тази група посочва майор Крум Лекарски. Според него групата е обвързана със съветското военно командване, което ѝ предоставя радиостанция за свръзка и то определя кога да започнат „вътрешните действия“.

Петър Врачев твърди, че в „ранните часове“ на 8 септември се свиква заседание на Главния щаб на НОВА, Военния съвет

и някои командири на войскови части от Софийския гарнизон, на което се уточняват силите и как ще се нанесе главният удар. Кап. Димитър Попов от своя страна пише, че на 8 септември „по обяд" в дома на Кирил Георгиев са уточнени задачите на военните подразделения по завземането на властта. Според комунистическите лидери това се извършва от Главния щаб на НОВА, одобрено от Политбюро на БРП. Петър Илиев сочи, че на 8 септември в 18,00 часа в неговия дом се уточнава всичко и на него се възлага разработването на плана по завземането на Военното министерство. Още по-голямо е объркването, когато става дума за самото завземане на Министерството на войната. Според Цола Драгойчева „по обяд" на 8 септември група офицери начело с Петър Илиев проникват в министерството и подготвят завземането му. Самият Петър Илиев твърди, че това става около 21,00 часа, когато с още 8 офицери се събират в министерството, влизат свободно, без пропуски, през главния вход и „решили да дават вид, че събирането им е обикновена другарска среща". Именно тук, в Министерството на войната, в 21,00 часа, част от присъстващите офицери за първи път били информирани „какво ще се върши тази вечер" и някои от тях отказали да участват.

Не безизвестен е фактът, че именно вечерта на 08.09.1944 г. между 21,00 и 22,00 часа в Министерството на войната се уточнява планът за действие, който включва: 1. Да се разузнаят и уточнят силите на охраната, бойната готовност и кои офицери нощуват в министерството. Какви постове има вън и вътре в Министерството.

2. Да се уточнят стаите, в които нощуват министрите и други висши държавни служители.

Всичко това показва, че планът за овладяване на Министерството на войната се изработва в „движение", няколко часа преди завземането на властта или по-точно няма такъв план. Къде са и защо не се реализират плановете на Главния щаб на НОВА, на Политбюро на БРП, на Дамян Велчев и всички други, които претендират, че са участвали в разработването и изпълнението им.

Същото се отнася и за войсковите подразделения, които участват в превратa. До последния момент никой не знае кои части са привлечени за свалянето на правителството. Танкова бригада, за която толкова много е писано, се насочва към София не защото се е присъединила към Отечествения фронт и за да участва в завземането на властта, а тъй като изпълнява запо-

вед на министъра ген. Иван Маринов от предния ден за придвижване в посока Пирот. Бригадата стига София, след като властта е завзета от Отечествения фронт. Оставането около Военното министерство на 4 танка и 2 при радио „София" не е резултат от „присъединилите се към преврата офицери и войници", а вследствие на водените разговори между командващия танковата бригада полк. Диков и министъра Иван Маринов, който нарежда бригадата да продължи да се изтегля към западната граница и удовлетворява искането на Тодор Тошев да останат 6 танка за охрана на министерството в случай на съпротива от войскови подразделения на Софийския гарнизон.

Навярно твърде противоречивата информация в мемоарната литература около завземането на Военното министерство принуждават кап. В. Вълков, участник в събитията, да започне своите спомени с думите „ще пиша по съвест". Той командва учебната рота на Военното училище, която трябва да завземе телефонната централа и пощата. За това Вълков научава към 20,00 часа на 8 септември от кап. Димитър Попов. Когато ротата се насочва към телефонната централа, се оказва, че тя отдавна е преместена в подземието на БНБ. Кап. Вълков твърди, че след като завзел централата и понеже минавал определеният час за действие /2,00 часа/, той обикалял и наблюдавал района около Министерството на войната и до 2,00 часа никакви други войскови части не се появили, никакви „цивилни революционни групи", никакви признаци, че „в София и България става нещо". От подслушваните телефони Вълков разбира, че в нанасянето на главния удар участват само ротата на кап. Димитър Попов, действаща срещу Министерството на войната, и неговата – завзела телефонната централа. Останалите набелязани важни обекти и учреждения се завземат сутринта след обявяването властта на Отечествения фронт. Никъде в София не е обявено военно положение, всички ведомства започват нормална работа сутринта на 9 септември, а по-късно се пристъпва към организиране на митинги в подкрепа на новата власт.

За разлика от 9 юни 1923 г. и 19 май 1934 г., когато цялата страна узна, че са извършени военни преврати, сега образуването на ново правителство се приема като резултат от продължаващата политическа криза в България през лятото на 1944 г. и нейното задълбочаване с обявяваната ни война и от Третата велика сила – Съветския съюз. След като на 1 юни идва правителството на Иван Багрянов, на 2 септември – на Константин Му-

равиев, логично е на 9 септември Регентите да възложат на просъветски ориентирания Отечествен фронт управлението на страната. Не случайно в дните около промяната земеделците се питат „от власт ли падаме, или на власт идваме“, а българите в своето мнозинство, както винаги застават зад новите управляващи.

Приведените факти нямат за цел да отрекат участието на военните в завземането на властта, и по-точно на Военното министерство, но показват, че не трябва да се преувеличава тяхната роля. Офицерите и войниците нямат своя организация и програма и повечето от тях до последния момент не знаят в какво участват. Оформилите се няколко военни центрове, работещи за извършването на военен преврат, имат различни цели, поради което не съгласуват действията си, т. е. няма общ план за завземането на властта, затова нямат подготвен проект за правителство, нито бяха включени в образуваното правителство на Отечествения фронт.

Ако трябва да се оценява дейността на военните по завземането на властта, то най-големи заслуги, според мен, и най-важна роля за това, че всичко става „бързо и лесно“, че и „една пушка не гръмна“ през нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г., има министърът на войната ген. Иван Маринов. С издадените заповеди до войсковите части да не оказват никаква съпротива и да изпълнят всички нареждания на новата власт, връщането на ротата на ШЗО, водена от началника на школата в помощ на Муравиевото правителство, арестуването и неутрализирането на командирите на войсковите поделения около София, верни на правителството, той предава мирно и безкръвно властта на ОФ. Именно ген. Иван Маринов предаде, а не офицерите-отечественофронтовци, влезли в Министерството на войната, завзеха властта за Отечествения фронт.

Тук възникват няколко изключително важни въпроса:

1. Дали поведението на Иван Маринов, министрите, висшите държавни чиновници, охраната, намиращи се в сградата на Военното министерство се определя от „изненадващото“ появяване на групата офицери-отечественофронтовци, устроили си „другарска среща“ във Военното министерство, „без някой да ги забележи“, или от разговорите на Кирил Станчев с военния министър и регентите или някои други фактори.

2. Основателно акад. Илчо Димитров се пита защо Съветският съюз обявява война на България точно когато кабинетът

обсъжда въпроса кога да обяви война на Германия. Дали някой не е предупредил Москва, че решението за война с Германия би лишило Съветския съюз от повод да се обяви война на България и дали не е ген. Иван Маринов.

3. Кое дава основание на Константин Муравиев да е категоричен, че поведението на военния министър през нощта срещу 9 септември не е случайно, а последица от предварителни ангажименти. В търсенето на отговори на многото въпроси, бих казал, че назначаването на ген. Иван Маринов в ранните часове на 9 септември за главнокомандващ на българската армия едва ли е предложение и заслуга на офицерите, завзели Военното министерство, които в спомените с гордост описват как са „спипали генерала по бели гащи".

Излиза, че в извършения военен преврат назначените военен министър и главнокомандващ не принадлежат към политическата формация, поела властта, не са от средите на офицерите-отечественофронтовци, а в същото време не предизвикват възражения от страна на Съветския съюз, който изцяло стои зад БРП и Отечествения фронт.

Какви са мотивите за поведението и дейността на ген. Иван Маринов поне засега не може да се каже, но определено можем да твърдим, че той изиграва ролята на „троянски кон" в правителството на Константин Муравиев. Участващ в държавното управление, Иван Маринов има реална власт и с действията си всъщност обрича на бездействие правителството във външната политика и дава повод на Съветския съюз да обяви война на България. Във вътрешната политика парализира съпротивата на правителството и по-точно на армията и обезпечава безпрепятственото завземане на властта от Отечествения фронт.

Заслугите, които нашата научна и най-вече мемоарна литература приписват на офицерите-отечественофронтовци, са повече емоционален израз на типичната за деветосептемврийските събития героика, отколкото реално оценяване на техния принос, защото всички „аргументи" звучат наивно, след като е известно, че нито войсковите подразделения, нито партизанските отряди, предвидени за нанасяне на „главния удар", не бяха осигурени за акцията, а тези, които взеха участие, „бързо и лесно" бяха допуснати да влязат във военното министерство, дори да арестуват военния министър, а той твърди, че ги е очаквал и не е взел мерки за охрана.

Определено може да се каже, че на 9 септември 1944 г. офицерите-отечественофронтовци инсценират военен преврат и дават възможност на Кимон Георгиев да оповести по радио София, че властта в България е на Отечествения фронт. Досега не е обяснено защо нито едно военно поделение извън столицата не е привлечено в готвения военен преврат и не отреагира по някакъв начин. Има ли случаи, когато армията да е участвала или поне съдействала за установяването на новата власт? След като се твърди, че офицерите-превратаджии са просъветски настроени и дори „съветски агенти" и страната е окупирана от съветските войски, изобщо можем ли да говорим за „военен преврат"? Как да си обясним завземането на властта от отечественофронтовските комитети още на 6 и 7 септември. Това част от военния преврат ли е?

В съществуващата литература по темата категорично се твърди, че със завземането на Военното министерство превратаджиите арестуват „министрите и други държавни мъже". Никой обаче не посочва кои мнистри и държавници са аретувани и изобщо има ли такива, с изключение на ген. Ив. Маринов, но за последния едва ли можем да говорим като за „арестант".

Когато говорим за военен преврат на 9 септември 1944, бих още попитал – правителството на К. Муравиев страхува ли се от преврат, или го очаква, или, по-точно, избира кой да извърши превратa? Ролята на военните в разглежданите събития повтарят тактиката на съветската армия. Както тя навлезе само на 100-180 км в територията на страната и остави управляващите и Отечественият фронт сами да решават въпрпоса за властта, така и военните само завзеха Военното министерство, с което напомниха за ролята, която са играли и могат да изиграят в политическия живот на страната, което е достатъчно за осуетяване на всякакъв опит за съпротива и даде възможност на Отечествения фронт безпрепятствено да наложи своето управление в страната. Участието на армията в завземането на властта не надхвърля ролята, която ѝ е отредена в плана на БРП за въстание – овладяването на Военното министерство да послужи като сигнал за завземането на властта от комитетите на Отечествения фронт и партизанските отряди в цялата страна.

III.

ДЕВЕТОСЕПТЕМВРИЙСКО НАРОДНО АНТИФАШИСТКО ВЪСТАНИЕ

Третата теза, която до 1989 г. е официална в нашата историография, определя 9 септември като народно антифашистко въстание. За нея съществува огромна литература и са приведени всевъзможни аргументи, поради което няма да се впускам в подробности. Известно е, че „народното въстание" е основно средство за завземане на властта от БРП, нещо повече – тя смята, че това е „най-законният" път към властта, поради което то фигурира във всички нейни програмни документи до 9 септември 1944 г,

Като изхожда от тези разбирания, БРП, независимо дали в страната съществуват обективни условия за въстание, дали то е нейна инициатива, или е наложено отвън, единствена от политическите партии у нас пристъпва към подготовката на въоръжено съпротивително движение в годините на Втората световна война, ориентирано към Съветския съюз. При тоталното разделяне на света на фашисти и антифашисти и превръщането на антифашизмът в основен критерий за демократичност БРП натрупа значителен актив, който даде основания на Великите сили да признаят и оценят положително дейността ѝ в годините на войната. Прав е Кимон Георгиев, който през 1943 г. твърди, че с поведението си политическите сили в България сами ще се впишат в „червеното тефтерче" на победителите и че до този момент единствената по-силна антифашистка проява у нас са организираните от БРП партизански чети.

Защитниците на тезата за Деветосептемврийско народно въстание го разглеждат като процес, обхващащ цялото съпротивително движение в годините на войната, но началото на практическото завземане на властта поставят с известното Окръжно N 4 от 26 август 1944 г. на Централния комитет на БРП. То задължава всички комунисти, Главния щаб на НОВА и комитетите на Отечествения фронт да пристъпят към въстанически действия, като се призовава и целият българския народ. Към изпълнението на това Окръжно не се пристъпва веднага по няколко причини. Първо – възниканалата правителствена криза в страната дава възможост и надежда, че регентите ще дадат по конституционен път властта на Отечествения фронт. Поради това в края на август се изработва програмата на бъдещо-

то отечественофронтовско правителство, правят се справки и се „оглеждат“ бъдещите министри. От друга страна, комунистическата идея за въоръжено въстание, разработена в конкретен план от 1941 до 1944 г., търпи развитие, но винаги е съобразена с хода на военните действия и най-вече с тези на съветската армия, и то на българска територия. Неслучайно Окръжно № 4 се издава три дни след излизането на Румъния от войната и придвижването на съветската армия към българската граница. В този смисъл решаващ момент за организирането на въстанически действия по завземането на властта е 5 септември 1944 г., когато Съветският съюз обявява война на България. На този ден въпросът за съдбата на Муравиевото правителство е решен за БРП и Отечествения фронт. От този момент БРП нарежда на своите организации, партизански чети и комитети на Отечествения фронт да пристъпят към практическо завземане на властта. Достатъчно добре са известни фактите, че от 6 до 8 септември 1944 г. е установена власт на Отечествения фронт в 170 села и 20 града на страната.

Историческият опит е показал и е логично при такива събития на политически и социални сътресения – наличието на чужди войски на границата, а след това и навлизането им в страната – обществено-политическата активност бързо да нараства. Българинът, независимо от убежденията и мотивите си, се включва в политическите събития, с което се превръща в действащо лице, в политическа и социална опора на новата власт.

Тъй като и в идеологията, и в практическата ѝ дейност главната цел на БРП е привличането на масите в борбата срещу старата власт, включването на повече хора при завземането и укрепването на властта, тя смята, че в септемврийските събития се реализира изцяло нейната тактика на народно въстание. Неслучайно партизаните и отечественофронтовските комитети се задължават в селищата, в които се установява новата власт, да се организират масови митинги в нейна подкрепа, да се покаже, че промяната е „народно дело“.

От 6 до 13-14 септември, когато се установява властта на Отечествения фронт в цялата страна, се създава такава ситуация, или която той се превръща в единствената институция, която може да взема и да дава власт. Това насочва към него всички, които искат да участват или поне да бъдат с новото управление.

Особено след 9 септември, когато във всички селища масово започват да се изграждат отечественофронтовски комите-

ти с участието и на другите /освен БРП/ партии, завземането на властта наистина придобива характер на масови народни действия в подкрепа на Отечествения фронт, изразяващи се в освобождаването на политически затворници, митинги, събрания, включване в новосформираните органи на управление. Активността на българина в първите дни след 9 септември довежда до въвеждане на термина „десетосептемврийци" – синоним на политически авантюристи и политически лумпени, които по думите на създателите на Националния съвет са много повече от участниците в нелегалния Отечествен фронт.

Тезата, че 9 септември е народно въстание, може да има аргументи само дотолкова, доколкото установяването на властта е съпроводено с участието на част от българското гражданство в подкрепа на новата власт, а не в смисъл на въоръжена народна борба за завземане на властта. Това в никакъв случай не означава, че приемам несериозните и политически конюнктурни опити за отричане или омаловажаване на българската антифашистка борба и безспорните заслуги на БРП за нейното организиране. Независимо от скромните ѝ размери и резултати това е реалният български актив в световното антифашистко движение. Но както не може да се оспори съществуването на антифашистката съпротива в България, така не може да се докаже, че тя има за финал въоръжено народно антифашистко въстание.

В събитията преди и на 9 септември българският народ като цяло запази спокойствие за разлика от активността „на другия ден" след идването на Отечествения фронт начело на държавното управление.

Девети септември 1944 г. коренно се различава от септември 1923 г. Трябва да се прави разлика между антифашистко съпротивително движение в годините на войната и Деветосептемврийско антифашистко въстание. Те не се покриват, както не може да има знак за равенство между съпротивително движение, въоръжено въстание и действията на масите в подкрепа на новата власт. В събитията около 9 септември масите, т. е. политически активната част от българите, нямаше срещу кого да водят въоръжена борба, защото начинът на установяването на новата власт се извърши мирно, а на много места, бих казал, и „прекалено интелигетно" за такива събития, със съставяването на протоколи за „предал-приел", с благопожелания и доброволно преминаване на страната на новата власт от старите държавни служители и дори полицаи. Основателно много земеделци учу-

дено се питаха „от власт ли падаме, или на власт идваме?“. А що се отнася до въоръженото насилие на 9 септември 1944 г., то такова има не при завземането на властта, а след това – когато започна да се упражнява властта, подлагайки на „революционен терор“ бившите управници и политически дейци, а така също и поради саморазправата на „десетосептемврийците.“

IV.

ДЕВЕТИ СЕПТЕМВРИ – СОЦИАЛИСТИЧЕСКА РЕВОЛЮЦИЯ

Четвъртата теза, която е политическа, не научна, определя 9 септември 1944 г. като революция, а впоследствие и като „социалистическа революция“. Това е най-несъстоятелната теза, защото тя влиза в противоречие и с комунистическото разбиране за революцията, поради което още през 1944 г. Георги Димитров критикува Трайчо Костов, който говори за „антифашистка революция“, и определя промяната като народно въстание, защото не е „решило класовите задачи“, защото „революцията е продължителен процес“.

Възгледът за социалистическия характер на събитията около 9 септември се оформя в много дискусии и сравнително дълъг период от време. До 1943 г. /V конгрес на БКП/ с него се занимават висшите ръководни органи на комунистическата партия. След 1948 г се намесват и научни работници, главно философи, но организираните дискусии не дават окончателен отговор. Такъв опит прави Вълко Червенков, който на III конгрес на Отечественя фронт развива тезата за двата етапа на социалистическата революция в България, започнала още на 9 септември 1944 г.

Край на водените спорове слага VII конгрес на БКП от 1958 г., който въз основа на доклада на Тодор Живков прие политическо решение, че революцията в България още от самото начало по класовия си характер, съдържание и значение е социалистическа, че не става никакво „прерастване“ на властта на 9 септември 1944 г. Всъщност защитниците на тази теза не отделят събитията около завземането на властта от съдържанието, с което се изпълва тази власт в следващите години, и оттук говорят общо за социалистическа революция в България.

Изложените тези за начина, по който Отечественият фронт дойде на власт на 9 септември 1944 г., показват наличието на различни и взаимоизключващи се оценки за едно и също събитие. Зад използваните определения – въстание, преврат, социалистическа революция, предоставяне на властта от съветската армия – се крие не толкова задълбочено и обективно изследване на събитието, колкото съобразяване с политическата конюнктура в годините на студената война, противопоставянето изток-запад и стремежът упражняваната след Втората световна война власт в България да се характеризира като демократична или тоталитарна.

Желанието на всяка цена да се защити политически целесъобразната теза не позволява на повечето автори да видят, че в извършената радикална промяна в България може да се открият елементи или поне аргументи в полза и на трите основни тези, зависи кой какво търси и защитава.

В събитията на 9 септември движещите сили /вътрешни и външни/ и най-вече техните политически центрове и лидери по стечение на обстоятелствата се намират в политически връзки и практическо взаимодействие, което не позолява в създалата се ситуация нито една от тях да успее да реализира своята концепция и да осъществи предпочитаната форма за завземане на властта в „класически" вид.

Конкретните причини за това са много, но логично е да се потърсят най-напред в политическата сила, която завзема властта – Отечественият фронт.

Както посочих и преди това, Отечественият фронт е наложен отвън при липсата на обективни условия за масова антифашистка съпротива. Затова до лятото на 1943 г. той не надхвърля рамките на една вътрешнопартийна акция на комунистите. За да се превърне в национално съпротивително движение, е необходимо на всяка цена да се създаде поне централно ръководство с представители и на други политически партии. В този смисъл изграденият Национален комитет е „брак по сметка" между БРП и политически дейци от втория ешелон на партийната йерархия. Тъй като Отечественият фронт, както и всяка друга политическа формация, се създаде с цел завземането на политическата власт, то възнаграждението на буржоазните политически дейци за участието им в Националния комитет е даване на възможност за включване в държавното управление и издигане в йерархията на собственото им партийно ръководство.

Но Националният комитет на Отечествения фронт няма нито политическа, нито идейна хомогенност с изключение на антифашизма и насочвайки се към завземането на властта в страната, всеки негов член изхожда от концепцията и тактиката на своята партия или на собствените си разбирания за властта. За БРП „най-законният път" към властта е въстанието, масовите действия на народа. Политическият кръг „Звено" при опита, който има, и връзките с военните, логично залага на военния преврат. Никола Петков, който разчита главно на симпатизанти, а не на целия Земеделски съюз, предпочита сигурността на военния преврат, но не изключва и масовите действия на комунистите при уговорката, че „трябва да пази земеделците". Като най-масовата политическа партия, той вижда ролята на Земеделския съюз не в завземането на властта, а в упражняването ѝ. Григор Чешмеджиев одобрява масовите действия на средните слоеве, но „без въстание и революция" и също предпочита сигурността на военния преврат. За Димо Казасов, зад когото няма партия, начинът на завземането на властта няма значение, важното е да бъде на власт.

Различното отношение на членовете на Националния комитет относно начина на завземане на властта и бързината, с която се развиват събитията в страната, не позволява на Отечествения фронт да изработи единна тактика по този въпрос. От друга страна, всички членове на Националния комитет са наясно, че избирането на формата на завземането на властта има връзка с характера и упражняването на самата власт, т. е. от нея зависи активът, който ще регистрира дадена политическа сила в завземането на властта, и оттам – мястото, което ще заеме в държавното управление. По-големите възможности да налагат собствената си партийна концепция за държавно-политическото развитие на страната обяснява тяхната активност.

Известно е, че трите основни политически партии в Отечествения фронт – БРП, БЗНС „Пладне", Политическият кръг „Звено" – предпочитат самостоятелната власт, поради което приемат коалиционното управление на Отечествения фронт единствено като средство да дойдат на власт. Всяка партия храни надежда, че партийната ѝ концепция за държавно-политическо развитие на страната ще се превърне в общоотечественофронтовска и именно това изпълва съдържанието на вътрешнополитическия живот у нас в първите години след 9 септември. Това обяснява защо членовете на Националния комитет на Отечествения

фронт отказват да приемат предложените им от Константин Муравиев министерски постове. Целите, които преследват, не се свеждат просто до участие в управлението, т. е. да делят с някого властта и да изпълняват чужди програми. Те се стремят към цялата власт, което ще им осигури реално управление в страната. Това е залогът за риска, който поемат с участието и в Отечествения фронт, и това е причината част от тях по-късно през 1945 г. да го напуснат, осъзнавайки, че губят властта.

От другата страна, събитията в България в края на август и началото на септември 1944 г. се развиха с такава бързина, че завариха неподготвени и управляващи, и претенденти за властта. БРП и Отечественият фронт, които отдавна се стремяха към управлението, не можаха да се ориентират в създалата се ситуация и не очакваха, че толкова бързо ще дойдат на власт. Ето защо нито имше време, а поради липсата на сериозна съпротива от управляващите, нито имаше нужда да се реализират предварително разработени планове за извършване на преврат или вдигане на въстание, за да се дойде на власт.

В годините на Втората световна война всички лансирани тези за завземането на властта с цел излизане от войната и присъединяване към антифашистката коалиция остават само теоретични постановки на различните политически личности и сили. Неслучайно до 9 септември 1944 г. съпротивителното движение у нас не създаде нито „свободна територия", нито „партизанско нелегално правителство" или сериозна военна организация в българската армия и не прави нито един опит за осъществяване на някои от посочените форми за завземане на властта.

Трудно може да се обясни поведението на ръководните дейци на „въстаниците" и на „превратаджиите", които на 8 септември, т. е. часове преди да победи „вдигнатото народно въоръжено въстание" или да бъде извършен „военен преврат", вместо да пристъпят към подготовка за поемане на управлението на страната, искат среща с правителството на Константин Муравиев, на която „протестират" срещу разправата със стачкуващите работници и „настояват" за предаване на властта на Отечествения фронт. Изглежда, че „въстаниците" и „превратаджиите" или не знаят какво се извършва в страната, или не вярват в успеха на своите действия и поради това разчитат на Константин Муравиев сам да им предаде властта, нещо, което направи военния министър Иван Маринов.

Възникналата ситуация като че ли потвърждава думите на

Дамян Велчев, с които той отказва участие в Отечествения фронт: „На всеки здравомислещ човек е ясно, че каквото ще става, и без нас ще става." Но тъй като всичко работи за промяната, българските политици добре осъзнават, че „щом промяната ще става, по-добре е с тях да става", за да си осигурят необходимия актив при нанасянето на „главния удар", който ще ги направи управляващи. Това мотивира поведението на дейците на Отечествения фронт, осъществили най-активна дейност от политическите мъже у нас по време на събитията около 9 септември 1944 г.

Както посочих и преди това, задълбочаващата се вътрешнополитическа криза и усложнената външнополитическа ситуация показват, че правителството на Константин Муравиев не можа да изпълни мисията, с която се нагърби. Безрезултатните преговори със САЩ и Англия в Кайро и обявената от Съветския Съюз война предопределят съдбата на правителството. С навлизането на съветските войски в България за Отечествения фронт се създаде изключително благоприятната обстановка да дойде на власт и ако той я пропуснеше, неговото управление се отсрочваше за неопределено време. Пълното парализиране на държавната власт и легалната дейност на Отечествения фронт поставят въпроса не дали да се завземе властта, а кога и как да бъде завзета. Липсата на противодействие от правителството даде възможност политическите партии и групи, представени в Отечествения фронт, да се насочат към властта със средства, които познават, и възможностите, които имат в момента, и без достатъчно съгласуване на действията си, лесно и бързо да завземат властта, която никой не прави опит да запази.

Разбира се, безпроблемното установяване на отечественофронтовската власт в никакъв случай не може да се смята за „нещастен случай". Вътрешната и външнополитическа обстановка работи за промяната в България и тя закономерно се осъществява през септември 1944 г. Подобни промени настъпват в повечето държави от Европа и Азия, в резултат на антифашистката съпротива в годините на Втората световна война, чиято същност е дефашизирането и демократизирането на държавно-политическия живот, превърнали се в световно явление с общочовешко значение. Но тяхното реализиране е дело на различни политически сили, поради което се влага различно съдържание и се преследват различни цели.

За БРП като основна ръководна сила на антифашисткото съпротивително движение в България, дешифрирано, организира-

нето на „народно антифашистко въстание“ означава борба за свалянето на всички български правителства, управлявали от 1941 до 9 септември 1944 г., определяни като фашистки, и преминаване на страната на антихитлеристката коалиция, която се отъждествява единствено със Съветския съюз. Поради това за разлика от антифашистката борба в други страни и особено в окупираните от армиите на фашистките държави, където за всички демократични сили антифашизмът се превърна в критерий за демокрация, у нас антифашистката борба се разви и задълбочи като гражданска добродетел, изпълнение на интернационален дълг на българските комунисти към Съветския съюз и път за съветизирането на страната.

Това, от една страна, е причината за тясната опора и неголемите размери на нашето антифашистко движение, а от друга – активизира участието на некомунистическите сили в овладяването на властта, което превърна 9 септември в политически преврат, в съдържанието на който може да се открият традиционните комунистически, звенарски и земеделски форми и средства за завземането на властта, плюс наличието на съветски войски в страната, чието ръководство не криеше симпатиите си към Отечествения фронт.

Стремежът на всяка цена да се докаже, че е реализирана само една от посочените форми, ни отдалечава от възможността да стигнем до истината за това събитие. Това се отнася и до опитите да се определя характерът на държавно-политическия режим в страната след Втората световна война, т. е. диктатура или демокрация, главно анализирайки начина, по който е завзета властта. Защото у нас не „военният преврат“ или „народното въстание“ на 9 септември 1944 г. определя характера на държавно-политическия режим, не дори единствено съветската армия, а Великите сили, които се обединиха в името на новата подялба на света и сториха това много преди края на войната, като се споразумяха, че всяка от тях ще се разпорежда в своята сфера на влияние, както диктуват нейните интереси. Конкретно за България, освен тежката участ на победена държава, трябваше да се осъществи и промяна на обществения ѝ строй в посока към нейното съветизиране. В този смисъл не дълго след 9 септември и „въстаниците“, и „превратаджиите“ разбраха, че идеите и лозунгите, в името на които се извърши промяната, не съвпадат с това, което се осъществи в очакваната с толкова надежди „народна демокрация“.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

ДО ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА БКП – ОТДЕЛ „ДЕЛОВОДСТВО“, ЦЕНТРАЛНИЯ ПАРТИЕН АРХИВ, ИНСТИТУТА ПО ИСТОРИЯ НА БКП

Другари, във връзка с някои неточности в мемоарните книги и други печатни издания, свързани със съставите на Политбюро на ЦК на БРП, Централната военна комисия и Главния щаб на НОВА: както и с функциите, които са изпълнявали отделните им членове по време на въоръжената антифашистка борба 1941–1944 г., в интерес на истината искаме да ви обърнем внимание върху следното:

... 15. Независимо от трудностите през годините на антифашистката съпротива ЦК на партията винаги се стремеше да поддържа редовни връзки с Георги Димитров и Задграничното бюро на ЦК на партията в Москва с цел съгласуване и осъществяване на пълно единство в политическата линия и тактическите действия на вътрешното ръководство на партията с линията и действията на Задграничното бюро и Централния комитет.

До началото на септември 1941 г., когато бяха арестувани радистите – семейство Алмалех, тази връзка и съгласуваност се осъществяваха чрез специална нелегална радиостанция на ЦК, ръководена от Емил Марков. Оттогава до 10 септември 1944 г. ЦК нямаше редовна радиовръзка с Москва с изключение на отделни случаи на обмен на информация чрез сътрудниците радисти на ген. Заимов и Ал. Пеев. На няколко пъти за връзка с Георги Димитров бе използван и специалният канал /съветското посолство/.

... 17. На 26 август 1944 г., т. е. 10 дни преди съветското правителство да обяви война на България, Политбюро излиза с Окръжно N 4, с което призовава БРП, РМС, ОФ, патриотичното войнство и всички прогресивни сили в страната на решителни действия против хитлеристите и българските монархофашисти за установяване на народнодемократична отечественофронтовска власт в страната. Главният щаб на НОВА издаде заповед към отрядите на въстаническата армия. Националният комитет на Отечествения фронт отправи призив към трудещия се български народ. В последните дни на август и първите дни на септември 1944 г. започнаха стачки, митинги и демонстрации на работниците и служещите в София, Пловдив, Сливен, Габрово и други градове. Активизираха се действията на

партизанските отряди и в много населени места се установяваше нова народна власт. В Плевен и Силистра бяха разбити затворите, а в Пловдив, Пазарджик, Варна и други градове под напора на трудещите се маси бяха освободени политическите затворници. Във Варна на 8 септември бе установена отечественофронтовска власт. Народното антифашистко въстание в цялата страна беше в разгара си. Оставаше да се нанесе главният удар в София, за който бе необходимо привличането на страната на въстаническите сили на столични армейски поделения.

Спечелването на цели войскови части на Софийския гарнизон от бившата царска армия с техния редовен и команден състав за Деветосептемврийското въстание в София не беше случайно. То бе резултат преди всичко и на първо място на правилната партийна политика,на дългогодишната упорита работа на партията и РМС сред войската и нейния офицерски състав. Тази работа беше свързана с голям риск за партийните и ремсовите кадри, работещи за спечелването на армията. Дадоха се много скъпи жертви. Една част, макар и некомунисти, бяха идейно спечелени за Програмата на Отечествения фронт. Така че привличането на войскови единици във въстанието на 9 септември в София беше резултат на задружната работа на партията и нейните съюзници от Отечествения фронт.

18. През август и септември 1944 г. при подготовката и провеждането на Деветосептемврийското въстание особено активна политическа дейност разви Националният комитет на Отечествения фронт. Дейно участие в неговата работа взеха...

... 20. Политбюро, като отчете решаващата помощ на Червената армия, която се намираше на североизточната граница на 2 септември 1944 г., се събра на заседание в квартирата на Мара и Антон Антонови на ул. „Морава“ N 13. На това заседание Политбюро изработи плана на въстанието и утвърди главните моменти за нанасяне на решителния удар в столицата – за завземането на военното министерство, пощата, телеграфа, щаба на Първа армия, военното комендантство и други обекти. Датата на въстанието в София беше определена на 7 срещу 8 септември. На 5 септември обаче Добри Терпешев докладва, че военните още не са напълно готови за действие на тази дата. Наложи се свикването на ново заседание на Политбюро, което се състоя на 6 септември отново в квартирата на семейство Антонови. Присъстваха членовете на Политбюро – Антон Югов, Добри Терпешев, Цола Драгойчева, Димитър Ганев, Георги Чан-

ков и представителят на Главния щаб на НОВА Благой Иванов. Политбюро реши на всяка цена, без каквато и да е отлагане, ударът да се нанесе на 8 срещу 9 септември. Главните обекти да се завземат с наличните войскови части, верни на партията и Отечествения фронт, ръководени пряко от Главния щаб на НОВА. На това заседание беше утвърден и съставът на първото отечественофронтовско правителство начело с Кимон Георгиев.

Заседанията на Политбюро, свързани с непосредствената подготовка и провеждането на въстанието, се свикваха в нелегалните квартири на ул. „Морава" N 13 /сем. Антонови/ и на ул. „Перник" N 10 /сем. Люба и Крум Кюлявкови/. Особено важна роля за подготовката и провеждането на въстанието изигра ръководеният от члена на ОК на партията в столицата д-р Любен Герасимов Противочумов институт, който беше напълно предоставен на Политбюро, Софийския ОК на партията и в последните часове – на бойната организация, където беше докарано и раздавано оръжието от барутните погреби.

От началото на август в заседанията и срещите на Главния щаб особено активно участваха членовете на Политбюро Антон Югов и Добри Терпешев. А в дните преди 9 септември срещите между членовете на Политбюро и членовете на Главния щаб на НОВА ставаха редовно в квартирата на Петър Врачев на ул. „Евлоги Георгиев" N 31, на Ячо Кабаивански на ул. „Ивац Войвода" N 13, Ваня Белова на ул. „Янтра" N 3 и други.

В последния ден преди решаващия удар за по-пряк контакт с Главния щаб на НОВА и за непосредственото ръководство на въстанието Политбюро се разделя на две групи: едната – Цола Драгойчева и Димитър Ганев заедно с члена на Главния щаб Благой Иванов, члена на ЦК на РМС Нинко Стефанов и члена на Софийския ОК на партията д-р Любен Герасимов, се установи в квартирата на Ячо Кабаивански. Другата – Антон Югов, Добри Терпешев, Георги Терпешев, Георги Чанков и деловодителката на ЦК Катя Аврамова, се установи в квартирата на Петър Врачев, члена на Главния щаб на НОВА. По този начин Политбюро по-отблизо и непосредствено, а Главният щаб на НОВА – по-пряко имаха възможност да ръководят военните поделения, които завзеха набелязаните обекти в София. Тук не е имало много място за никакви други посреднически или паралелни органи за ръководене на въстанието. Политбюро е неговият орган, Главният щаб на НОВА бяха единствените, които подготвиха, ръководиха и осъществиха удара на 9 септември 1944 г.

... На разсъмване Кимон Георгиев произнесе своята първа реч – обръщение към българския народ. Съборена беше фашистката власт. Първото отечественофронтовско правителство заседаваше. Настъпи нова ера във всестранното развитие на България.

София, декември 1988 г.

ПОДПИСАЛИ:

1. Антон Югов – бивш член на Политбюро и секретар на ЦК на БРП
2. Цола Драгойчева – бивш член на Политбюро и отговарящ за ОФ
3. Георги Чанков – бивш член на Политбюро и секретар на Софийския окръжен комитет на партията
4. Генерал о. з. Петър Илиев – бивш началник на Щаба на НОВА
5. Катя Аврамова – бивш деловодител на ЦК на БРП
6. Руси Христозов – бивш деловодител и инструктор на ЦК на БРП

Сп. „Съвременен показател", 12 април 1990, с. 58-61.

ИЗВАДКИ ОТ КНИГАТА НА ГЕН. ПЕТЪР ИЛИЕВ „В ЛЕГОВИЩЕТО НА ВЪЛЦИТЕ"

... По-нататък съвместната работа с капитаните Попов и Томов продължи още по-активно. Тя се вършеше предимно в кръга на капитаните от нашия випуск и близките до него, с които командваха войсковите поделения. По мое настояване и със съгласието на Главния щаб все със същата цел проведохме още една среща в присъствието на Петър Врачев. Организирах я аз. Тя се състоя на ул. „Чепино" /„Асен Златаров"/, в квартирата на Томов. Присъстваха капитаните Томов и Попов и други офицери, привлечени към нашата организация, като капитаните Борис Гергов, Марко Иванов и други. Дойдох на срещата с Врачев, без да предупредя другите за неговото идване. Затова, когато кап. Томов го видя /виждаще го за първи път/, се понавъси, извика мен и Попов в другата стая и попита с учудване:

– Кой доведе моя цивилен?

– И аз казах на Пешо да не го води, но той и сега е довел моя другар – заяви Попов.

– Ние знаем, че работим с партията – казаха те, – но сега от-

крито свързване не бива да се прави. Нека военните да работят отделно. Свързването ще стане преди решителните действия.

След моите обяснения другарите се съгласиха с доводите ми и Врачев остана на съвещанието...

ДОПЪЛНИТЕЛНИЯТ ПЛАН

Според решението на Главния щаб на основата на общия план за въстанието трябваше да се разработи допълнителен план за овладяване на Военното министерство отвътре. Тая задача бе възложена на мен.

Към 21 часа на 8 септември групи от 9 офицери, сътрудници на партията, се събрахме във Военното министерство. Тук бяха капитаните Д. Томов, Б. Гергов, М. Иванов, Ас. Сурдулов, Г. Стоименов, Ив. Янев, Д. Николов, Г. Кацарски и аз. Влязохме в министерството през главния ход на ул. „Левски". Тогава нямаше пропуск: портиерът бай Тодор пускаше ония, които познаваше, а за ония, които не познаваше, искаше намесата на дежурните или на други офицери от министерството. Така както бе определено, към 21,00 ч. се събрахме в стаята на кап. Г. Стоименов – наш сътрудник, посветен в предстоящата акция, който беше дежурен по щаба на войската.

Събирането на такава група офицери в министерството, и то след работно време, пък и оставането ù до по-късно там, при наличието на разузнавателните служби в сградата и при тая тревожна обстановка в страната, действително можеше да възбуди съмнение у верните копои на властта. От деветимата капитани, които трябваше да участват в акцията, 7 души бяха все от нашия 52-ри випуск на Военното училище и ние решихме да дадем вид, че събирането ни е „обикновена другарска среща".

Ориентирах присъстващите за предстоящите общи действия през тази нощ /някои бяха вече информирани/. Всички слушаха с напрежение... Аз и капитан Томов точно в 2,00 ч. след полунощ трябваше да бъдем на източния вход на сградата, за да отворим вратата, през която да влязат поделенията на революционните сили. След влизането им аз трябваше да поема един взвод от прожекторната група и да овладея с него южната и западната половина на първия етаж, където се намираха кабинетите на министъра на войната, началника на Генералния щаб, директора на полицията, ръководителя на РО и други. Кап. Томов с друга група трябваше да завземе караулното помещение, да

блокира охранителната рота в партера на северната страна на сградата, като не ѝ позволи да противодейства...

...Стрелките посочиха 2,00 часа.

Тишина!

Два часът и две минути. Два и пет. Нима всичко е отишло на вятъра?!...

Поради непредвидени обстоятелства ударът започва със закъснение десетина минути.

Спомням си, стоях изтръпнал до прозореца в един от коридорите на министерството и главата ми бучеше: дали пък всичко е пропаднало?!

С Томов се спуснахме към улицата, да видим какво става.

Най-напред към 2,10 ч. откъм булевард „Цар Освободител" /„Руски"/ се появиха бойци от пионерно-щурмовата дружина на Първи инженерен полк, воден от кап. Матеев.

„Но защо я няма ротата на Попов – питах се аз – и дали са прекъснати връзките на министерството с околоните улици? Създадени ли са силни заслони?"

Излязохме с Томов по „Аксаков": трябваше да надникнем поне за миг в градинката пред Военния клуб. Ето че прожекторната група на кап. Попов, водена от подпоручик Н. Рангелов с Тодор Тошев, П. Врачев, Ст. Трендафилов, пристигаше от Слатинския редут. Пристигна и незабавно се насочи към сградата на Военното министерство. Без никакви усложнения ротата под предлог „да се засили охраната" влезе след мен и Томов през източния вход, тъй като той се наблюдаваше само от подчасите, докато западният вход се охраняваше от двойни часови...

ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Врачев, П. Спомени 1913 – 1944. С., 1968.

2. Вълков, В. Участието ми в Деветосептемврийското въстание с учебната рота на Военното училище, Спомени, ВИС, 1965, кн. 4.

3. Драгойчева, Ц. Повеля на дълга, Книга 3, Победата, С., 1979.

4. Иванов, И. Т. Развитие на идеята за въстание в България в периода на въоръжената борба 1941–1944 г., Изв. на Военноисторическо научно дружество, 1974, т. 17-18.

5. Илиев, П. В леговището на вълците, С., 1968.

6. История на антифашистката борба в България 1939–1944 г. С., 1976, т. I, т. II.

7. Маринов, И. Пет дни в правителството на К. Муравиев, ИП, 1968, кн. 3.

8. Матеев, Б. За главния удар на Деветосептемврийското въоръжено въстание, ИП, 1969, кн. 2-3.

9. Митев, Й. Участието на армията във въстанието на 9 септември 1944 г. Известия на Инст. за история, т. XVI–XVII, 1966 г.

10. Муравиев, К. Събития и хора. С., 1992 г.

11. Петрова, С. Деветосептемврийската социалистическа революция, 1994. С., 1981.

12. Танев, Ст. Интернационалната мисия на Съветската армия 1944- 1947. С., 1971.

ПРИЧИНИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ОПОЗИЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1944–1945 Г.

Проблемът за българската опозиция след 9 септември 1944 г. основателно предизвиква политически и научен интерес, тъй като нейното формиране се обуславя от много политически, идеологически, социални и психологически причини, а така също и от факта, че дейността на опозиционните партии и групи дава отражение върху цялостния живот в страната и е една от особеностите на т. нар. „народна демокрация".

Според най-добрия изследовател на опозиционните политически сили на отечественофронтовската власт – акад. Мито Исусов, през 1944 – 1945 г. в България се оформят четири опозиционни центъра. Първият обхваща партиите от т. нар. „лоялна буржоазна опозиция", която включва БЗНС „Никола Петков", БРСДП /обединена/ и групата на независимите интелектуалци около проф. Петко Стоянов. Това е отечественофронтовска опозиция, тъй като нейните лидери – Никола Петков, Григор Чешмеджиев, Коста Лулчев, Петко Стоянов, са убедени антифашисти, имат определена, а някои от тях и решаваща роля за изграждането и укрепването на Отечествения фронт, за създаването на отечественофронтовско правителство и реализиране на неговата дейност до лятото на 1945 г.

„Лоялната отечественофронтовска опозиция" се оформи като алтернатива на диктатурата на пролетариата, отстоявайки принципите на буржоазната демокрация и разчитайки с подкрепата на САЩ и Англия от антихитлеристката коалиция да се наложи в държавнополитическия живот на България след войната.

Вторият опозиционен център обхваща традиционните буржоазни партии, останали извън Отечествения фронт. След неуспешния опит за възстановяване през есента на 1944 г., поради забраната на политическите партии извън Отечествения фронт, след отлагането на изборите от август 1945 г., правителството е принудено да разреши легалното възстановяване на Демократическата и Радикалната партия. Опитите за обединяване на двете партии завършиха без успех и на 24 септември 1945 г. излезе

първият брой на органа на демократите – вестник „Знаме“, а на 8 октомври – и партийният орган на радикалите вестник „Радикал“, останал официоз на Радикалната партия /обединена/ с орган „Народен глас“, започнал да излиза от 11 ноември 1945 г.

Опити за възстановяване прави и Националлиберална партия, но без успех, докато привържениците на Демократичния сговор – Андрей Ляпчев – на 30 септември решават да се обединят с Демократическата партия.

Традиционните буржоазни партии изживяват сложен процес на възстановяване. Самочувствието на най-последователните и единствено останалите верни на принципите на буржоазната демокрация попречи на тези партии да се обединят с останалите опозиционни партии, да се превърнат в реална политическа сила, способна да опонира на Отечествения фронт в борбата за власт.

Третият опозиционен център, заемащ най-лявата част на българското политическо пространство, включва Анархокомунистическата федерация, обединила фракциите на анархокомунистите и анархосиндикалите с партиен орган-вестник „Работническа мисъл“, започнал да излиза на 4 декември 1944 г. Въпреки че Анархокомунистическата федерация е извън Отечествения фронт, тя рзвива своята дейност легално до март 1945 г., когато е забранена. През този период анархистите одобряват и подкрепят повече от инициативите и действията на правителството и най-вече участието във войната против Германия, отмяната на IV постановление на Министерския съвет от 23 ноември 1944 г., кооперативното движение и други.

През есента на 1945 г. Анархокомунистическата федерация възстановява своите организации, но се обявява за опозиционна на Отечествения фронт партия, като издига своите принципи за създаване на общество от безкласови и безвластни асоциации, за абсолютна анархическа свобода.

Четвъртият център на опозицията обхваща крайно десните нелегални организации у нас и зад граница. Тяхната цел е да се възстанови държавно-политическият режим на страната отпреди 9 септември 1944 година.

Като политически център на нелегалната опозиция може да се смята съставеното на 15 септември 1944 г. във Виена емигрантско национално правителство начело с проф. Александър Цанков. Неговата цел е обединение на българите зад граница и в страната за свалянето на Отечествения фронт и в тази насока

осъществява значителна пропагандна дейност чрез предоставената им от Германия радиостанция „Донау".

Друга важна задача, която си поставя задграничното правителство, е създаването на национална военна част /Цанковия корпус/, който трябва да се включи във войната на Източния фронт. В корпуса се записват според едни източници 600, според други – около 800 души, които преминават солидна подготовка под ръководството на немските офицери. По много причини – насилствено мобилизирани българи емигранти, борби за командни позиции в корпуса, бягство на 52 души от лагера и други, корпусът не реализира целите си. От подготвените диверсионни групи в България е прехвърлена само една, начело с Владимир Черкаски, а бойният поход на корпуса за включване в боевете на Виенския фронт започва на 5 май 1945 г. и вестта за капитулацията на Германия го заварва изминал едва 8 км от тренировъчния лагер край с. Дьолерсхайм около Виена.

В страната се създават нелегални военни и политически групи за борба против Отечествения фронт, особено в Русенско, Бургаско, Плевенско и други райони. Само от април до юли 1945 г. са разкрити от милицията 30 нелегални групи.

През втората половина на 1945 г. се оформят четири центъра за нелегална борба: военните организации „Цар Крум" начело с Антон Иновски; „Неутрален офицер", ръководена от ген. Иван Попов; Военен съюз с ръководител ген. Марко Иванов и политическата организация „Легионерски център", създадена от последователи на Иван Дочев.

Нелегалната опозиция въпреки началните си намерения за „фронтални действия", за реставрация на деветосептемврийския режим възприема тактиката на борба с политически средства в съюз с оформилите се опозиционни партии.

От съществуващите в България през 1944–1945 г. опозиционни партии и организации единствено „лоялната отечественофронтовска опозиция" можа да спечели социален терен и да се развие като политическа формация, оспорваща властта на Отечествения фронт. Именно за това, когато говорим за опозиция през разглеждания период, имаме предвид преди всичко БЗНС „Никола Петков", БРСДП /обединена/ и групата на независимите интелектуалци на Петко Стоянов, защото техните структури и дейност оформят политическата физиономия на опозицията и изпълват със съдържание нейната дейност. Това проличава най-вече в изборите за Велико Народно събрание, в което лоялната

опозиция спечели 1 205 530 гласа и изпрати 101 народни представители в парламента, докато най-влиятелната буржоазна формация – Демократическата партия спечели едва 42 957 гласа.

* * *

Изследвайки причините за формирането на опозиция в България след 9 септември 1944 г. и по-конкретно на най-силната опозиционна група – „лоялната опозиция", заслужава да се отбележи фактът, че основната характеристика, която се дава от нашата историография до 10 ноември 1989 г., е нейният антикомунизъм. Това се смята за най-големия ѝ грях и затова тя се определя като „антинародна и предателска спрямо интересите на страната".

В публикациите през последните години за опозицията от 1945–1947 г. отново антикомунизмът изпълва съдържанието ѝ, но сега това се определя като „най-голяма заслуга" и „най-положителното" в дейността ѝ, а за нейните дейци се говори като за „демократи и светци наравно с Левски и Ботев". Безспорно антикомунизмът е характерна черта на българската опозиция през посочения период, но не единствената, а когато търсим причините за нейното формиране, освен антикомунизмът трябва да се изяснят и останалите.

Ако подреждаме по значение причините за формирането на опозицията през 1945 г., най-важната е самият Отечествен фронт. В българската историография е наложено мнението, че Отечественият фронт е народно антифашистко движение, в което се включват четири политически партии: БРП, БЗНС „Александър Стамболийски", Народен съюз „Звено", БРСДП и Групата на независимите интелектуалци. Някои дори говорят за 5 партии и 7 организации. Досега обаче никой не е доказал или поне не е изложил някакъв сериозен аргумент в полза на това, че ръководствата на трите некомунистически партии са се съгласили да участват в Отечествения фронт и са упълномощили Кимон Георгиев, Никола Петков и Григор Чешмеджиев или някой друг партиен функционер да ги представят в него. Едва след 9 септември 1944 г. на първите заседания на избраните временни партийни ръководства се изказва „одобрение на новите министри за участие в правителството на Отечествения фронт".

Както посочих по-подробно преди това, Отечественият фронт се създаде като комунистическо антифашистко движение и до средата на 1943 г. членската му маса е главно от кому-

нисти. За да се превърне в национално /народно/ антифашистко движение и да получи легитимност сред партиите от т. нар. „легална буржоазна опозиция" в страната и антифашистките държави в Европа, Отечественият фронт трябваше да разшири социалната си опора с включването на повече политически партии. Дейността в тази насока не се увенчава с успех, което насочва БРП към привличане в Отечествения фронт на отделни политически личности. Резултатите и тук не са обнадеждаващи, тъй като лидерите на буржоазните партии отказват съюз с комунистите. В Националния комитет на Отечествения фронт се включват изолирани от старите демократични партии политически дейци /Кимон Георгиев, Димо Казасов/ и недостатъчно известни или от втория ешелон в партийната йерархия функционери /Кирил Драмалиев, Никола Петков, Григор Чешмеджиев/, които не могат да разчитат на ръководни позиции нито в своите партии, нито в държавното управление. За тях Отечественият фронт е единствената възможност да компенсират и двете неща и те не се излъгват.

Казаното дотук и приведените преди това факти ни дават основание да твърдим, че Националният комитет на Отечествения фронт се образува в резултат на съюза, т. е. договорността между БРП и четирима политически мъже, които участват като частни лица, но ползват авторитета на своите партии.

Въпреки това на 9 септември 1944 г. освен БРП в държавнополитическия живот на страната се включат като цяло БЗНС „Ал. Стамболийски", Народният съюз „Звено", БРЦДП и Групата на независимите интелектуалци – ползвайки заслугите на своите представители в Националния комитет. Отечественият фронт се превръща в коалиция от споменатите партии, които веднага започват своята консолидация, мъчейки се да забравят вътрешнопартийните противоречия и пренебрегвайки антифашисткия актив, като поставят на първо място заслугите и предаността към партията с единствената цел – спечелване на социален терен и оттам – по-голямо представителство в държавната власт. Начинът на образуване на Отечествения фронт и стремежът да се възстановят целите партии с включването на партийни фракции и функционери, непризнаващи Отечествения фронт, е основната причина за оформянето на опозиция в отделните партии, а оттам и в коалицията.

Пръв Г. М. Димитров /Гемето/ като лидер на БЗНС „Ал. Стамболийски" и несвързан организационно с Отечествения

фронт до 9 септември 1944 г. още със завръщането си в страната поставя въпроса за отношенията между партиите и отечественофронтовските комитети. Това поражда противоречия не само между него и комунистите, но и със земеделците-отечественофронтовци и особено с Никола Петков.

Когато говорим за БЗНС, в който най-рано се проявяват опозиционни настроения, трябва да припомним, че цялата му история се гради на противоречията между земеделски лидери. Поради това организационната структура се оформя от фракции и крила, изградени въз основа на симпатиите и следването на отделни лидери, и неслучайно земеделците се делят на Драгиевци, Захариевци, Гичевци, Геметовци, Николапетковисти и т. н. Силно развитото лидерство е главната причина за разпокъсаността на Земеделския съюз, а противоречията между земеделските фракции в много случаи са по-силни, отколкото тези с другите партии.

Отново борбата за лидерство е причината за противоречията в БЗНС „Ал. Стамболийски" през 1944–1945 г. Груба фалшификация са твърденията за добрите приятелски отношения между Г. М. Димитров и Никола Петков. Още при запознаването им през 1930 г. първите впечатления на Гемето от Никола Петков са „доста неблагоприятни" както от „външния му вид... така и заради разгулния му живот", който водел във Франция. През есента на 1944 г. той предупреждава земеделците-отечественофронтовци и комунистите, че не познават Никола Петков и „тепърва ще го разберете". Никола Петков също не питае особено добри чувства към Г. М. Димитров, смята го за човек, който не познава добре политическата обстановка в страната през 40-те години, свързан е с Англия и че се е завърнал с единствената цел да работи против Отечествения фронт и Съветския съюз. Едва ли е нужно да се доказва, че БЗНС „Ал. Стамболийски" осъмна на 9 септември 1944 г. като управляваща партия благодарение на Никола Петков. Той единствен пое риска и въпреки съпротивата на повечето земеделски лидери се включи в Националния комитет с твърдото убеждение на антифашист, но и заради това, че Отечественият фронт ще му даде възможност да се издигне в ръководна фигура в БЗНС и в държавното управление. Такива са и уговорките с БРП, която пое задължението да издигне авторитета на тези „второстепенни" политици и да ги превърне в „национални герои", когато Отечественият фронт стане управляващ. На 9 септември и първите дни и месеци след

него Никола Петков е най-авторитетният земеделски деец, смятан от много за лидер на съюза.

От друга страна, Г. М. Димитров след завръщането си в България не крие амбицията си да бъде не само първи човек в Земеделския съюз, но и в политическото и държавното управление на страната. С избирането му за главен секретар на БЗНС „Ал. Стамболийски" и член на Националния комитет на Отечествения фронт Никола Петков отново остана на втори план. Връщането на Г. М. Димитров начело на БЗНС, като се има предвид външнополитическата му ориентация и отношението към Отечествения фронт, го прави неудобен и за БРП. Поради това комунистите застават зад Никола Петков, спрямо когото са поели задължението още от 1943 г. да го подкрепят и да правят всичко възможно за отстраняването на Гемето от поста главен секретар и от политическия живот на страната. Твърденията на някои автори, че Никола Петков се противопоставял на комунистите в защита на Г. М. Димитров, не отговарят на истината. Съществуват документи, които показват обратното, включително и подписването на споразумение между Никола Петков и министъра на вътрешните работи Антон Югов, в което първият поема ангажимента да отстрани Гемто от поста главен секретар на БЗНС, а вторият да му разрешава свободно да напусне страната. Така става и на практика. Издигането на Никола Петков в главен секретар на БЗНС „Ал. Стамболийски" и заместник министър-председател го превръща за кратко време в една от най-авторитетните личности в отечественофронтовска България и най-популярния земеделски лидер. Бързата кариера на Никола Петков, каквато никой друг земеделски лидер не е постигал в историята на Съюза, поражда нов конфликт, в основата на който отново стои традиционната борба за лидерство и власт. Александър Оббов, Георги Драгнев, Стефан Тончев и други земеделски дейци започват борба срещу Никола Петков, като търсят подкрепата на БРП /к/. Издигането на авторитета на Никола Петков и нарастването на политическата активност на сдружените земеделци под негово ръководство, което има за реаултат бързата консолидация на БЗНС, плашат комунистите, поради което те подкрепят недоволните земеделски лидери в борбата им против главния секретар на Съюза. Разбрал това, Никола Петков иска да усили Постоянното присъствие на БЗНС със „свои хора" като Асен Стамболийски, Илия Млячков, но останалите членове, получили пълна подкрепа от БРП /к/, отказват да удовлетворят неговото искане.

На земеделската конференция от май 1945 г., на която повечето от делегатите са одобрени от БРП /к/, напълно логично ръководството на Съюза преминава в т. нар. „леви земеделци", които твърдо отстояват запазването на Отечествения фронт и съюза с комунистите. Избирането на Никола Петков за главен секретар на БЗНС „Ал. Стамболийски", въпреки че не присъства на конференцията, е тактика, с която се цели запазване единството на Земеделския съюз и оставането му в Отечествения фронт, ограничаване и контролиране дейността на главния секретар от обвързаното с БРП /к/, постоянно присъствие или при несъгласие – отстраняването на Никола Петков като лидер. Това проличава веднага след конференцията, чиито решения Никола Петков не признава и отказва да приеме поста главен секретар, а Постоянното присъствие ултимативно му нарежда: „Или веднага да заеме поста главен секретар, или на добър му час", с което фактически го принуждава да напусне Съюза. На негово място се поставя Александър Оббов, но отново около поста главен секретар се завързват спорове. Претенции за него има Георги Драгнев, който дори заплашва, че ще напусне Съюза, ако се избере Оббов, но е принуден да се примири, когато разбира, че зад неговата кандидатура стои БРП /к/.

Самият Никола Петков категорично заявява, че „не одобрява новото ръководство на Съюза, но спорът в Земеделския съюз не е принципен, а спор между личности, че няма доверие в новото Постоянно присъствие". Така вътрешнопартийните противоречия са основната причина през юни 1945 г. Никола Петков да заяви, „че е настъпил моментът да съществуват два земеделски съюза", като той оглавява опозиционния, който през месец септември същата година се регистрира като нова партия – БЗНС „Никола Петков".

По подобен начин се развиват нещата в БРСДП, където също се оформя опозиционна група, регистрирана като БРСДП /обединена/ с главен секретар Коста Лулчев.

Когато разглеждаме Отечествения фронт като една от причините за създаването на опозиция в България, е необходимо да потърсим неговата характеристика и от друга гледна точка. Независимо че до 9 септември 1944 г. Отечественият фронт представлява съюз на БРП с няколко политически мъже, принадлежащи към различни политически партии, със завземането на властта той се превръща в коалиция от четири политически партии и Групата на независимите интелектуалци. Известно е,

че няма вечна коалиция, но според целите, които преследват чрез нея, съставляващите я партии, едни по-рано, други по-късно, желаят да пристъпят към нейната ликвидация. За БРП /к/ извършеното от нея до лятото на 1945 г. все още е недостатъчно, за да се наложи като „единствена управляваща партия", поради което поддържа тезата, че съюзът в Отечествения фронт е „необходим както на самите комунисти, така и на некомунистическите партии". Това е продиктувано от убеждението, че отечественофронтовското управление се оказа най-подходящата форма за разширяване влиянието на БРП /к/ сред масите и затова неговото запазване се превърна в най-важната вътрешнополитическа задача през 1944–1945 г. Комунистическата партия дори е принудена да се съгласи на компромиси, да задълбочи демократичното в програмата на Отечествения фронт, да търси форми за политическо и икономическо сътрудничество с част от буржоазията, с цел нейното включване в решаването на задачите на отечественофронтовската власт.

От друга страна, революционният процес у нас през лятото на 1945 г. изпревари програмното и идейно развитие на некомунистическите отечественофронтовски партии. Докато в първите месеци след завземането на властта от Отечествения фронт дребната буржоазия одобрява мероприятията на правителството, свързани главно с дефашизирането, демократизирането и стопанското възстановяване на страната, със задълбочаването на политическите и социално-икономическите преобразования тя вижда опасност от укрепване позициите на БРП /к/ и разминаване на партийните си концепции за властта с реалните насоки на държавното управление.

Насрочените избори за XXVI Обикновено народно събрание през август 1945 г. предоставят добра възможност на оформящите се опозиционни групи да предявяват искания за укрепване позициите си в ръководството на Отечествения фронт за сметка на БРП /к/ и изтласкват левите крила от ръководството на своите партии, а при неуспех да потърсят реализиране на партийните си цели, като излязат в опозиция на Отечествения фронт, разчитайки на международна подкрепа. Така събитията около изборите за XXVI Обикновено народно събрание и особено тяхното отлагане довеждат до сложна политическа ситуация в страната. БЗНС и БРСДП се разцепват и поделят членската си маса, от Отечествения фронт излиза част от Групата на независимите интелектуалци, а противоречията в Народния съюз

„Звено“ не са по-малки, макар че организационно той да запазва цялостта си.

Възникването на политическа криза в некомунистическите партии и в самия Отечествен фронт през лятото на 1945 г. е закономерен процес. Причините трябва да се търсят в самата същност на Отечествения фронт, който възниква като елемент от политическата система на българското общество в годините на войната, изразяващ интересите на противниците на установената авторитарна власт у нас и на фашизма като идеология. Това обуславя и участието в него на представители на различни политически сили и социални групи, включително и на нефашистката буржоазия. След завземането на властта от Отечествения фронт със същите политически сили и социална опора той трябва да изгражда политическата система на отечественофронтовската власт. Партиите от Отечествения фронт, техните лидери и министри имат една и съща мотивация преди и след 9 септември 1944 г. за участие в Отечествения фронт и упражняваната от него власт.

Тъй като управлението на Отечествения фронт е продукт на нелегалния етап от антифашистката съпротива у нас, който завършва в основни линии на 9 септември 1944 г., а революционният процес след това не се развива в унисон с идейните концепции на всички отечественофронтовски партии, то периодът на управление на Отечествения фронт се характеризира с остри вътрешнопартийни и междупартийни борби. Тези противоречия са проявление на оформилите се след 9 септември 1944 г. две противоположни политически линии, изразяващи двете противоположни схващания относно същността на Отечествения фронт и перспективите на обществено-политическото развитие на страната.

Едната, начело с БРП /к/, е за съюз в рамките на Отечествения фронт и радикални преобразования в страната, с което се превръща в движеща сила на извършващата се революция. Другата, начело с десните елементи в отечественофронтовските партии, е за временна партийна коалиция, създадена от военната конюнктура и международната обстановка за буржоазнодемократично развитие на страната.

Привърженици на двете политически линии имат и различна външнополитическа ориентация. БРП /к/ и левите сили в Отечествения фронт са за съюз със Съветския съюз и виждат в него пример за политическото и държавно развитие на България. Дес-

ните също не отричат необходимостта от добри отношения със Съветския съюз, изхождайки от традиционното русофилство на българската буржоазия, от авторитета и мястото на Съветския съюз в световната политика, но не одобряват съветския обществен строй и издигат западната демокрация като еталон за държавно управление.

Със завършването на войната основните политически цели, заради които дребнобуржоазните партии се съгласяват на съюз с БРП /к/ в Отечествения фронт, са в основни линии изпълнени. Общонационалното и демократичното, което до този момент поддържа идейната и организационна хомогенност на Отечествения фронт и неговото правителство, отстъпва място на конкретно партийното. През лятото на 1945 г. пред политическите партии на Отечествения фронт се поставя въпросът за осъществяване на тяхната историческа мисия, т. е. за реализиране на техните програми-максимум. БРП /к/ и левите сили от другите отечественофронтовски партии виждат единствено правилния път за това в запазването и укрепването на Отечествения фронт. За десните групи оставането в Отечествения фронт, при насоките, които взема революционният процес, означава да се откажат от своите политически идеали, поради което те виждат излизането в опозиция и борбата срещу Отечествения фронт и БРП /к/ като единствена възможност за запазването на буржоазната демокрация. В този смисъл е и призивът на Никола Петков към неговите съмишленици: „На борба, защото днешната опозиция е утрешното управление на България".

Казаното за Отечествения фронт определено ни дава основание да твърдим, че опозицията в България след 9 септември 1944 г. се оформи най-напред в самите отечественофронтовски партии като продължение и разултат от съществуващите традиционни вътрешнопартийни противоречия, особено в БЗНС и БРСДП, а така също и от самото развитие на преобразователния процес през лятото на 1945 г. Новото в дадения момент, което послужи по-скоро като повод за поредния конфликт, е отношението към комунистите и издигането на БРП /к/ в арбитър за преодоляването на вътрешнопартийните противоречия. Самият Никола Петков през месец май-юни 1945 г. търси съдействието на БРП /к/ в спора срещу групата на Александър Оббов. Той разчита на Георги Чанков за включването на Илия Млячков и Асен Стамболийски в новото Постоянно присъствие, което предизвиква остра реакция на неговите противници, обвинили го

в „предателство“, а БРП – в „груба намеса във вътрешните работи на Съюза“.

В същото време земеделците-отечественофронтовци изцяло разчитат на поддръжката на комунистите и с тяхна подкрепа овладяват ръководството на Съюза след конференцията от май 1945 г. Самите комунисти признават, че допускат грешка, като поставят „знак за равенство“ между Гемето и Никола Петков: „прибързано решихме да изгоним всички десни от Земеделския съюз...“, „заложихме изцяло на Оббов“, макар че „неговата фракция няма особено влияние“.

Намесата на БРП във вътрешните работи на партиите от Отечествения фронт се превръща в главно средство за „раздробяването им на фракции“ и „превземането им вътре“. Същността и целите на тази тактика най-ясно формулира Трайчо Костов: „С БЗНС ще работим, но същевременно ще му подливаме вода. Земеделският съюз трябва да се раздробява, да не бъде единен.“ Съгласието на самите отечественофронтовски партии комунистите да бъдат арбитър във вътрешнопартийните им отношения, по същество узаконi тази роля на БРП. Много скоро от „арбитър“ тя се превърна в „кадровик“ на своите съюзници, което ѝ позволи да издигне на всички нива в техните ръководства своите симпатизанти и дори свои членове. Това най-ясно е изразено в Народния съюз „Звено“, когато през 1945 г. в централното му ръководство са включени Трайчо Доброславски, член на БРП от 1942 г., и Трифон Трифонов, който, макар и свързан със звенарите, около 9 септември 1944 г. се ориентира към БРП, но е „посъветван“ от комунистите да остане в полза на БРП /к/, провеждат съвместни заседания на организациите на комунисти и звенари по места, а през 1946 г. предизвикват колективна оставка на Изпълнителния комитет на Народния съюз „Звено“, с което отстраняват от ръководството противниците за продължаване на съюза с БРК /к/ – Васил Юруков, Петър Попзлатев, Георги Кръстев, Никола Долапчиев.

Свои членове и симпатизанти БРП /к/ има в централните и местните ръководства и на останалите отечественофронтовски партии, а самият министър на вътрешните работи Антон Югов признава, че 40-50 народни представители от некомунистическите партии в XXVI Обикновено народно събрание ще гласуват за комунистите, т. е. са „наши хора“. БРП /к/ си присвоява правото да определя ръководствата и на обществените и професионалните организации, да извършва чистка в държавния апа-

рат, съобазявайки се единствено със собствените си критерии за „благонадеждност". Поведението и действията на БРП /к/ в центъра и по места предизвиква остра реакция от членската маса на всички некомунистически партии, които упражняват силен натиск върху своите ръководства за спиране „натрапването на хора от БРП /к/. Това недоволство приема формата на масова съпротива и се явява една от най-важните причини за формирането на опозицията през 1945 г. Това разбира самото ръководство на БРП /к/, което провежда специално заседание и изслушва доклад на Вълко Червенков, в който се говори за „главозамайване и тъпа самозабрава на нашите хора и нарушаване на законите". Осъждат се действията на партийни организации и отделни комунисти, които изземват функциите на милицията и другите държавни органи и се превръщат в „малки и големи губернатори" в партията и държавния апарат, „малтретират съюзниците и им налагат своята воля". Всичко това се обяснява с „ниското ниво на нашата партийна маса и даже на нашите кадри".

Именно поведението и действията на БРП /к/ предизвикват недоволството на нейните съюзници и започват да изпълват с антикомунистическо съдържание отношението им към нея. Но антикомунизмът не е нито първата, нито първостепенната причина за формирането на „лоялна отечественофронтовска опозиция" пре 1945 г. Лидерът на тази опозиция Никола Петков и другите членове на Националния комитет и правителството /Григор Чешмеджиев, Петко Стоянов, Коста Лулчев, Ангел Държански, Асен Павлов, Борис Бумбаров и др./ още при създаването на Отечествения фронт знаят, че БРП е комунистическа организация. Те познават нейните цели и средствата за тяхното постигане и са наясно, че тя е поела ангажимент да се откаже от своята идеология и въпреки това се съгласяват на съюз с нея. След 9 септември 1944 г. централните ръководства на БЗНС и БРСДП не виждат в комунистическата идеология на БРП причина да не потвърдят участието си в Отечествения фронт и съвместното управление на страната.

Заслужава внимание фактът, че при опита за създаване на обединена опозиция около изборите за Велико народно събрание през 1946 г., Демократическата партия поставя като условие за присъединяването към „лоялната опозиция" лидерите ѝ публично да признаят за грешка участието си в Отечествения фронт като комунистическа организация, но те отказват и до общи действия с демократите не се стига. Всъщност антикомуниз-

мът на опозицията през 1944–1945 г. няма предвид идеологията на БРП /k/, а преди всичко нейната обществена практика и най-вече отношенията ѝ със съюзниците. Защото през този период БРП /k/ не издига лозунги за социализъм, диктатура на пролетариата и налагане на марксистко-ленинската идеология, а се обявява за партия на целия народ, на когото обещава „демокрация, свобода и благоденствие". Това безспорно блазни и увлича част от българския народ. Но реализирането на тези лозунги с присъщите и познати на комунистите методи и средства разочарова масите, разделя много бързо обществото на „комунисти и останалите" и основателно насочва недоволството и желанието за съпротива единствено срещу БРП /k/, защото тя сама се отъждествява с „народната демокрация", с промените, извършени в страната.

Проблемът за вътрешните и междупартийните отношения е свързан и с развитието на многопартийната система у нас след 9 септември 1944 г. и промените в нейната структура. Традиционното деление на партиите и течения в тях на леви, десни и центристки, при отечественофронтовската власт, която провъзгласи, че „извън нея няма демокрация", доведе до изчезване на „десните" от българската политическа сцена. Стремежът на левицата /ОФ/ да се наложи в целия политически живот постави пред „центъра" дилемата за или против Отечествения фронт. Оставането в Отечествения фронт означава за центристките партии и групи отказване от собствените им програми и признаване ръководната роля на БРП /k/. Така постъпват земеделците на Александър Оббов, социалдемократите на Димитър Нейков, радикалите на Стоян Костурков. Останалите, за да се съхранят като политически формации, са принудени да напуснат Отечествения фронт и да заемат мястото на десните партии. Несъгласието с БРП /k/ ги изправи срещу Отечествения фронт и те се превърнаха в негова опозиция, макар и да не желаеха това и да твърдяха докрая, че са за „Отечествения фронт такъв, какъвто го създадохме след 9 септември 1944 г., за Отечествения фронт без хегемонията на една партия".

Политическият вакуум, създаден чрез отстраняването на десните партии и течения от българския политически живот с цел премахване опонентите за властта, ускори формирането на двуполюсната структура – за и против Отечествения фронт, т. е. Отечествен фронт и опозиция. Тази политическа структура на българското общество през 1945 г. удовлетворява и двете

страни. Опозицията начело с Никола Петков и Коста Лулчев е облагодетелствана от наложената поляризация „Отечественият фронт и другите", защото тя оглави „другите", без да им предложи ясна програма, без да има между тях партийно или политическо обвързване, освен желанието на всяка цена да свалят Отечествения фронт и БРП /k/ от власт. За това спомогнаха Отечественият фронт и БРП /k/, които в стремежа си по-бързо да се наложат като управляващи формации, обявиха, че „извън тях няма демокрация", с което логично принудиха тези, които смятат, че не са и не могат да бъдат като тях, да отидат против тях, да преминат в опозиция на Отечествения фронт.

Разделянето на българското общество на „Отечествен фронт и другите" удовлетворява БРП (k). Тя самата предизвиква тази поляризация, защото е част от нейната тактика за овладяването на цялото политическо пространство у нас. След като отстрани „десните" политически партии от политическия живот на страната, БРП (k) принуди центристките формации да водят борба само наляво, т. е. да заемат мястото и да се превърнат в „десни" антикомунистически, а оттам и антиотечественофронтовски партии. И тъй като БРП (k) и Отечественият фронт си присвояват правото единствено те да бъдат изразители и носители на антифашисткото и демократичното в България, извлякоха основания от антиотечественофронтовските и антикомунистически настроения на опозицията, та да я обявят за антинародна, предателска и с това да аргументират и оправдаят действията си за нейното ликвидиране.

Както много пъти в българската история, така и при формирането на отечественофронтовската опозиция външният фактор играе изключително важна роля.

След приключването на войната вниманието на антифашисткатa коалиция се прехвърля изцяло на дипломатическата сцена за следвоенното устройство на света, което всъщност се превръща в борба за сфери на влияние на трите велики държави. Както отбелязва Сталин, тази война се различава от другите и „който завладее една територия, ѝ налага своята социална система". За реализирането на тази цел всяка велика държава разчита на определени политически сили в страната, където има интереси, поради което им оказва пълна подкрепа.

Особеното в следвоенния период е, че победители и победени се управляват от антифашистки, демократични правителства. Изостриците се противоречия между Великите сили налагат да

се уточнят критериите за демократичност и именно това изпълва съдържанието на дипломатическата борба между тях.

В България спорът демокрация от източен (съветски) или западен тип намери своето разрешение с обявяването от просъветския Отечествен фронт, че „извън него няма демокрация", „джентълменското споразумение" между Чърчил и Сталин за поделбата на Европа през октомври 1944 г. и предаването на България в съветската сфера на влиянието на Съветския съюз у нас. Въпреки това, за разлика от другите бивши съюзници на Германия, в България Великите сили не стигат до окончателно споразумение. Както е отбелязано в „Книгата с инструкциите", подготвена от Държавния департамент на САЩ за Постдамската конференция, „България в известна степен се явява опитен полигон" за връзките между трите велики сили. Всъщност „джентълменското споразумение" между Сталин и Чърчил няма задължителен характер за САЩ, поради което те оспорват руското влияние в България и заявяват, че тайните съветско-английски споразумения не поставят никакви ограничения за Америка, ...„която ще защитава своите независими интереси в този район". От друга страна, американският политически представител в София М. Барнс гледа на ограничаването на руското влияние и отстраняването на комунистите от власт в България като въпрос на личен и професионален престиж. Той предприема действия, невинаги съгласувани с Държавния департамент и съобразени с „правилата на дипломатическата игра", и самият признава, че дипломацията е „мръсен занаят". В своите доклади до Вашингтон М. Барнс съобщава, че опозицията и ръководството са изцяло под негово влияние и призовава своето правителство към „активни и преки" действия в България.

Ролята на М. Барнс при формирането на българската опозиция потвърждават много политически дейци от този период. Според земеделеца Ст. Тончев самият Никола Петков му е казал, че „западните сили са решили да има нов земеделски съюз" и че по-добре е той да го оглави, отколкото друг, защото „ще бъде по-малко „злостен". Бившият регент и личен приятел на американския политически представител проф. Венелин Ганев твърди, че Никола Петков изпаднал изцяло под влияние на Барнс, „тази фатална личност, този авантюрист, играещ зловеща роля за дейността на Никола Петков", че той го „подстрекавал към стъпка, която била направо авантюристична".

За формирането на отечественофронтовската опозиция

допринася и политиката на Съветския съюз в България. Като изхожда от собственото си държавно-политическо устройство, той не може да приеме многопартийната система, наличието на опозиция, оспорването на ролята и мястото на БРП (к) в държавно-политическия живот на страната, поради което изцяло застава зад комунистите. Съветският съюз има най-голяма заслуга за даването на монопол на БРП (к) да изразява и осъществява „любовта към СССР", с което тласна некомунистическите партии да търсят покровителството на другите велики държави, а всеизвестни „русофили" като Петко Стоянов, Никола Петков, Димитър Михалчев обяви за свои врагове, т. е. направи ги опозиционери.

Сред причините, довели до формирането на опозицията през 1945 г., трябва да се посочат още: междуличностните отношения на българските политици, поради което много от тях не могат да стоят „на една маса" и да работят заедно – Г. Димитров – Никола Петков, Кимон Георгиев – Никола Мушанов, Никола Петков – Александър Оббов и много други. Не без значение са и традиционните междупартийни противоречия, поради което Отечественият фронт се оказа „тесен" за много от тях: БЗНС – Народен съюз „Звено" (Военния съюз), Демократическата партия – НС „Звено" и други.

Като обобщение бих казал, че причините за формирането на отечественофронтовска опозиция у нас са много, но те започват на вътрешнопартийна основа, прерастват в междупартийни и едва през 1946 г. получават изцяло антикомунистическа характеристика, заслугата за което е главно на БРП (к) и борбата между Съветския съюз и САЩ за влияние в България.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

ИЗБОРНА ПРОГРАМА НА НАРОДНИТЕ ОПОЗИЦИОННИ КАНДИДАТИ ЗА НАРОДНИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ

София, /20 август/ 1945 г.

Гражданки и граждани,

Ние ви молим да гласувате за нас в името на следната наша програма:

ВЪНШНА ПОЛИТИКА

Мир – най-ценното благо на народа. Сърдечно приятелство със Съветския съюз и вечна дружба с братския руски народ. Установяване приятелски отношения с великите демокрации Америка, Англия и Франция. Най-тесни и сърдечни връзки с нова Югославия и другите балкански народи за окончателното братското споразумение на балканските държави по всички спорни въпроси.

ВЪТРЕШНА ПОЛИТИКА

Възстановяване на Конституцията и политическите права и свободи на българския народ: свобода на личността, на печата, словото, събранията, свободни избори и режим на демокрация. Зачитане принципа на частната собственост. Учредяване на съдебна милиция. Само така ще може да се преустрои милицията и ще се внесе законност в нейните действия. Превръщане на милицията от партиен в истински държавен апарат. Пълно гражданско успокояване. Самостоятелно участие на политическите организации в общинските и законодателни избори. Само чрез него, но при пълна свобода на изборите може да се узнае за неговата истинска воля. Премахване на всякакво вмесване на неотговорни лица и организации в частния и стопанския живот на българските граждани, което разстройва политическия и икономическия живот на страната.

ПРОСВЕТНО-КУЛТУРНА ПОЛИТИКА

Достъпна за всички – широка народна просвета. Преустройство на цялата образователна система върху демократични и научни основи съобразно нуждите на живота, като се държи сметка за стопанските особености на нашата страна, за отделните покрайнини и за народния бит. Откриване на нови земеделски, занаятчийски и др. професионални мъжки и девически практически училища. Усилено строителство на училищни сгради. Увеличение и заздравяване на грамотността и просветата на широките народни маси. Свободна общодостъпна университетска наука. Децентрализация на висшите учебни заведения.

Морална и материална подкрепа на нашата Православна църква, пазителка на българщината и един от факторите за извоюване на независимостта и свободата на България. Гарантиране свободата на вероизповеданията. Абсолютна религиозна търпимост.

СТОПАНСКА, ЗЕМЕДЕЛСКА И КООПЕРАТИВНА ПОЛИТИКА

Премахване на стопанското и социално вредното посредничество. Кооперативно организиране на вноса и износа с цел задоволяване на нуждите на населението и на държавата. Изравняване на цените на земеделските произведения с тия на индустриалните и справедливо заплащане на труда на земеделския производител. Кодификация и подобрение на кооперативното законодателство. Освобождаване на кооперацията и професионалните съюзи от милиционерската намеса чрез премахване на фашистки изключителен закон за надзор върху тях, който е още в сила. Доброволно и свободно кооперативно обработване на земята върху принципа на запазване на частната собственост. Снабдяване на безимотното и малоимотното население с нужната за неговото стопанско съществуване земя и с инвентар. Земята – за земеделеца, т. е. за този, който пряко я обработва.

ФИНАНСОВА ПОЛИТИКА

Общ прогресивно-подоходен данък. Прогресивно данъчно облагане с определяне един екзистенц-минимум за данъкоплатците. Реални държавни и общински бюджети, съобразени със средствата на народа, с които може да стане тяхното покриване, като се има предвид закрепването на народните поминъци и специално тези на кооперациите. Междубалканско стопанство и финансово сътрудничество. Избягване на едностранната външна търговия. Създаване на нови пазари.

СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА

Обезпечаване работа за всички. Трудът е право на всеки български гражданин. Социална застраховка на всички слоеве на населението. Изграждане хигиенични жилища и условия за работа. Държавна помощ за бедните.

ПРАВОСЪДИЕ

Установяване на една истинска независима съдебна власт. Независимо, евтино и бързо правораздаване чрез намаляване на съдебните мита, берии и чрез опростяване на съдебните формалности. Учредяване на съдебната милиция, за да се гарантират животът и свободите на гражданите.

НАРОДНО ЗДРАВЕ

Повдигане жизненото равнище и здравната култура на народа, оздравяване на неговия бит и труд. Най-широко санитарно благоустройство на жилищата във всички населени места. Борба с детската смъртност. Всенародна медико-социална застраховка. Повдигане материалната и духовна култура на селото. Евтини и всеобщо достъпни лекарства и медицинска помощ.

НАРОДНА ВОЙСКА

Пълно демократизиране на войската и превръщането ѝ в истинска народна армия – плът и кръв от българския народ. Армията да стои далеч от политическите борби, за да може да се посвети изцяло върху основната си задача – защита на отечеството.

Ние сме за ОФ така, както се създаде преди 9 септември 1944 година, и така както се установи на 9 септември 1944 година – боен съюз между селяни, работници, занаятчии и народна интелигенция, за унищожаване на фашизма и реакцията и създаване на истинска демокрация, на истинско народовластие.

Ние намираме също, че за да се постигне истинска демокрация и народовластие, необходимо е да се признае свободното организиране на всички демократични, антифашистки сили в страната. Ние сме за непрекъснато сътрудничество между земеделци и работници. Без него няма и не може да има демокрация в България. Но това сътрудничество трябва да е основано върху пълната независимост, пълното равенство и пълната свобода на организациите на българските селяни и работници – БЗНС и РП (к), както и техните младежки организации ЗМС и РМС.

Основата на Отечествения фронт трябва да бъдат независими, взаимно уважаващи се политически организации, имащи равни задължения и отговорности, но и равни права. Само така ще се създаде истински свободна и демократична България.

ГРАЖДАНИ И ГРАЖДАНКИ,

В името на тая наша програма, програма на ОФ преди 9 септември 1944 г., на която основните начала са МИР, РЕД и ЗАКОННОСТ, свобода на човека, пълно гарантиране на живота на българските граждани и на частната собственост, социална правда и народовластие, ние ви молим да гласувате за нас.

ОТ НАРОДНИТЕ ОПОЗИЦИОННИ КАНДИДАТИ ЗА НАРОДНИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ

ЦДА на РБ ф 146 оп. 5 ае 1126 л 4

ПИСМО НА НИКОЛА ПЕТКОВ ДО МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ГЕОРГИ ДИМИТРОВ ЗА ПОМИЛВАНЕ

ДО ГОСПОДИН ГЕОРГИ ДИМИТРОВ – МИНИСТЪР ПРЕДСЕДАТЕЛ

УВАЖАЕМИ Г. МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛЮ,

Позволете ми да се обърна към Вас за милост.

За да можете да прецените дали заслужавам Вашата милост – ето моята дейност през тези две години:

На 14 и 15 октомври 1944 г. заседава в София учредителна конференция, която възстанови БЗНС, напълно обединен и единен. В нея участвуваха представители на всички бивши крила. Избрани бяха: Върховен съюзен съвет, Управителен съвет и П. Присъствие със секретар на Съюза д-р Г.М. Димитров[1] Отсъствувах от София поради Конференцията, понеже бях в делегацията за подписването на примирието в Москва.

Веднага след 9 септември 1944 г. прочетох едно окръжно по радио София, с което се нареждаше при възстановяване на дружбите да се приемат за членове само антифашисти, отечественофронтовци, изпитани сдружени земеделци в борбата срещу фашизма и изграждане делото на 9 септември 1944 г.

След завръщането си от Москва заварих съюза напълно възстановен, но в управителните тела имаше един дух на много повишено самочувствие, който не отговаряше на моя, отечественофронтовски, който имахме ние, сдружените земеделци, които участвувахме в създаването на О. Фронт и изграждането делото на 9 септември.

Д-р Г.М. Димитров, който бе дошъл от чужбина, не познаваше условията, при които бе създаден О. Фронт, главното, първата роля, която изигра, най-големия дял, който имаше в съпро-

[1] В управителните тела на БЗНС влязоха предимно привърженици на д-р Г.М. Димитров, а Никола Петков беше избран за член на Постоянното присъствие – главен редактор на в. „Земеделско знаме".

тивителното движение срещу фашизма и в изграждане делото на 9 септември – РП(k) внесе в съюза едно настроение, което влоши отношенията между РП(k) и БЗНС. Повече от приятелите му, изцяло верни нему хора, бяха членове на ВСС, на Упр. Съвет и на П. Присъствие. Хората на така нареченото бивше крило на съюза „Врабча"-1 внесоха също един елемент на разделение на О. Фронт. Приятели на управлението от 2 до 9 септември 1944 г., те не признаваха делото на 9 септември. Те не го признават и днес. Всичко това влоши отношенията ни с РП(k). През м. януари 1945 г. бяхме принудени да свикаме Върх. съюзен съвет. Със сътрудничеството на другарите от РП (k) се опитахме да заздравим положението. Още преди януари 1945 г. в съвместни заседания на представителите на политическите организации в О. Фронт отношенията между секретаря на БЗНС – д-р Г. М. Димитров и представителите на БЗНС бяха влошени. Свикахме Върховен съюзен съвет на 18 и 19 януари 1945 г. Д-р Г. М. Димитров си подаде оставката и напусна съюза. Новото П. Присъствие, на което бях секретар и в което влизаха г.г Ал. Оббов, Г. Драгнев, Ст. Тончев и др., почти не можеше да работи. Д-р Г.М. Димитров бе напуснал, но създаденото от него настроение остана. Представителят на „Врабча"-1 в П. Пристъствие – г. Минчо Панов, го напусна под претекст на болест, не идваше, но не си подаде оставка. При такова състояние и при така влошени отношения с РП(k) дойде Националният конгрес на комитетите на О. Фронт. Там пролича още повече пукнатината. Член на УС или Върх. съвет, не помня добре, на БЗНС – Ангел Янев, си позволи да защитава тезата за правото на стачка за земеделците, теза, която никой никога не е разглеждал въобще в БЗНС. Лично бях принуден да отговоря на тази провокация.

Последваха обвинения на РП(k) за противоотечественофронтовски акции на БЗНС срещу ОРПС, пораженски позиви срещу Отечествената война, митингът срещу П. Коев и др. Така се дойде до 8 и 9 май 1945 г.[2] Въпреки Вашите съвети за помирение, предадени чрез секретаря на РП(k) Трайчо Костов на

[2] На тази дата е свикана конференция на БЗНС по инициатива на левите сили в БЗНС без решение на ПП. Нейното свикване е внушено на земеделската левица от ЦК на БРП(k) след заседанието на неговото Политбюро от 24 април 1945 г. На това заседание е решено да се нанесе удар на десните сили в БЗНС, да се избере ново ПП с Н. Петков, ако се съгласи. Да се постигне превес на левите сили в БЗНС. Н. Петков отказа да участвува в конференцията и не я призна.

мене[3], не се постигна съгласие и съюзът бе разцепен на две: един със секретар Ал. Оббов и един със секретар – аз. Управителните тела на съюза, попълнени с хора на д-р Г.М. Димитров, осуетиха акцията на 8 и 9 май в кино „Балкан" да постигне изцяло целите си. Това бе началото на края на сътрудничеството ми в О. Фронт. Преговорите, водени за постигане на споразумение, не успяха. Тия преговори водехме Ас. Павлов, Б. Бумбаров и аз с г. Ал. Оббов. Водеха се с целия кабинет в Министерския съвет и не успяха, въпреки че Б. Бумбаров си даде оставката, за да улесни преговорите. За всичко това не отричам своята лична отговорност, която е на първо място, но за всичко това е причина и неотстъпчивостта, която владееше в управителните тела на съюза, неотстъпчивост, която се дължи на това, че там бе легално убеждението, вследствие влияние на д-р Г.М. Димитров и „Врабча"-1, че ОФ е изиграл ролята си и че той не е друго освен прикритие на РП(к), която има цялата власт в ръцете си. При това настроение дойде и внушението на регента проф. В. Ганев за изложение, което той написа изцяло и което аз подписах, след като бе прието от П. Присъствие, с което се искаше отлагане на изборите. Както за това отлагане, така и за бойкотирането на изборите на 18 ноември 1945 г., се наложиха управителните тела на съюза. Те решиха, че оплакванията за насилие над сдружените земеделци са основателни, че не могат да бъдат заверени листи и пр., и пр.

Тук трябва да кажа няколко думи за напускането на ОФ и минаването в ОФ опозиция на БЗНС и РСДП(о). Това е решение на БЗНС (П. ПР.) и на ЦК на СРДП(О).

В обвинителния акт срещу мене главното обвинение е, че съм бил готвел държавен преврат с двама полковници, които били създали военна конспиративна организация, повлияни от разговорите си с мене. В писмени и устни показания пред съда аз отрекох решителната за тях среща с мене. Но кой би могъл да допусне, че аз ще чакам в дома си случайни полковници да дойдат да ме търсят, за да правим преврат, докато съм най-добър приятел с шефа на войската ген. Д. Велчев? Личен приятел по семейство, приятел преди и след 9 септември, по създаване на ОФ, сближил се още повече с него поради поддръжката, която съюзът

[3] Срещата се е състояла на 1 май 1945 г. Съветите на Г. Димитров са за запазване единството на ОФ и на неговата вътрешна политика, на БЗНС от „Геметовщината", Н. Петков да застане начело на БЗНС.

оказа на г. Кимон Георгиев и нему по фамозното постановление номер 4, изработено от тях двамата, в постоянни срещи с него дори до заминаването му в Швейцария, в които постоянно ми е давал сведение за състоянието на войската, съвети да не се занимаваме с нея, защото е в сигурни ръце и ще изпълни дълга си, когато е необходимо, каква нужда имам от други връзки с войска?

От излизането ми в опозиция от есента на 1945 г., със започването на в. „Н. З. Знаме" БЗНС и аз започваме дейност срещу О. Фронт. Тя е изложена, аргументирана в декларации, позиви, изложения, публикувани във в. „Н. З. Знаме".

Тук трябва да спомена за статиите върху войската, публикувани във в. „Н. З. Знаме", за които получих най-тежкото наказание, дадено ми след това, за обвинението в готвене на държавен преврат.

Тия статии, които според обвинителния акт са засегнали духа, морала и боевата способност на армията, бяха четени от ген. Д. Велчев. Извика ме и ме посъветва да ги спра. Намери ги за излишни, защото за повечето от изнесените недостатъци знаел, вземал мерки и ще се поправят. Прокурорският свидетел ген. Кр. Лекарски, пом. министър на войната, и тогава, запитан от мене, отговори, че докладвал на ген. Д. Велчев тия статии, но че ген. Д. Велчев е бил на мнение да се вземат мерки. И защо аз, две години след тия статии, трябва да нося отговорност, когато при публикуването им, най-отговорният за духа, морала и боевата способност на войската, военният министър, е намерил, че тия статии с нищо не са ги засегнали.

С излизането на в. „Н.З. Знаме" започва и борбата срещу О. Фронт или по-право срещу правителството на ОФ и по-специално срещу РП(к), която под името на ОФ искаше завземане на цялата власт. Това е основата на печатна и устна пропаганда на съюза. Започнаха обвинения в неспазване програмата на ОФ от 17 септември 1944 г., в нарушаване на основния принцип, върху който бе изграден ОФ, от „политически организации при равни права и равни задължения", и насилия над сдружени земеделци, над граждани, в неправилно разпределение на стоки, на реквизиционни наряди и пр.

След изборите на 18 ноември 1945 г., които бойкотирахме, борбата се засили и продължаваше така до изборите за ВНС на 27 октомври 1946 г.

Тая борба предизвика реакция от страна на правителството и спиране, конфискуване на в. „Н.З. Знаме" и в. „Свободен на-

род", нападения на печатници, побоища над редактори, стачки в печатниците и т.н., и т.н.

На 10 октомври 1946 г. се подписа и протоколът за единства на БЗНС и Д. Гичев. Споменавам този факт, защото той може да допринесе за изясняването на моята дейност. Цял месец се водиха преговори и ако успяха, това се дължи на приближаващата дата 27 октомври – изборите и определяне кандидатите за народни представители. Трудната точка бе, а остана и днес такава, след подписване на протокола, 9 септември, макар че се постигна единодушие при подписването, „Врабча"-1, която бе влязла в съюз още на 14 октомври 1944 г., не признаваше историческото дело на 9 септември 1944 г. И затова се стигна до формулата, приета в протокола: „Историческото дело на 9 септември 1944 г. започна още на 2 септември 1944 г.".

В изборите на 27 октомври 1946 г. обединената опозиция – БЗНС и РСДП(о) – взе по официални сведения 1 250 000 гласа и 99 народни представители, 90 на БЗНС и 9 на РСДП(о).

Резултатите от изборите повдигнаха извънредно много духа на опозицията, специално моя на БЗНС и особено самочувствието на управителните тела на съюза, които намериха, че масите са напълно одобрили тяхната непримиримост спрямо ОФ и РП(к).

Тия резултати засилиха още повече тая непримиримост и тя се изрази в борбата, която се поде във ВНС срещу политиката на правителството. Парламентарната група реши напечатването на всички речи, произнесени във ВНС, във в. „Н. З. Знаме". И тук във ВНС избраните народни представители от бившето крило „Врабча"-1 се проявиха най-опозиционно.

Ето, изразено сбито, двегодишната дейност на опозицията, на БЗНС и моята лична дейност, понеже тя е неразривно свързана с другата. Тая моя дейност бе несъмнено повлияна и се разви под знака на непримиримостта на управителните тела на съюза. Но тя несъмнено също бе косвено повлияна и от вътрешната и външна реакция и използвана за борба срещу О. Фронт.

Вътрешната и външната реакция създаде центъра д-р Г.М. Димитров и го използува като прикритие за борба срещу народовластническото управление на О. Фронт за постигане на своите реставраторски цели.

Още когато О. Фронт бе единен, реакцията се мъчеше да подрива неговата реформаторска дейност. Тя успя да забави цели 6 месеца провеждането на големите реформи за ТКЗС и МТС,

представени от министъра на земеделието Ас. Павлов, тоя за „Военновременните печалби“ и „Прогресивно-подоходния данък“, представени от проф. П. Стоянов, министър на финансите. Цели 6 месеца тия реформи седяха в папката на министър-председателя К. Георгиев. Това бе първата причина за големи недоразумения между представителите в кабинета на БЗНС и тия на РП(к), които обвиниха първите в саботиране на програмата на О. Фронт. Все по това време реакцията успя да провали и първия законопроект за големите реформи за монопола на тютюна. Най-големият тютюнопродавец Жак Асенов, живущ в САЩ, успя чрез приятелите си в О. Фронт, които бяха натоварени със защитата на интересите му в България, да провали законопроекта.

Така бе провален и законопроектът за национализиране на голямото предприятие „Гранитоид“ чрез намесата на чуждия капитализъм в подкрепа на реакцията.

След създаването на отечественофронтовската опозиция акцията бе използувана също вътре и вън.

В края на 1945 г. започнаха посещенията на чужди кореспонденти, предимно американски и английски. Целта на посещенията им бе да внушат, че ОФ е считан като прикритие на еднопартийния режим на РП(к), и да отнесат впечатления и факти за установяване на тоя факт. Първият от тия кореспонденти бе г. Горис Ланюс, който написа яростния памфлет срещу секретаря на НК на ОФ г-жа Цола Драгойчева.

През 1946 г. тая дейност на международната реакция, на големите империалистични сили се засили още повече.

Един наистина типичен пример. По повод на слухове за политическа криза ми бе връчена от г. министъра на външните работи, тогава проф. Петко Стайнов, депеша, изпратена шифрована чрез българското политическо представителство във Вашингтон, със следното съдържание: Петков да не участвува сега в кабинета. Това е мнението на държавния департамент (Министерството на външните работи). Да влезе в кабинета Стойчо Мошанов, Недялко Атанасов или Б. Бумбаров“. Подписана от Ангел Куюмджийски. Аз запитах политическия представител на САЩ – г. Барнс, дали това е възможно, дали е възможно такова вмешателство. Отговорът бе, разбира се, не. Но депешата е официална и препис от нея има непременно в архивата на Министерството на външните работи.

Една от най-големите реформи на О. Фронт е несъмнено тая на ТКЗС. Гласувана в 1946 г., нейното прилагане бе компро-

метирано или по-скоро възпрепятствано от посещението на американския журналист г. Мъркам. Живял дълго в България, познаващ отлично българския език, ползуващ се със симпатиите на българските селяни поради горещата им защита, която той пое през кървавия режим на Цанков, той направи в цяла България една схема върху тая реформа, върху прилагането ѝ. Личният му допир със селяните, мнението му за реформата повлия безспорно върху противодействието на селяните срещу нея.

Той взе и девет свитъка факти и документи за насилия, приготвени от Петър Коев и връчени му от него.

Идването му в България съвпада с това на г. Марк Етридж преди изборите за ВНС на 27 октомври 1946 г.

И двамата съветваха участието в изборите, създаването на силни демократични групи, специално по-силен и единен земеделски съюз за борба срещу комунизма, срещу създаване на комунистически режим в България.

Това е било лайтмотивът на всички срещи и разговори с политическите представители на великите империалистически държави, пребиваващи постоянно в България или идващи временно тука.

Така се използува, както се научих по време на процеса, и пребиваването на д-р Г.М. Димитров в САЩ. От показанията на свидетеля А. Държански научих, че ПП на БЗНС официално е порицало дейността на д-р Г.М. Димитров. Порицавам я и аз. Никой не може да говори и да действува от името на БЗНС вън от България.

Явно е от гореизложеното, че вътрешната и външна реакция, които са скачени съдове, са използували действията на опозицията и лично моята дейност като център за борба срещу вътрешната, стопанска и социална политика на О. Фронт и срещу неговата външна политика за сърдечна дружба със СССР.

Началникът на Вашия кабинет г. П. Григоров и тоя на кабинета на председателя на Народната Република г. Георги Андрейчин, близък приятел на г. Барнс и на г. Хариман, най-големият американски магнат, бивш пълномощен министър на САЩ в Москва, могат да Ви дадат най-пълни сведения за отношенията на опозицията и лично моето с представителите на САЩ в България. Вие ще се уверите, че това, което казвам по-горе, е истина. Тия отношения не са минавали никога границата на позволеното от националното чувство. Но че тия отношения са влияели върху моята дейност, **това не отричам.**

Днес разбирам, че моята дейност е послужила за борба срещу народната власт.

Моля Ви, Господин Министър-председателю, дайте ми възможност да поправя стореното от мен зло, да заработя отново с всички сили за спасителната политика на О. Фронт.

Днес виждам, че реакцията успя чрез професионални организации да използува опозиционния център, за да саботира или се опита да саботира най-добрите реформи, стопански и социални, на О. Фронт.

Злото е сторено и аз се надявам, г. Министър-председателю, че Вие ще ми позволите да присъединя силите си към тия на всички българи за преуспяването на единствената спасителна политика на България, тая, водена от правителството на О. Фронт под Вашето ръководство, а именно: искрено сътрудничество и приятелство между РП(k) и БЗНС чрез ОФ и сърдечна дружба със СССР, която единствено може да осигури бъдещето и преуспяването на България.

Днес съм убеден, че несправедливата борба, която водихме и водих срещу О. Фронт и специално РП(k), с внушенията, съветите и окуражаванията на вътрешната и външна реакция, е причинила не само зло на страната, но е била и напълно неоснователна.

Днес съм убеден, че думите, които казахте на г. Д. Терпешев и на мен, когато дойдохме за пръв път в Москва у Вас: „Бай Добри, не е дошло времето България да стане комунистическа държава, а Вие земеделците (обръщайки се към мене), резберете, че не можете да имате монопола в делата", са били на истински държавник, а не на партизанин. Тия думи са наистина същността на О. Фронт. И Вие изпълнихте на дело тая дума.

Странно ще е, Господин Министър-председателю, да останат ненаказани тия, които избиха 30 000 българи – работници и селяни, като Ал. Цанков, генерал Вълков, полковник Порков и толкова други, а да бъде наказан така строго синът на Д. Петков и братът на Петко Д. Петков, който по Ваши указания и инструкции допринесе нещо за създаването на О. Фронт и на историческото дело на 9 септември.

В името на онова чудно момченце, Вашето покойно дете, чийто портрет Вие ни показахте, когато бяхме на гости у Вас в Москва и гледахте с толкова бащинска любов, нежност и тъга, моля Ви, Господин Министър-председателю, бъдете така добър и отменете моята смъртна присъда. Вие не ще искате първата

годишнина на Народната Република България и третата годишнина на ОФ и на историческото дело на 9 септември 1944 г. да бъдат ознаменувани с подписването и изпълнението на смъртната присъда на брата на Петко Д. Петков.

Великодушието е било винаги отличителна черта на великите хора и на великите държавници.

Приемете, Господин Министър-председателю, моите чувства на най-сърдечна благодарност и на най-искрено уважение.

Н. Петков

26 август 1947 г.
Софийски централен затвор
АМВР, II съд, 2649, т. 12, л. 39–45. Оригинал. Ръкопис. Препис.

ПРЕПОРЪЧИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Гунев, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време, С., 1992.

2. Даскалов, Д. Анархизмът в България и борбата на партията против него, С., 1973.

3. Исусов, М. Политическите партии в България 1944–1948, С., 1979.

4. Мозер, Ч. Д-р Г .М. Димитров, Биография.

5. Огнянов, Л. Държавно-политическата система в България 1944–1948, с., 1993.

6. Стоянов, В. Предсмъртни писма на Никола Д. Петков до Георги Димитров и Васил Коларов (19 август – 22 септември 1947 г.), Исторически преглед, кн. 7.

7. Стоянова, П., Илиев, Е. Политически опасни лица. Въдворяване, трудова мобилизация, изселвания през 1944 г., С., 1991.

8. Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери, С., 1991.

ДЕЙНОСТТА НА ОТЕЧЕСТВЕНОФРОНТОВСКИТЕ ПРАВИТЕЛСТВА НАЧЕЛО С КИМОН ГЕОРГИЕВ В ОБЛАСТТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО 1944–1946 година

Преобладаващото селско население в България, чийто основен поминък е земеделието, и най-вече изостаналостта на нашето селско стопанство, затормозено от военновременната конюнктура, определят първостепенната роля, която му е отредена в стопанската програма на правителството и отечественофронтовските партии. Главен държавен орган за осъществяване на Програмата на правителството в областта на селското стопанство е Министерството на земеделието и държавните имоти (МЗДИ), което е дадено на БЗНС с министър Асен Павлов. Преустройството и чистката в него се провеждат бавно и не докрай, поради което общата преценка, която се прави за персонала на министерството, е, че той е по-скоро партийно-политически, отколкото отечественофронтовски и това води до назначаването на лица без необходимия ценз и делови качества, което се отразява върху цялата дейност на министерството.

Естеството на земеделската работа, нейният кампаниен или, както се изразява министърът на земеделието, „пороен" характер, от една страна, и затрудненията на военновременната обстановка, от друга, налагат МЗДИ непосредствено след 9 септември 1944 г. да пристъпи към решаването на два вида задачи: конюнктурни (военновременни) и структурни (стопанскоорганизационни).

Военната конюнктура, макар и временно, силно затормозява нашето селско стопанство, тъй като за няколко години са откъснати от него около 500 000 души работна ръка, мобилизирана е голяма част от животинската тяга, която е основна, оказва се значителна материална помощ за издръжката на съветските войски в България и други. Последиците от войната и настъпването на есенния сезон правят неотложни решаването на селскостопанските задачи, между които особено важна е есенната сеитба. Сериозните трудности на нейното организиране създава неуреденият въпрос за цените на селскостопанските

произведения, поради което селяните изчакват или сеят само високодоходни култури, с което възниква опасност от диспропорции в селското стопанство и се застрашава изхранването на населението и животните. Това налага министърът на земеделието Асен Павлов да излезе с призиви по радиото и в печата за бързо засяване на всички необходими култури, подкрепян от ръководителите на отечественофронтовските партии, Националния комитет на Отечествения фронт, Съюза на агрономите и други. Той издава и специална заповед, с която от 1 октомври 1944 г. целият апарат на министерството се мобилизира по кампанията за есенната сеитба, прекратяват се отпуските и се командироват агрономи и други селскостопански специалисти по всички райони на страната и се включва цялата селскостопанска техника в сеитбата.

На 11 октомври 1944 г. Министерският съвет специално се занимава с въпроса за сеитбата в Добруджа и въпреки нуждите на войната отпуска от държавния резерв 45 т бензин, 300 т газьол и 60 т петрол за селскостопанската техника. Задължава се Министерството на войната да задели от своя контингент 90 т петрол и 200 т газьол за същите нужди. МЗДИ получава правото да използва работен инвентар и добитък, като ги прехвърля от едно населено място в друго и дори в други околии.

Военновременните нужди и изхранването на населението налагат да се вземат бързи и строги мерки за прибирането на реколтата от захарно цвекло, тъй като поради незасетите 273 000 дка се очаква да се произвеждат около 15 000 т захар по-малко, отколкото необходимите за страната. За тази цел Министерският съвет приема постановление, с което се задължават цвеклопроизводителите да предават на захарните фабрики „всичкото цвекло", забранява се, „под какъвто и да било предлог", търговията със захарно цвекло и продуктите му. Кметовете получават право да мобилизират граждани и превозни средства по искане на захарните фабрики, в които по време на кампания да се назначават военни коменданти.

Есенният сезон поставя като спешна задача и прибирането на памука, като с министерско постановление от 10 ноември 1944 г. се увеличават изкупните му цени на 330 лева – първо качество, 300 – второ и 270 лв. – трето качество, с цел повишаване заинтересоваността на памукопроизводителите и пълното прибиране на реколтата. С постановление на Министерския съвет от 19 септември 1944 г. се отпускат помощи за срочното

прибиране и преработване на гроздето на лозаровинарските кооперации „Шевка“ – гр. Сливен – 1 162 143 лв., „Гъмза“ – Плевен – 2 046 022 лв., „Мискет“ – Ямбол – 1 496 838 лв. и други. Освобождават се от армията в 45-дневен отпуск всички техници при винарските кооперации и частни изби с капацитет над 5000 литра вино за срочното прибиране и преработване на гроздовата реколта. За задоволяването на войската и населението с месо се мобилизират граждански всичките 70 обществени и частни хладилници в страната заедно с целия персонал, като последният се освобождава от повикване в армята, а през декември се отпускат помощи от правителството за строежи на кланици и хладилници в размер на 60 340 000 лв.

Министерският съвет отпуска допълнително 40 000 000 лв. на МЗДИ за изкупуване на кожи, 13 млн. лв. за закупуване на породисти крави, биволици, за подобряване на говедовъдството, издават се постановления за подобряване на зеленчукопроизводството, изкупуване семена за посев и други. Всичко това показва, че революционните събития около 9 септември 1944 г. и воденето на войната затрудняват, но не спират нормалната дейност на правителството в областта на селското стопанство.

Наред с тези традиционни и ежедневни дейности, характерни за едно министерство на земеделието, „структурните“ задачи поставят пред отечественофронтовската власт и МЗДИ решаването на някои кардинални проблеми, залегнали в Програмата на правителството, имащи не само стопанско, но и политическо значение, водещи до „дълбоки промени в обществения, стопанския и културния живот на страната“.

Основният принцип, залегнал в земеделската политика на Правителството и Отечествения фронт, е дефиниран в точка 14 – „Земя за земеделеца, т.е. за този, който я обработва“. С него се подчертава, че отечественофронтовската власт ще признава и защитава само трудовата собственост. Затова в т. 11 се отбелязва, че „никой не може да притежава стопанство, по-голямо от 300 дка“, задача, която е изпълнена с приложението на Закона за трудовата поземлена собственост, приет при Второто правителство на Отечествения фронт. Изпълнението на т. 14 „Земя за земеделеца“ е свързано с изпълнението и на първата част от т. 11 на Програмата „Снабдяването на безимотното и малоимотното население с нужната за неговото стопанство земя“, т.е. решаването на изключително важния въпрос за „глада от земя“.

Още през декември 1944 г. МЗДИ прави проучвания на възможното количество свободна земя за усвояване, която се изчислява на около 8 млн. дка; от нея 6 млн. дка може да се използват за обработване след влагане на допълнителни капитали. В началото на 1946 г. според министъра на земеделието Михаил Геновски „гладът за земя" се изчислява на 11 млн. дка, а възможният поземлен фонд за оземляване не надминава 5 млн. дка и с него може да се оземлят при създаване на средни земеделски стопанства от 50 дка само 40% от нуждаещите се. Той остава неразрешен и след прилагането на Закона за трудово поземлена собственост от април 1946 г.

Освен това оземляването въпреки своя демократичен характер като акт на справедливост спрямо получилите земя е репресивна мярка, ощетяваща собствениците на по-големи поземлени владения. От друга страна, то има отрицателни последици за нашето селско стопанство, тъй като засилва още повече неговата дребностопанска структура, разпокъсаност и представлява пречка за въвеждането на механизация и оттам – повишаване на неговата ефективност. През 1944 г. стопанствата със земя от 10–20 дка се увеличават с 36,8%, а от 20–30 дка с 31 % в сравнение с 1939 г. в края на 1945 г. в страната има около 1 100 000 земеделски стопанства, от които 480 000 притежават земя до 30 дка, а през 1946 г. обработваемата земя е разпокъсана на 12 млн. парчета, като на 1 стопанин се падат 11 парчета със среден размер 4 дка.

Според МЗДИ има два пътя за решаване проблемите на нашето селско стопанство: първият предвижда използването на прогресивни способи за обработване на земята и оттам увеличаване на добивите, което според новата власт е възможно само чрез ТКЗС, и вторият – създаване на земеделска промишленост, която да преработва селскостопанската продукция и да снабдява с необходимия инвентар и материали нашето земеделие.

Програмата на правителството постави като най-важна задача и единствено правилен път за просперирането на нашето селско стопанство кооперирането (т. 7, 10). Идеята за изграждане на ТКЗС е резултат от традициите, които имаме в кооперацията, но преди всичко от примера на съветските колхози. За тяхното организиране и правилно ръководство към Централния комитет на БРП (к), Националния комитет на Отечествения фронт, МЗДИ, БЗКБанка, техните организации в областите и околиите се създават специални органи – съвети, отдели, коми-

сии, сектори. От 20 до 22 ноември 1944 г. Националният комитет на Отечествения фронт провежда конференции в областните отечественофронтовски комисии, на които е обсъден въпросът за кооперативното обработване на земята. Националният комитет издава и специално Окръжно от 25 януари 1945 г., с което обявява кооперативна акция в страната от 28 януари до 28 февруари 1945 г. с цел масово привличане на селските стопани в ТКЗС.

Изключително полезна дейност в полза на ТКЗС развива стопанският отдел на Централния комитет на БРП (к), още повече, че неговият ръководител Петко Кунин е и завеждащ стопанския отдел на Националния комитет на Отечествения фронт. След оживени дискусии в стопанския отдел на Националния комитет и особено между представителите на БРП (к) и БЗНС, още през 1944 г. са уточнени основните положения за организацията и дейността на ТКЗС: за начина на внасяне и оценяване на земята, инвентара и добитъка, за вътрешната организация на кооперативните стопанства и използването на селскостопанската техника, изплащането на рента и други.

Въпросите на ТКЗС до април 1945 г. си остават в основни линии партийно-отечественофронтовски, а не държавни. Както сам признава министърът на земеделието Асен Павлов, поради неизясненото становище в средите на БЗНС има „известни колебания" в МЗДИ по редица въпроси от стопанската политика. Михаил Геновски след като поема МЗДИ на 5 октомври 1945 г. изненадан констатира, че много постановления и законопроекти „се разхождат от стая в стая, от бюро на бюро и остават без резолюция", че дори на него „в собственото му министерство" служителите отговарят „не може".

Липсва съгласуваност между стопанските министерства и особено между МЗДИ и Министерството на търговията и промишлеността по закупуването на земеделска техника, препарати, определянето цените на селскостопанските стоки, отменят се нарядите за нуждите на земеделските стопанства и най-вече не се задоволяват исканията на частните стопани.

Още в края на декември 1944 г. е изработен законопроектът за ТКЗС, но МЗДИ умишлено го забавя, поради което до неговото приемане през април 1945 г. изграждането на ТКЗС се извършва главно на обществено-политически начала. Приетата Наредба-закон за ТКЗС не само изпълнява една точка от Програмата, но поставя началото на организираното държавно ръководс-

тво и кооперирање на нашето селско стопанство.

В нея са отразени принципите и начинът за изграждането и функционирането на ТКЗС: редът за членуване, правата и задълженията на селяните-кооператори, като се зачита принципът на доброволността (глава трета), начинът на кооперирање на земята, добитъка и инвентара, като се запазва частнособственическият принцип (чл. 15, 27), системата на организация на труда и разпределение на доходите, основаващи се също на принципа на частната собственост върху земята, но се има предвид и в „личният труд на членовете или членовете на техните семейства" (чл. 24, 25, 27, 28), управлението на ТКЗС, като „най-важните въпроси се решават от общо събрание, като се подчертава демократическият принцип на ръководство, въвеждане на плановост в дейността на земеделските стопанства" (чл. 26) и други. В Наредбата-закон се предвижда изграждането на машинно-тракторни станции (МТС) с цел снабдяването и обслужването на ТКЗС с едър машинен инвентар, както и обзавеждането на ремонтни работилници (чл. 31). Държавата поема задължението да дава „предпочитание" на МТС при снабдяването с машини, инвентар и резервни части (чл. 32) и ги устрои със стопански дворове, като им отстъпва земя „безвъзмездно за вечно ползване" (чл. 33).

Наредбата е последвана от изработването на Правилник на кооперативните стопанства и установяването на трудови норми за различните видове земеделска работа. Министерският съвет приема и Наредба-закон, с която от 1 октомври 1945 г. се отпускат 50 места за началници на секции за кооперативното обработване на земята. Наредбата - закон за ТКЗС е безспорно най-важният държавен акт, издаден от първото отечественофронтовско правителство за преустройството на селското стопанство. Тя узаконява един процес, започнал много преди нейното приемане, и посочва мястото на държавата в кооперирането на земята у нас. Но държавната намеса в периода на управление на първото отечественофгронтовско правителство е все още ограничена и има главно методично-организационен характер, липсва единно ръководство в дейността на кооперативните стопанства. Едва през декември 1945 г. се създава Междуведомствен съвет по въпросите на кооперирането на земята с цел координиране дейността на МЗДИ, ОСБЗК, БЗКБ, ОЗПС, комитетите на Отечествения фронт и други организации, занимаващи се с ТКЗС. С него държавата поставя под свое ръководство всички кооперативни стопанства.

Българското селско стопанство през 1945 г. изпитва много трудности. Преследвайки чисто партийни цели, БРП/к/ форсира създаването на ТКЗС, в които се включват селски стопани, недостатъчно убедени в предимството на кооперативното обработване на земята или малоимотни и безимотни лица, които търсят спасение от немотията в ТКЗС. Много скоро едните и другите са разочаровани от кооперативните стопанства, поради което започват масово да ги напускат.

От друга страна, върху селското стопанство тежко се отразява сушата през 1945 г., щетите от която се изчисляват на 50–55 милиарда лева, а за 1946 г. – 33–34 милиарда лева. За подпомагане на земеделските стопани, пострадали от сушата, Министерският съвет приема специална Наредба-закон, с която се намаляват наемите, пропорционално на нанесените щети (чл. 1), и се отпускат от БЗКБ едногодишни безлихвени кредити, но това е недостатъчно.

Всичко това довежда до изостряне на междупартийните борби по земеделската политика на правителството и появата на центробежни сили в ТКЗС. Най-заинтересованите партии за преодоляване на слабостите в кооперирането на селското стопанство са БРП/к/ и БЗНС, които широко обсъждат земеделската политика на правителството и правят конкретни предложения за преодоляване на възникналите трудности. Двете партии дори приемат съвместната декларация на Политбюро на БРП/к/ и Постоянно присъствие на БЗНС от 2 октомври 1945 г. В нея двете партийни ръководства показват единомислие и дават пълна подкрепа на ТКЗС, като „най-подходяща организационна форма за нашето земеделско стопансво". Те одобряват Наредбата-закон за ТКЗС, като отново подчертават залегналите в нея принципи на доброволност, демократичност и запазване на частната собственост. Поради възникналите трудности в кооперирането и двете ръководства смятат, че главната задача е "не изграждането на колкото се може повече ТКЗС, а да се стабилизират и развиват създадените". Подчертава се необходимостта от всестранна подкрепа на ТКЗС и се предлага да се създадат „показни, образцови" стопанства, поне по едно в околия, които да служат за еталон на кооперирането. За ликвидирането на недоразуменията между кооператорите и земеделските стопани извън ТКЗС се препоръчва МЗДИ да организира анкети, които със съдействието на комунисти и земеделци да изяснят всички спорни въпроси до 8 октомври 1945 г. В Декларацията се отбелязва, че двете партии, с оглед решаването на неотложните зе-

меделски задачи и особено есенната сеитба, одобряват заповедта на министъра на земеделието за преустановяване образуването на нови кооперативни блокове, но не и за изграждането на нови ТКЗС. Посочват се и при какви условия трябва да се изграждат нови кооперативни стопанства и да не се преследват партийни цели чрез тях. Декларацията завършва с призив към селското население „да презре вражеската агитация против ТКЗС".

В този документ някои автори виждат изложена платформа за кооперативната политика на правителството, но нейното значение се свежда по-скоро в готовността на двете най-големи и силни отечественофронтовски партии за утвърждаването на кооперативното земеделие в България, или по-точно спечелването на БЗНС за пълна подкрепа на ТКЗС.

Цялата дейност на отечественофронтовската власт в областта на селското стопанство в периода на управление на Първото отечественофронтовско правителство има като резултат бързото нарастване на броя на ТКЗС. В края на 1944 г. са образувани 82 кооперативни земеделски стопанства, в които членуват 5 561 еднолични стопанства с обработваема земя 209 000 дка. През 1945 г. в страната има вече 412 ТКЗС с 37 845 члена и 1 588 182 дка обработваема земя. Отводнени са около 600 000 дка земя и започва строителството на язовирите „Росица" и „Тополница", които се предвижда да напояват около 500 000 дка и започва проучването на нови 8 язовира. БЗКБ отпуска заем 300 млн. лева на МЗДИ за напоителни, отводнителни и корекционни мероприятия през 1945 г. През 1945–1946 г. за изхранването на добитъка се приема специален план от МЗДИ, който в началото на 1946 г. е реализиран, както следва:

	Груб фураж, слама, сено (в тонове)	Необходима тел за балиране (т)	Сено от СССР	Концентрирани фуражи
Предвидено да се набави	105 000	420	50 000	405 000
Доставени до 25 декември 1945 г.	30 000	160	10 000	38 000
Възможност да се достави до март 1946 г.	30 000	150	40 000	30 000
Не може да се достави	45 000	110	–	338 000

Приготвени са и 380 000 т листов фураж. Сложният проблем с изхранването на животните налага през 1945 г. на 100 земеделски стопанства у нас да се дадат 70 плуга, и то главно № 4 и 5, които орат на дълбочина от 10–12 см., 16 брани, 4 редосеялки и 1 сноповързачка или жетварка.

Още през 1944–1945 г. БРП/к/ налага своята концепция за преустройство на селското стопанство и пристъпва към осъществяването на важни аграрни мероприятия, които довеждат и до структурни промени в нашето селско стопанство, най-важните от които са кооперативното обработване на земята.

* * *

На 31 март 1946 г. се образува второто правителство на Отечествения фронт отново с министър-председател Кимон Георгиев. В Декларацията на новото правителство от 3 април 1946 г. се отбелязва, че то ще насочи усилията си към организиране на творческа стопанска политика и практическото ѝ приложение, но конкретни задачи в областта на селското стопанство не се поставят, тъй като се продължава в „общи линии политиката на предшестващото правителство". При това положение новото правителство има като ръководно начало програмата от 17 септември 1944 г., конкретизирана и доразвита в предизборната платформа на Отечествения фронт от 30 юни 1945 г. и най-вече в Декларацията на Централния комитет на БРП /к/ по стопанското положение в страната от 28 септември 1945 г. Главната задача, която формулират тези два документа, е „модернизиране на земеделското производство и поощряване кооперативната обработка на земята", а пътищата за нейното реализиране са: създаване от държавата и кооперациите на специални машинно-тракторни ремонтни станции, отпускане на евтин кредит и строителни материали на селскостопанските кооперации за тяхното обзавеждане и закупуване на трактори и едър земеделски инвентар, провеждане на аграрна реформа, подпомагане на пострадалите от сушата селяни, разрешаване на селяните свободно да продават излишната селскостопанска продукция след изпълнение на нарядите си към държавата и други.

Главен орган на държавната за реализиране на нейната политика в областта на селското стопанство остава МЗДИ, което се възглавява от Александър Оббов (БЗНС). Върху него пада главната отговорност не само да продължи започнатото, но и да завърши в своя мандат изпълнението на основните програмни

задачи. Стратегическата задача, която отечественофронтовската власт поставя през 1946 г. в областта на селското стопанство, е насочена главно към утвърждаването на ТКЗС като „най-правилна за нашите условия стопанско-организационна форма". Основание за това дават „постигнатите резултати през 1945 г.", когато се изграждат 412 ТКЗС; съвместната декларация на Политбюро на Централния комитет на БРП /k/ и Постоянното присъствие на БЗНС относно укрепването на ТКЗС, с която двете най-големи политически партии поемат задължението за развитие на кооперативното движение и цялата дейност на държавата, свързана с кооперативното обработване на земята в България. От друга страна, управляващите заявяват, че е внесена яснота за част от причините, предизвикали центробежните сили в ТКЗС, и се възприема схващането, че „държавата трябва активно да се намеси в кооперирането на земята и подпомагане организационно и финансово кооперативните стопанства", да се реши час по-скоро въпросът с кадрите и други.

Въпреки положителните и успокоителни констатации, през 1946 г. много от трудностите, свързани с образуването и укрепването на ТКЗС, не само че не може да бъдат отстранени, но някои се задълбочават. Това засилва съществуващите центробежни сили в ТКЗС, като в някои села и околии селяните масово настояват да бъдат освободени от кооперативните стопанства: между тях има и членове на БРП /k/. Все още няма пълно единомислие между БРП /k/ и БЗНС относно спора за укрепване на старите или образуване на нови ТКЗС. Това определя твърдата позиция на Александър Оббов като министър на земеделието и оттам на цялото министерство, че главното внимание трябва да се насочи към укрепване на съществуващите ТКЗС, че кооперативното обработване на земята има чисто икономически характер, а не „коренното преобразуване на обществото", и е възможно само с отпускане на средства от държавния бюджет.

Възникналите трудности в образуването и укрепването на ТКЗС налагат на 17 май 1946 г. Политбюро на Централния комитет на БРП /k/ да обсъди всички тези въпроси и вземе решение за организационното укрепване на кооперативните сторанства, въвеждането на групови норми, задължително кооперране и на работния добитък, бързо кредитиране при нисък лихвен процент и други. През месеците април–май 1946 г. МЗДИ провежда специални конференции по области и в министерството, на които се разглеждат причините за напускането на ТКЗС и се набелязват

конкретни мерки за отстраняването на слабостите. Налага се през месец юли 1946 г. ръководствата на РБП/к/ и БЗНС отново да излязат с декларация относно ТКЗС, в която задължават своите членове да се превърнат в главни агитатори и ръководители на движението за кооперативно обработване на земята.

Въпросите на ТКЗС, възникналите трудности и противоречия около тях налагат те да бъдат поставени на обсъждане в Националния комитет на Отечествения фронт през юли 1946 г. На заседанието се стига до заключението, че са необходими бързи и решителни мерки за задоволяване на кооперативните стопанства със земеделска техника, отпускане кредити за строителство на стопански сгради, решаването на въпроса с кадрите, преодоляване на стихийността, строго спазване Закона за ТКЗС и други.

Препоръките, които дават Националният комитет на Отечествения форнт и отечественофронтовските партии на правителството на Кимон Георгиев, конкретизират програмните постановки и определят насоките на неговата дейност в областта на селското стопанство в периода 31 март – ноември 1946 г. В изпълнение на това на 22 април 1946 г. в МЗДИ се провежда съвещание по въпроса за машинно-тракторните станции (МТС). На него се отчитат успехите, които са постигнали МТС по ремонта на селскостопанския инвентар, но в същото време се посочват и редица организационни слабости и най-вече острата нужда от капиталовложения. Ръководейки се от дадените указания, през месец април 1946 г. Междуведомственият съвет на ТКЗС отпуска 200 млн. лева държавен кредит на МТС, а до края на годината от ТКЗС, общински и популярни банки, районни кооперативни съюзи, кредитни кооперации и други обществени организации те получават общо 349 651 000 лева капиталовложения, от които 91,52% принадлежат на държавата.

На 6 септември 1946 г. МЗДИ допълва наредбата за еднолично снабдяване на земеделските стопани със земеделски инвентар, като я разпространява и за ТКЗС.

За задоволяване нуждите от едър земеделски инвентар на 18 септември 1946 г. Министерският съвет обсъжда и приема проектозакон за изкупуване на едрия земеделски инвентар за ТКЗС и МТС. В мотивите към проектозакона министърът на земеделието отбелязва, че съществуващите до септември 1946 г. 467 ТКЗС и 21 МТС имат остра нужда от селскостопанска техника, която не може да се достави от индустриалните предприятия и чужбина. В същото време в страната има над 4 100

трактора, 5 270 вършачки, 3 500 тракторни редосеялки и друг едър инвентар, който не се използва рационално от собствениците, поради малкото земя, която имат, особено след Закона за ТПС. За това проектът предвижда МЗДИ да изземе за нуждите на ТКЗС и МТС едрия земеделски инвентар от собствениците, които не могат рационално да го използват, срещу заплащане (чл. 1). Създават се специални комисии за оценяване и закупуване на земеделския инвентар, като за нарушителите на чл. 1 се предвижда глоба в размер до 50 000 лв и конфискуване на машините. Така изземият земеделски инвентар се разпределя между МТС и ТКЗС, като държавата има желанието да снабди ТКЗС поне с един комплект от най-необходимите земеделски машини, включващ 1 трактор, 2 тракторни плуга, редосеялка, сноповързачка, култиватор, камион и някои други земеделски машини. Но още в самото начало възникват трудностите по закупуването и поддържането на техниката. За да се сдобие с гореизброените машини, едно ТКЗС трябва да заплати около 5 000 000 лева, а годишната поддръжка и погасяване на взетите кредити се изчислява на около 1 200 000 лв., което е непосилно фискално бреме за тях. Ето защо Министерският съвет в началото на ноември 1946 г. решава земеделският инвентар да се дава с предимство на МТС, като не се лишават от тези права и желаещите ТКЗС; МТС да поема обслужването на машините, като набавят необходимите работници и специалисти; МТС извършва услуги в земеделската работа на ТКЗС с печалба до 5%, като предварително се изработва план и маршрут, съставен от околийския агроном и представители на ТКЗС, давайки възможност на кооперативните стопанства да продават при желание своите земеделски машини на МТС. Тези мерки целят финансовото стабилизиране на ТКЗС, като на 19 септември 1946 г. Министерският съвет им отпуска нова помощ от 2 000 000 лв., но преди всичко събирането на земеделската техника под едно ръководство и стопанисване, с цел по-рационалното използване съобразно действителните нужди на кооперативните стопанства.

На заседание на правителството от 17 май 1946 г. в доклада на министъра на земеделието Александър Оббов се обсъжда въпросът за строителството на стопански сгради на ТКЗС и снабдяването им със строителни материали. Отчита се, че съществуващата система на снабдяване чрез местните комисарства или направо от Дирекцията на снабдяването има редица неудобства и се решава тази дейност да се прехвърли върху Дирек-

цията за кооперативно обработване на земята, което ще спести време и излишни формалности. За да се осигури правилно разпределение съобразно действителните нужди, се възлага на околийските агрономи и Районните кооперативни съюзи писмено да мотивират и определят нуждите пред ОСВЗК.

Извършеното от отечественофронтовската власт през 1946 г. по укрепването и създаването на нови ТКЗС е обсъдено на заседание на Националния комитет на Отечествения фронт от 7 декември 1946 г., в което участват и представители на МЗДИ. Макар че в изнесения доклад от Бочо Илиев – завеждащ отдел кооперативно обработване на земята, се отчита състоянието на кооперативното движение в Софийска област, на заседанието се дава всъщност оценка на състоянието в цялата страна и се посочват слабостите на МЗДИ. Преди всичко се подчертава, че липсва „плановост и дисциплина" в дейността на ТКЗС. Дори и МЗДИ не разполага със специалисти, които да подработят указания, регламентиращи организацията на труда в ТКЗС, не изпълнява поетото задължение БКЗБ да изпрати специалисти, които да организират счетоводството в стопанствата; отделите на МЗДИ и Дирекцията на земята, занимаваща се с кооперирането на земята, „почти бездействат", не са уредени въпросите с кадрите и отношенията между агронома и други.

В своето изказване представителят на МЗДИ Марин Попов, мъчейки се да отбие отправените критични бележки, в същото време изнася интересна информация за състоянието и проблемите в ТКЗС. Според него не е вярна констатацията, че за агрономи в ТКЗС се назначават недостатъчно квалифицирани специалисти и че от плануваните от МЗДИ 300 места за агрономи за 1946 г. 200 вече са заети. Министерството прави усилия и е успяло да реши въпроса със заплащането на агрономите, които, освен заплатата от 7 000 лв., получават месечно възнаграждение от Общия съюз на българските земеделски кооперации от 3 до 5 000 лв. в зависимост от извършената дейност, а ТКЗС им осигуряват квартира и хранителни продукти. Михаил Минков обръща внимание на едно от главните противоречия, което съществува в ТКЗС и което е пречка за привличането на средните селяни. Според него малоимотните и безимотни кооператори получават еднакъв доход със селяните, влезли с 40–50 дка земя, тъй като главният критерий са изработените трудови дни. Така средните селяни не печелят от включването си в ТКЗС и настояват да се влага труд пропорционален на внесената земя или да

се разкрият странични дейности, в които да работят малоимотните кооператори. Това е причината ТКЗС като цяло да отчита 20–30% по-високи добиви от едноличните стопани, а кооператорите средни селяни да получават по-ниски доходи. Това показва слабости в оземляването на селяните, в кооперативното земеустройство, където се забелязва стремеж да се създават големи блокове от 2 000 дка, и то само върху хубава земя, което на този етап е невъзможно и създава недоразумения с частните стопани. На заседанието се отчита и необоснованият стремеж у някои комунистически дейци, които още през 1946 г. настояват да се изградят 2 500 ТКЗС, с което да се реши в основни линии кооперирането в страната. Тази задача е нереална и неизпълнима в дадения момент, като се има предвид, че по данни на МЗДИ в около 2 000 селища земята не достига за оземляване на селяните или, както се подхвърля на заседанието, даването на 5–10 дка е не оземляване, а разхищение на земята.

Заседанието на Националния комитет на Отечествения фронт, отчитайки извършеното през 1946 г., взема решения за укрепването и развитието на ТКЗС, които отправя като препоръка към ВСС и правителството на Отечествения фронт:

1. Правителството да постави кооперативното стопанисване на земята в центъра на своята аграрна политика.

2. Да се засили разяснително-агитационната работа и се препоръчва създаване на централизирано ръководство за провеждане кооперирането на земята.

3. Да се ограничи създаването на нови ТКЗС, докато не се изградят съществуващите в образцови, които ще бъдат най-доброто средство за агитация в полза на ТКЗС.

4. Като инициатори за образуване на нови кооперативни стопанства и ръководители на изградените ТКЗС да се набират и назначават авторитетни стопански и политически лица, запознати с кооперативното дело.

5. Да се премахнат формалностите при отпускането на кредити за ТКЗС и се отдели по-голямо внимание на комасацията, която да се извършва паралелно с кооперирането.

6. Да се възложи на института за стопански изследвания при Висшето търговско училище – гр. Свищов изработването на проект за единно счетоводство на кооперативните стопанства и тяхната отчетност и други.

Тези препоръки и цялата дейност на отечественофронтовската власт по кооперирането на земята до края на 1946 г. показ-

ва усилията на държавните и обществено-политически фактори и най-вече на БРП/к/ в изработването и налагането на концепцията за преустройството на селското стопанство чрез създаване на ТКЗС. Независимо че в нея се излагат аргументи, че са взети под внимание традициите и опитът на кооперативното движение до 1944 г., аграрните програми на отечественофронтовските партии и най-вече на БЗНС, провъзгласяват се принципите на доброволност, постепенност, материална заинтересованост и се използват някои по-нисши форми на кооперране, а ТКЗС възникват като отдели на всестранните кооперации, то крайната цел е пълно копиране опита на съветските колхози за превръщане на българското земеделско стопанство в социалистическо.

Утвърждаването на ТКЗС като самостоятелна производствена кооперация е резултат от огромната политическа и практическа дейност на БРП/к/ в един сравнително продължителен период от време. Тези ТКЗС можем да определим като преходни стопански форми към изграждането на социалистически селскостопански предприятия, които съчетават социалистическото преустройство с частната собственост върху земята, с все по-голямо ангажиране на държавата в тях, с което кооперирането се превръща в държавна практика и отслабва чисто политическият елемент.

От друга страна, БРП/к/ чрез ТКЗС и пропагандата постига „социална справедливост", като се решава проблемът за „глад от земя", премахва се безработицата в селското стопанство и подобрява материалното положение на селяните за сметка на богатите и успява да спечели част от селяните на своя страна. Тази прокламирана „битова демокрация" прави бедния български селянин, който е мнозинство за разлика от неговите събратя в други източноевропейски страни, по-склонен да приеме идеята за изграждане на ТКЗС като спасителна. Затова в България най-рано започва и най-рано завършва социалистическото преустройство, т.е. кооперирането на селското стопанство, и то със сравнително слаби центробежни сили в него.

МЗДИ като стопанско министерство още с поемането му от новия министър Александър Оббов се заема с решаването на традиционните селскостопански задачи, които са специфични за всеки сезон и изпълнението им зависи до голяма степен от природните условия. Освен стратегическата задача за създаването на кооперативно земеделие, историческият момент наложи в стопанския живот формулата за „хармонично съчетаване на

държавния, кооперативния и частния сектор", с която всички стопански органи трябваше да се съобразяват. Стратегията и тактиката на отечественофронтовското правителство налагат час по-скоро да се реши въпросът за „глада от земя", да се насочи вниманието към дребния среден селянин. Ръководейки се от това, новото правителство на Отечественния фронт само 9 дни след поемането на властта пристъпи към реализиране на Закона за трудовата поземлена собственост (ТПС), едно от големите мероприятия в областта на селското стопанство. Този закон, готов още през 1945 г., е внесен за обсъждане на 5 февруари 1946 г., а на 9 април 1946 г. е публикуван в Държавен вестник. Целта на закона според чл. 1 е: да определи размера на обработваемата земя, която всеки български гражданин може да ползва, необходима да му осигури съществуване; да създаде поземлен фонд, чрез който да се оземлят нуждаещите се от земя; да създаде жизнеспособно земеделско стопанство въз основа на трудовия принцип „земята принадлежи на тези, които я обработват", чрез трудови частни земеделски стопанства и ТКЗС, в които кооператорите заедно с членовете на своите семейства да влагат своя труд; да преселва жители от слабопроизводителните и гъсто населените райони на подходящи площи. Изпълнението на закона се възлага на Дирекцията за земята при МЗДИ, която изгражда общински комисии за ТПС и Поземлен съвет към Дирекцията на земята.

Главната тежест по приложението на закона пада върху общинските комисии, които имат задължението за разграничат общинската и държавна земя, да определят и закръглят размера за ползване на мерата от населението; да отчуждят, оценят и причислят към поземления фонд общински и частни земи, подлежащи на причисляване към него; да оземлят и одворят правоимащите; да дават под наем земя от държавния фонд и контролират цялостното изпълнение на закона в района на общината. Тези решения на комисията подлежат на обжалване пред Дирекцията за земята в 14 дневен срок от съобщението на заинтересованите лица. Съгласно чл. 8 на закона размерът на притежаваната земя се определя на 200 дка за страната и 300 дка за Добричка, Балчишка, Генералтошевска, Дуловска и Тервелска околии.

Законът предвижда за онези стопани, които две години след неговото влизане в сила дават под наем или изполица 40% от земята си, ограничаване на размера ѝ на 100 дка, а при непряко стопанисване на 30 дка за страната и 50 дка за Добружда.

Освен това в закона се предвижда оставяне на земя на задомените деца на собственика по 50 дка и на всяко трето и следващо дете без разлика на занятие и семейно положение по още 20 дка. Размерът на ползваните гори и горски пасища се определя на 50 дка за полските и 100 дка за горските райони (чл. 12). Отчуждаването на земята става по цените на земята от 1939 г. умножени по 5, като цената на декар се определя от 1 000 до 10 000 лв. Дава се право на собственика да посочи кои от своите земи желае да запази до определения размер. Отчужденните, свободните и необработваеми земи образуват Държавен поземлен фонд (чл. 21), от който се оземляват дребните земеделски стопани или се образуват нови стопанства. Определя се и размерът на средния тип земеделски стопанства на 50 дка за страната и 80 дка за Добруджа (чл. 34 и 35).

Така Законът за ТПС, ръководейки се от принципа „земята на този, който я обработва", има за цел главно да ограничи едрото земеделие в страната, за да разреши въпроса за „глада от земя". Макар че е една от важните задачи на отечественофронтовската власт, този закон поради социалната и аграрната структура на българското село не можа да изиграе онази икономическа роля, каквато имат аграрните реформи в другите народнодемократични страни. Така например изземата у нас земя възлиза на около 3 млн. дка или 6,8% от цялата обработваема земя, с която се оземляват 128 000 стопани, докато в Албания с изземването на 3 200 млн. дка или 79% от обработваемата земя се оземляват 173 000 стопани; Чехословакия – 44 000 млн. дка – 37, 6 % се оземляват 650 000 стопани; Полша – 73 млн. дка, или 25% се оземляват 1 068 000 стопани; Унгария – 32 млн. дка, или 34, 6 % се оземляват 642 000 стопани и т.н. Това показва, че аграрната реформа в България не предизвиква съществени изменения в аграрните отношения и структурата на страната.

Въпреки това аграрната реформа от 1946 г. стесни рамките на едрото земевладение до 200 дка за сраната и 300 дка за Добруджа, което сравнено с другите народнодемократични страни е най-ниският размер – в Албания до 400 дка, Полша от 500 до 1000 дка, Румъния – 500 дка, Чехословакия – 500 дка, Унгария – 570 дка. Така главното средство за производство – земята, вече не дава възможност за някаква печалба и с ограничаване ползването на наемен труд запада и малкото по-модерни земеделски стопанства у нас.

С приложение на закона за ТПС политическият ефект доминира над икономическия, с което се внася по-скоро успокоение на средните селски маси и политически фактори в страната, отколкото да се реши кардинално въпросът с оземляването на селяните.

През 1946 г. отечественофронтовската власт с цел да ускори възстановяването и укрепването на народното стопанство пристъпва към изработване на държавен народностопански план, който е приет на 18 май 1946 г. В областта на земеделието планът предвижда засадените площи със зърнени култури да се увеличат с 19, 2 % в сравнение с 1945 г., варивата – с 17,9 %, трайните насаждения – с 8 %, зърненият фураж – с 18,7 %. МЗДИ от своя страна също разработва едногодишен план, в който са поставени контролни цефри за различните селскостопански дейности. По едногодишен план работят отделите и секторите на Министерството на земеделието. Така например зеленчукопроизводителните кооперации в страната всяка година до 1 февруари трябва да предоставят посевния си план за одобрение в МЗДИ, като в него се посочват в кои райони какво ще се засява, както и разпределението на площите с различните видове и сортове зеленчуци. С оглед изпълнението на държавния народностопански план за 1946 г., МЗДИ пристъпва към разработването на съвместни планове с други министерства и ведомства. През месец април е приет общ план с Министерството на индустрията, в който се уточняват въпросите по изкупуването на селскостопанската продукция и снабдяването на земеделските стопанства с необходимите промишлени стоки. Още през месец март се уточнява помощта, която Министерството на войната ще окаже при пролетната оран и сеитба, като отдели 4 000 коня и възможното число подходящи трактори, които да предостави на Министерството на земеделието.

Дейността на МЗДИ през 1946 г., макар да не надхвърля рамките на традиционната за това министерство дейност, се реализира в няколко основни направления, като главната цел е увеличаване на селскостопанската продукция и защита интересите на селските стопани.

Пролетният сезон поставя като изключително важна задача изпълнението на контролните цифри от държавния план по оранта и сеитбата. В това отнешение МЗДИ среща трудност от бързото повишаване на наемите на земите, отдавани за обработване от малоимотните земеделски стопани. Проверката,

която контролните органи на министерството извършват, показва, че те достигат до 10–15 000 лв. на декар или са се увеличили 3 пъти в сравнение с 1945 г. Невъзможността на земеделските стопани да заплатят високите наеми създава опасност от оставянето на значителни количества свободни земи. Това налага Министерският съвет на няколко пъти да се занимава с този въпрос, а на 19 април 1946 г. е прието постановлението, с което се решава наемът за земята да си остане същия, както през 1945 г. За всеки конкретен случай наемът се определя от комисия, образувана в съответствие с чл. 8 от Закона за стопанисване фондовете земи и участието на представител на Отечествения фронт. Дава се право на собствениците, недоволни от определения наем на земята, в 7-дневен срок да обжалват решението на комисията пред МЗДИ, като неговото решение е окончателно и задължително за двете страни.

За да бъде осигурена необходимата работна ръка за селското стопанство и да се избегне хаосът при заплащането в частните стопанства, през месец май влиза в сила нова таблица за нормите и надниците на селскостопанската работа:

Вид работа	Норма (дка)	Надница (лева)
Оран на оризища	2	960–1200
Дълбока есенна сеитба	2,5	800–1000
Обикновена предсеитбена оран	3	720–900
Сеитба с редосеялка	16	1000–1280
Първо копане на царевица	11	200–250
Жътва със сърп и други	0,7	224–280

При изработването на повече или по-малко от предвидените норми в таблицата се предвижда доплащане или намаляване на заплащането. Точният размер на надницата за всяка околия се определя от социална комисия, в която влизат: околийският агроном, представител на Отечествения фронт, на Околийския земеделски съюз и инспекторът на труда.

С тази наредба отечественофронтовската власт цели да защити безимотните и малоимотни селяни и да установи едно справедливо заплащане, което ще доведе до пълноценно използване на работната ръка в селското стопанство.

Очертаващата се добра реколта през 1946 г. налага правителството да използва всички средства и да вземе ефикасни мерки за насърчаване на земеделските стопани в увеличаване на производството на селскостопанска продукция. Една от най-практикуваните форми за стимулиране на селскостопанското производство е даването на премия срещу предадената продукция. По този начин се повишава цената на земеделските произведения и се снабдяват земеделските стопани с най-необходимите промишлени стоки. Така за предадени 100 кг конопени и ленени стебла и 20 кг влакно и дреб се дава по 0,5 омаганен памук и по 1 кг памук за всеки 20 кг семе срещу заплащане. От своя страна Дирекцията „Храноизнос", която изкупува конопа и лена, дава през 1946 г. увеличение над монополната цена от 50% за конопеното и 80% за лененото семе. Премии се дават и за почти всички по-важни земеделски култури: тютюн, памук, слънчоглед, грозде, соя и други.

За подобряването селекцията на земеделските култури и осигуряване на високодобивни семена за посев, правителството на Отечествения фронт през 1946 г. поощрява практиката за сключване договори със специализирани кооперации и институти, като им предоставя изключителни права в това отношение. На 3 май 1946 г. МЗДИ със специална Наредба възлага на специализираните зеленчукопроизводителни кооперации производството на зеленчукови семена, като ги задължава поне в една от селекционните станции да работят върху селекцията на зеленчуковите култури за създаване на нови или подобряването на старите сортове. Същата цел преследва и Наредбата от 5 юни 1946 г., с която се възлага на акционерното дружество за производство на пивоварен ечемик и хмел да организира и субсидира производството на елитен материал от ечемик и поощрява „трудовокооперативните и частни стопанства в производството на ечемик и хмел". Възлага се на Централния земеделски изследователски институт да подобри селекцията на пивоварния ечемик и да задоволи нуждите на акционерното дружество с елитни семена. Тези високодобивни семена да се предоставят на договорни начала на кооперативните и частни стопанства. Предвижда се освен определената цена върху предадения ечемик производителите да получават и премия, одобрена от МЗДИ. За да се реализира тази Наредба, се учредява към акционерното дружество фонд „Насърчаване на производството на пивоварен ечемик, хмел, селекционни ферменти и други", като средствата се наби-

рат от вноски на пивоварните фабрики, специални такси върху продажната цена на пивото и печалбите на дружеството.

За подобряване селекцията на земеделските култури и за задоволяване нуждите от висококачествен посевен материал през 1946 г. правителството на Отечествения фронт прави внос от Италия на 125 т конопено семе, 200 т люцерново семе и 25 т ориз. Водят се преговори за внос на царевица и ечемик от Унгария и други страни с развито земеделие. Всичко това показва, че още в първите години на отечественофронтовската власт се възприема най-правилният път за възстановяване на нашето земеделие, като се залага на повишаване добива от декар площ, въвеждането на нови сортове високодобивни култури и се ползват постиженията на напредналите земеделски страни. Това е продиктувано не само от недостатъчното количество обработваема земя, но отговаря и на правителствената постановка за модернизиране и повишаване ефективността на земеделието.

През разглеждания период правителството на Отечествения фронт използва за стимулиране на земеделието регулирането на цените на селскостопанските произведения. Програмната постановка е те да се повишават, за да се изравнят с промишлените стоки, но на практика усилията са насочени към тяхното задържане. С постановление на Министерския съвет цените на зърнените храни през 1946 г. се увеличават с около 20% в сравнение с 1945 г. В резултат на даваната премия, но в действителност те остават същите, тъй като през 1945 г. има слаба реколта и производителят фактически е получил по-висока цена, което личи и от следната таблица:

	1945 г. (лв.)	1946 г. (лв. + премия)
Обикновена пшеница	14 лв. за кг	17 лв. за кг
Твърда пшеница	14–20	19
Бяла пшеница	14–20	17
Ръж	12	15
Ечемик	10	13
Овес	12	15
Царевица	10	13
Фасул	15	18
Леща	20	25

Важен момент в дейността на Второто правителство на Отечествения фронт и конкретно на МЗДИ в областта на земеделието е въвеждането системата на глобален наряд, разпределен по области и околии. Съгласно приетото за целта постановление на Министерския съвет, нарядът на отделните стопани се определя с оглед на техните нужди. За всеки член на домакинство, включително и на постоянните работници, се оставя по 350 т зърно за изхранване, а на временните работници по 760 кг зърно дневно, докато работят при стопанина. Всяко домакинство получва и по 22 кг семе за посев. С това се гарантира прехраната на земеделското население – зърнопроизводители и се дава възможност да продават останалото в повече зърно. По-късно, през октомври 1946 г., това постановление е допълнено, като се увеличават дажбите и на останалото земеделско население от 370 грама на 700 грама дневно.

Осъществените мероприятия от МЗДИ в насърчаването на земеделското производство и очертаващата се добра реколта през 1946 г., и настъпването на летния сезон, създават нови трудности, преодоляването на които не е възможно само с усилията на Министерството на земеделието. Със започването на жътвата се мобилизират всички държавни и обществено-политически органи и организации, имащи отношение към селското стопанство. Провеждат се поредица от заседания на Националния комитет на Отечествения фронт, Министерския съвет, МЗДИ, на които се набелязват мероприятия за бързото и качествено прибиране на реколтата. В началото на юни 1946 г. Националният комитет на Отечествения фронт разглежда подготовката за жътвата и констатира редица слабости. Не достига работна ръка в зърнопроизводителните райони и особено в Добруджа. До 13 юни с помощта на комитетите на Отечествения фронт от балканските и слабопроизводителни райони са събрани 3 000 жътвари за Добруджа, но нуждите са много по-големи. В Бургаска област не достигат 1000 жътвари. Не по-малко проблеми създава ограниченият брой вършачки, жътвари, камиони и вагони. Националният комитет на Отечествения фронт предлага на Министерския съвет да се мобилизират всички превозни средства за 20-30 дни, дори с „ риск да пострадат другите работи“, да се поиска помощ от Министерството на войната и се създаде строга организация за ползване на техниката.

Успешното приключване на жътвата през 1946 г. е резултатът от създадената добра организация на МЗДИ, но и от ог-

ромната дейност, която развиват отечественофронтовските комитети в изпращането на бригади в помощ на селското стопанство. Само през месец юни 1946 г. в Русенска област са изпратени 210 жетварски бригади с 10 500 бригадири, а в Бургаска област – 47 бригади с 1 616 бригадири, в Пловдивска област 39 бригади. За цялата година броят на бригадирите в помощ на селското стопанство възлиза на 21 368 с около 2 396 000 участници.

През септември–октомври 1946 г. дейността на МЗДИ се определя от специфичните земеделски дейности за този сезон, като се използват същите форми и средства, гарантиращи прибирането на есенните култури. Още през месеците октомври–ноември започва подготовката на земеделските работи за стопанската 1946–1947 г. Тъй като подготвеният специален закон за стопанисване на конфискуваните имоти на осъдените от Народния съд не е приет, Министерският съвет издава постановление, с което тези имоти се раздават веднага под наем за обработване и ползване през следващата година.

За развитието на зеленчукопроизводството, което през 1947 г. се организира върху 350 000 дка, се приема постановление, с което се задължават съответните производители и търговски организации да доставят на зеленчуковите градини в началото на 1947 г. 30 000 каси парникови стъкла, 10 000 листа поцинкована ламарина, 4 000 куб. м. дървен материал и други.

Министерството на земеделието и държавните имоти издава разпоредби, с които се осъществява организацията и контролът при извършването на есенна оран и разпределението на семената за посев. Определят се ангажиментите, които имат отечественофронтовските комитети, Министерството на войната и други ведомства и организации към Министерството на земеделието.

Другият основен отрасъл на селското стопанство, който изпитва големи затруднения през 1946 г., е животновъдството. Значението му за изхранването на населението, за задоволяването на леката промишленост със суровини и осигуряването на основната теглителна сила за народното стопанство определят голямото внимание, което му отделя МЗДИ през 1946 г. Най-важната задача, която си поставя отечественофронтовската власт, е увеличаване броя на работния и продуктивен добитък. Ограниченият държавен сектор в животновъдството налага правителството да насочи вниманието си главно към едноличните и кооперативни стопанства, като въвежда система от сти-

мулиращи форми и средства и засилва своя контрол. С постановление на Министерския съвет от май 1946 г. се забранява клането и изкупуването на женски агнета, освен ако са негодни за разплод, което се установява от специална комисия. От 19 август 1946 г. се забранява търговията с всякакъв вид животни за клане в цялата страна, като се възлагат функции на Министерството на търговията и ОСБЗ кооперации. Нуждата от капиталовложения в животновъдството налага правителството да отпусне кредити за създаване на необходимата материална база и подобряване селекцията на животните. През август 1946 г. БЗК Банка отпуска заем от 300 млн. лева за създаване на елитни разплодни животни в заводите за добитък край Балчик, Самоков, гара Бойчиновци, Тутракан, Карнобат и Враца. Помощ от 1 млн. лева е дадена на Съюза на овцевъдните дружества в Плевен, който получава най-много отличия на организираните пролетни прегледи на животни. През юни 1946 г. Министерският съвет разрешава нов голям кредит на отдел „Животновъдство" при МЗДИ за изплащане и купуване на земи и сгради във връзка с мероприятията на отдела. Особено внимание и значителни кредити се отделят за развитието на животновъдството в ТКЗС с цел кооперране и на животните. През 1946 г. правителството отпуска 76 970 000 лв. за строителство и ремонт на 258 кооперативни овцеферми, 170 свинеферми, 73 краварника, 36 птицеферми и 36 пчелина. За организиране на животновъдни ферми в 14 районни горски кооперации за използване на високопланинските пасища е отпуснат кредит от 50 млн. лева.

Големите проблеми по изхранването на животните през 1945 г. налагат МЗДИ да използва всички възможности за осигуряване на необходимия фураж през 1946 г. През юли излиза постановление на Министерския съвет, с което наемът на земите за производството на фураж за изхранване на млечния добитък не може да надминава този от 1945 г. С друго постановление от 28 юни 1946 г. се възлага на Министерството на войната да организира събирането и на оризовото сено за фураж. Сериозността на задачата по осигуряването фураж за животните налага активното включване на отечественофронтовските комитети. През месец септември Националният комитет на Отечествения фронт излиза с препоръки към Министерския съвет за осигуряване прехраната на животните в страната, в които се предвижда да се осигурят от БДЖ минимум по 100 вагона дневно за извозване на фуража, увеличаване наряда за производство на горена

тел за балиране от 300 на 400 тона и възлагане на областните директори да ръководят акциите по събирането на тревните фуражи. Много от тези препоръки Министерският съвет облича в постановления и наредби, като за тяхното изпълнение се изгражда Централен фуражен комитет, който разработва конкретен план за количеството сено и слама, които трябва да се съберат, извозят и разпределят по консуматори. Националният комитет на Отечествения фронт от своя страна определя задълженията на местните комитети в организирането на трудови бригади за събиране на сено и друг листников фураж.

Въпреки взетите мерки в началото на зимата възникват трудности по изхранването на животните, тъй като направените разчети и планове не са изпълнени. До 7 октомври 1946 г. Министерството на войната събира само 8 000 т сено или 16% от плануваното количество. На проведеното заседание на Националния комитет на Отечествения фронт се констатира, че е застрашено изхранването на добитъка, тъй като до 15 декември са събрани 75 % от сеното и 50 % от сламата. Поради трудностите с транспорта вместо плануваните 50 000 тона слама до 15 декември са извозени само 18 000 тона. До средата на декември 1946 г. над 6 400 тона балирана слама все още не е извозена по предназначението си, въпреки че в Националния комитет на Отечествения фронт пристигат от много околии тревожни сигнали, че добитъкът е застрашен от умиране поради липса на фураж.

През 1946 г. Министерството на земеделието осъществява редица мероприятия и за увеличаване производството на зърнен и концентриран фураж, нуждите от който възлизат общо на 180 хил. тона. Въпреки предоставеното семе за посев, въвеждането на премии, премахването на редица ограничения от Наредбата за изкупуване на фуражно зърно и запазване цените от 1945 г., собственото производство не успява да задоволи нуждите на страната. Това налага от Съветския съюз да се внесат 20 000 тона царевица, от Италия 20 тона люцерново семе и се проучват условията за внос на 30 000 тона царевица и 15 000 тона ечемик от Югославия и други страни.

Посочените факти показват, че съществуват сериозни организационни слабости в дейността на МЗДИ. Още през месец септември става ясно, че страната е заплашена от проблема за изхранването на животните. Правителството прибягва до ограничителни мерки, особено за царевицата, като от 1 октомври 1945 г. до 30 юни 1947 г. се въвеждат годишни норми за различни-

те животни: кон до 3 години – 400 кг царевица, кобила за разплод – 700 кг, работни коне – 500 кг, говеда и биволи – 400 кг, свине – 250 кг и т.н.

МЗДИ осъществява и редица ветеринарно-санитерни мероприятия, като приема специална Наредба за борба против чумата по животните, внос на лекарства, серуми и препарати от чужбина, Наредба за ветеринарните лекари – ръководители на предприятия за животинска продукция, и други.

Една от важните задачи, които трябва да решава правителството на Отечествения фронт, е задоволяване нуждите на населението с хранителни продукти, което поставя като главно изискване пред нашето животновъдство повишаване продуктивността на животните. За целта широко се използват даването на премии, предварителното определяне цените и нарядите и разрешаването на свободна продажба на излишната животинска продукция. През месец май 1946 г. с постановление на Министерския съвет се определя размерът на нарядното мляко от 8 до 15 литра за всяка дойна овца и 15–25 литра за дойна коза, като средният минимум за страната е съответна 12 и 20 литра. МЗДИ издава специална Наредба, в която определя нарядите по околии и определя млекопроизводителните райони. Повишава се цената на нарядното мляко на 25 лева за литър овче и 20 лева за литър козе мляко, а цената на извъннарядното мляко от 2 май 1946 г. се определя при доброволно договаряне между производители и преработващи предприятия. Изкупната цена на вълната остава както през 1945 г., като се дава премия от 50 лева на килограм.

Въпреки усилията на МЗДИ за повишаване продуктивността на животните снабдяването на населението среща големи трудности. През 1946 г. правителството продължава използването на различни ограничителни мерки, като намаляване броя на купоните в сравнение с 1945 г., даване по-малки дажби за месо и други продукти, забраняване употребата на месо за повече от месец и други.

През 1946 г. МЗДИ предприема действия за подобряване на материалното благосъстояние на селскостопанките труженици. За задоволяване нуждите от най-необходимите стоки, освен даването на премии, с министерско постановление от 14 май 1946 г. се разрешава на дирекция „Храноизнос“ да изплаща 25% от стойността на предадените ѝ от земеделските стопани зърнени храни с памучни тъкани, гвоздеи и каменна сол. От 1 юли 1946 г. се намаляват цените на солта, каучуковите цървули, гвоз-

деите и други стоки, които засягат най-вече селското население. За задоволяване нуждите от цървули се разрешава на 6 семейства от едно и също село с минимален брой членове 25 да заколят едно едро рогато добиче, като кожата се използва за нуждите на същите домакинства.

Министерството на земеделието подпомага строежа на селски жилища и стопански огради, като отпуска заем до 800 000 лева. За устройството на земеделските стопани–преселници от Румъния, се предоставят свободни сгради, бивша собственост на германски поданици, като им се отпускат безлихвени заеми за 10 години. През юли 1946 г. се изменя Законът за пенсиониране на земеделските стопани, като се дават пенсии и на жените, упражняващи земеделие, а също на мъже и жени – български поданици от чужд народностен произход, също земеделци. Възрастовата граница за пенсиониране се определя на 60 години за мъжете и 58 години за жените, а размерът на пенсиите се увеличава на 800 лева месечно.

През 1946 г. МЗДИ отделя внимание за развитието на земеделското образование, като открива 23 практически земеделски училища, подпомага строителството и обзавеждането на съществуващите училища и институти, като отпуска 200 млн. кредит. Откриват се 5 нови катедри в Аграрнолесовъдния факултет на ДУ „Паисий Хилендарски“ в гр. Пловдив, а Софийският университет след увеличаване броя на студентите през учебната 1945/1946 г. иска от Министерството на просветата да се открият 40 нови катедри, от които 7 за Аграрнолесовъдния факултет и 5 за Ветеринарномедецинския.

* * *

Дейността на отечественофронтовската власт до края на 1946 г. е важен етап от изграждането на икономическата система на следвоенна България. Аграрният характер на страната определя проблемите на селското стопанство като „двойно по-важни от политическите“, а министрите на земеделието Ас. Павлов, Мих. Геновски и Ал. Оббов полагат значителни усилия, за да ускорят възстановяването на земеделското производство, зачитайки икономическата свобода и защитавайки стопанската справедливост.

През разглеждания период всяка партия лансира своя концепция за развитието на селското стопанство, но без да надхвърля основните начала на отечественофронтовската програ-

ма. Опитите за изграждане на икономическата основа на Отечествения фронт показват, че трудно може да се намери взаимно приемлива формула на организация на селското стопанство. Обявяването от земеделския съюз на кооперативизма за „безпогрешна теория и практика“ среща предупрежденията на звената за „разумен реформизъм“, за даване възможност на всички стопански категории да работят пълноценно.

Оповестеното изпълнение на отечественофронтовската програма в края на 1946 г. не означава, че извършеното предизвиква задоволство сред масите. НС „Звено“ правилно отбелязва, че „празният стомах, босите крака и скъсаните дрехи не предизвикват възторг от свободата, че свободата означава освобождаване и от мизерията“.

Зад привидно свободно протичащите процеси в селското стопанство съществуват сериозни противоречия както между отечественофронтовските партии, така и между Отечествения фронт и опозицията, но най-вече възникват центробежни сили в кооперативното движение, които набират скорост, за да се превърнат в 1946 г. в движение, ангажиращо цялото внимание на управляващите. Въпреки че в периода 1944–1946 г. има изградени 452 ТКЗС, кооперирането не може да се определи като основна характеристика на българското селско стопанство. Поскоро през този етап се формулира концепцията за кооперирането, поставя се началото, защото дори в края на 1948 г., когато се отчитат образувани 1 100 ТКЗС, зад тази внушителна цифра стоят само 6,3 % от обработваемата земя и 11 % от селските стопани в страната.

ПРИЛОЖЕНИЯ:

ИЗ НАРЕДБАТА-ЗАКОН ЗА ТРУДОВИТЕ КООПЕРАТИВНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА, приета от ВНС на 18 април 1945 година

Глава I

Цел и учредяване

Член 1. Целта на настоящия закон е да улесни желаещите земеделски стопани да се организират в трудови кооперативни земеделски стопанства за общо обработване и стопанисване на земи, с което:

а) чрез групиране на земите и задружен труд в рационално уредени земеделски стопанства;

б) чрез общо и правилно използване на земята и производствените средства;

в) чрез целесъобразно приложение на земеделската наука и техника, икономия на труд и разходи и засилването на производителните сили на почвата, да се постигне увеличение на количеството и подобрение на качеството на земеделското производство, да се подобри материалното положение на трудящото се земеделско население и му се създават по-добри условия за материален, социален и културен живот.

Член 2. Трудовокооперативното стопанисване на земята се извършва чрез свободното организиране на имотните и безимотни земеделци в ТКЗС...

Член 3. Държавата дава всестранна подкрепа на трудовите кооперативни земеделски стопанства, в чието устройство са застъпени посочените в настоящия закон основни положения. Независимо от този вид трудови кооперативни земеделски сопанства, държавата подкрепя и всички други форми за задружно стопанисване и обработване на земите, изградени съгласно закона за кооперативните сдружения, които целят увеличаване и подобрение на производството и правилно използване на производствените средства, ако не са насочени против интересите на дребните и средни земеделски стопанства и не са против стопанската политика на държавата. Кооперации в този смисъл могат да се образуват с одобрението на Министерството на земеделието и държавните имоти и се ползват с привилегиите по Закона за кооперативните сдружения.

Член 4. Организирането на ТКЗС става, като най-малко 15 души земеделски стопани-собственици на земя се обединят:

а) в трудовото земеделски производителен отдел при местната земеделска кооперация или

б) в трудово земеделска производителна кооперация.

Учредяването и функционирането на тези отдели и кооперации се извършва въз основа на настоящия закон и Закона за кооперативните сдружения. За откриване на отделите и кооперациите се иска предварително одобрение от Министерсвото на земеделието и държавните имоти.

Трудовопроизводителните земеделски отдели при земеделските кооперации стопанисват земята за своя сметка и отговорност. В случай на обявяване в несъстоятелност, кооперацията не носи материална отговорност за него, и обратно.

Член 5. Дейността на ТКЗС се урежда подробно от устава и правилници, приети от общото събрание на трудовия земеделскопроизводителен отдел, съответно на трудовата земеделска производителна кооперация, одобрени от съответния клон на БЗКБ.

Глава II

Средства

Член 6. За провеждане на дейността си ТКЗС набират следните средства:

1. Дялов капитал. 2. Такси, глаби, дарения. 3. Чужди средства; ... помощи, получени от държавата и обществени институти, се отнасят към резервния фонд на ТКЗС.

Глава III

Членуване

Член 7. Членуването в ТКЗС е доброволно.

Членове на ТКЗС могат да бъдат всички български поданици, нелишени от граждански и политически права, които притежават земя в района на тези стопанства или, макар да не притежават такива земи, са земеделци по занятие и вземат участие със своя и на работоспособните членове на семействата си труд...

Член 8. Приемането и изключването на членовете става от общото събрание. За изключването е необходимо болшинство от 2/3 от всички членове на отдела или кооперацията.

Член 9. Правото на участие и гласуване в общото събрание ... се упражнява лично и всеки член или делегат има само един глас... .

Член 10. Членуването в ТКЗС е задължително най-малко 3 стопански години, а за тия, които нямат земя, – 1 година... .

Глава IV

Земя, инвентар и стопански двор

Член 12. Всеки член е длъжен да внесе в ТКЗС земята си, определена от общото събрание с болшинство 2/3 от членовете, като обект на ТКЗС в района на сдружението...

Глава VI

Управление

Член 29. ТКЗС се управляват:

а) от общо събрание на членовете;

б) от управителния съвет, под надзора на контролния съвет, избран от общото събрание на членовете... .

Функциите на общото събрание, на управителния съвет, на контролния съвет и на стопанския съвет, както и организационният живот, стопанската и обществената дейност на ТКЗС се уреждат подробно от устава и правилника на последните, избрани съобразно настоящия закон и Закона за кооперативните сдружения.

Член 30. Всички по-важни въпроси и мероприятия се решават от общото събрание.

Глава VIII

Привилегии и насърчения

Член 34. ТКЗС се ползват освен с предвидените в Закона за кооперативните сдружения още и със следните привилегии:

а) освобождават се от всички преки данъци за срок от 3 години;

б) необходимите им за обзавеждане на стопански дворове или за създаване на подобрения държавни и общински земи се отстъпват за безвъзмездно ползване;

г) всички разходи, извършени в ТКЗС за трайни мелиорации по напояване и отводняване на земите, се заплащат от новообразуваните водни синдикати, в чиито райони са включени ТКЗС;

д) Министерството на земеделието, стопанските камари и общините провеждат всички свои мероприятия в областта на земеделието и клоновете му предимно чрез ТКЗС;

ж) ТКЗС се ползва от безплатна ветеринарна помощ ..., инженерно-техническа и агрономическа помощ от държавните и общинските служби ... със строителни материали ..., с дървесинна маса ..., с елитни семена, разплоден добитък, овощен и горски посадъчен материал по намалени тарифи.

Държавен вестник, бр. 95, 25 април 1945 г.

ИЗ ЗАКОНА ЗА ТРУДОВАТА ПОЗЕМЛЕНА СОБСТВЕНОСТ
1 април 1946 г.

Глава I

Цел

Член 1. Законът за трудовата поземлена собственост има за цел:

а) да определи размера на собствена земя, която може да притежава всеки български гражданин, необходима да му осигури по-добро съществуване;

б) да създаде държавен поземлен фонд, от който чрез оземляване да задоволяват нуждаещите се от земя;

в) да създава жизнеспособни трудови земеделски стопанства, въз основа на трудовия принцип (земята да принадлежи на този, който я обработва): 1/ трудови частни земеделски стопанства, в които стопанинът и членовете на семейството му да влагат своя труд, 2/ трудови кооперативни земеделски стопанства, в които кооператорите в едно с членовете на техните семейства да влагат своя труд...

Глава II

Размер на поземлената собственост

Член 8. Право на собственост върху обработваеми земи за семейството, което пряко стопанисва земята си, се ограничава за цялата територия на страната на 200 дка, а за Добричка, Балчишка, Дуловска, Ген. Тошевска и Тервелска околии – на 300 дка.

На земеделци-стопани, които след влизане в сила на закона в продължение на повече от 2 години систематически дават под наем или използват лица за обработване на повече от 40% от земята си, макар да отговарят на условията от предшестващата алинея, правото им на собственост върху обработваемите земи се ограничава на 100 дка.

При непряко стопаниване на земята правото на собственост се ограничава на 30 дка на семейство, а за Добруджа – в изброените в ал. 1 на настоящия закон околии – по 50 дка на семейство.

Пряко стопанисване на земята е онова, при което собственикът или членовете на семейството му, подпомогнати или не от наемни работници, обработват за своя сметка земята си. Такъв собственик се нарича земеделец-стопанин.

Член 9. Държавни, общински и културни учреждения, манастири, църкви, индустриални и занаятчийски предприятия, кооперации, дружества ..., които поради естеството на своята дейност имат нужда от земя, могат да се снабдят с такава или да запазят притежаваната от тях, определена от поземления съвет при Дирекцията за земята с одобрение на Министерския съвет при условие, че сами ще стопанисват земята си ...

Член 10. Под семейство, по смисъла на този закон, се разбира общност между съпрузи и незадомени деца, включително овдовели и разведени, ако нямат свои деца.

Задомените деца на собственика заедно със съпрузите и незадомените им деца представляват отделно семейство, но за тях, ако са земеделци-стопани, се оставят още по 50 дка земя.

Когато семейството на собственика има повече от две деца без тези по предходната алинея, за всяко трето и следващо дете, без разлика на занятие и семейно положение, се оставят по 20 дка работна земя.

Ако собственикът е сам, запазва размера на собственост като семейство, освен ако е навършил 50-годишна възраст, в какъвто случай запазва само 1/2 от предвидения размер земя ...

Частните лица не могат да притежават гори и горски пасища общо повече от 50 дка за чисто полски райони, независимо от това дали тези гори и горски пасища са включени, или не в горсковладелски кооперации...

Член 14. Притежаваните земи, в повече от определените по този закон размери, се отчуждават и причисляват към държавния поземлен фонд от общинската комисия за трудова поземлена собственост по цена на база емлячната оценка на земите за 1939 г., умножена 5 пъти, а за Добруджа – емлячната оценка след освобождаването ѝ, умножена също по 5 пъти, но стойността на дка да не е по-малка от 1 000 лв. и да не надвишава 10 000 лв.

....

Член 17. Държавният поземлен фонд влиза във владение от отчужденните земи след окончателното завършване на действията по отчуждаването и ги заплаща на собственика с облигации, носещи 3% лихва, платими в 15-годишен срок ...

Глава V

Оземляване

Член 33. Чрез оземляване се уедряват дребните земеделски

стопанства или се образуват нови стопанства, в които земленните и членовете на семействата им влагат своя труд.

Член 34. Подлежат на земляване всички лица, които изкарват прехраната си със земеделие или отраслите му и не притежават земи, по-малко от средния тип земеделско стопанство на населеното място.

Подлежат на земляване също държавни учреждения, общини, кооперации и земеделски училища, за задоволяване на специални нужди.

Член 36. Средният тип частно трудово земеделско стопанство се определя в размер до 50 дка, а за околиите: Добричка, Балчишка, Дуловска, Генерал Тошевска и Тервелска – до 80 дка.

Когато разполагаемите фондове земи са недостатъчни за образуване на частни земеделски стопанства, комисията землява всички стопани, които желаят да образуват ТКЗС. Ако някои от последните напуснат впоследствие кооперцията, земята, с която са били землени, не им се връща, като сметката им се ликвидира по реда на настоящия закон.

Земляващите се лица не могат да получават повече земя от определения тип земеделско стопанство за населеното място, включително собствена земя, както и оная, която са получили или очакват да получат по наследство, зестра и пр.

Подлежащите на земляване многодетни земеделски стопани за всяко незадомено трето и следващо дете получават по 5 дка над определения среден тип трудово земеделско стопанство за населеното място.

Член 38. Подлежащите на земляване трябва да отговарят на следните условия:

1. Да са български поданици.

2. Да са работоспособни.

3. Да са законно задомени. По изключение допуска се и земляване на домакинства, състоящи се от незадомени братя и сестри, от които поне един е работоспособен. Едночленни домакинства не се земляват.

4. Да са жители на населеното място, където се земляват ...

5. Да не са загубили цялата или част от цялата земя поради лекомислие, пиянство и други пороци.

6. Да не са лишени от граждански и политически права ...

Член 39. При земляването се дава предимство:

1. На пострадалите от войните, от фашисткия терор и на пострадалите участници в народноосвободителната войска, инвалиди, сираци, вдовици.

2. На малоземлени и безземлени собственици.
3. На многодетните семейства.
4. На участвалите в народноосвободителната война и пострадалите от фашистката власт земеделски стопани.
5. На възпитаниците на всички видове земеделски училища.

Държавен вестник, бр. 81, 9.IV.1946 г.

Минчо Минчев

БЪЛГАРИЯ ОТНОВО НА КРЪСТОПЪТ
/1942-1946/

Редактор: Соня Чачановска
Корица: Георги Върлинков
Българска. Първо издание
Печатни коли 9,25. Формат 100x70/16
Издателство „ТИЛИА“
София, бул „Цариградско шосе“ № 117, тел. 974 35 54

4700 ε